

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Г.Р. Балянт, О.О. Іващук

БАНКІВСЬКІ РИЗИКИ І
РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
для студентів вищих навчальних закладів

ТЕРНОПІЛЬ
ТНЕУ
2014

УДК 339.732
ББК 65.9(4 Укр)262.10
Б 21

Рецензенти:

- В.В. Корнєєв* – д.е.н., професор, головний науковий співробітник ДУ "Інститут економіки і прогнозування НАН України"
А.П. Вожжов – д.е.н., професор, завідуючий кафедрою фінансів та кредиту Севастопольського національного технічного університету
Б.Л. Луців – д.е.н., професор, завідуючий кафедрою банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету

Б 21 Балянт Г.Р. Банківські ризики і регулювання банківської діяльності: навч. посіб. /Г.Р. Балянт, О.О. Іващук. – Тернопіль, Астон, 2014. – 248 с.

У навчальному посібнику розкривається зміст основних тем курсу "Банківські ризики і регулювання банківської діяльності". Зокрема, досліджуються сутність та характер банківських ризиків у цілому та окремих їх видів, а також пропонуються методи управління цими ризиками. Особлива увага приділяється питанням організації банківського регулювання і нагляду як в Україні, так і в світовій практиці.

З метою активізації самостійної роботи студентів у навчальному посібнику до кожної теми наводяться завдання для самостійного оволодіння матеріалом, тестові завдання для перевірки знань та список рекомендованої літератури.

Розраховано на фахівців економіки та фінансів, науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів, студентів, аспірантів і практичних працівників банківських та фінансових установ.

УДК 339.732
ББК 65.9(4 Укр)262.10

*Затверджено Міністерством освіти і науки України як
навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1/11-9750 від 07.06.2013 р.)*

© Г.Р. Балянт, О.О. Іващук, 2014
© ТНЕУ, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Тема 1. Теоретичні засади банківських ризиків	6
1.1. Економічна суть ризику	6
1.2. Суть банківських ризиків. Чинники, що зумовлюють появу банківських ризиків	9
1.3. Загальна класифікація банківських ризиків. Характеристика факторів, що на них впливають	12
1.4. Основні характерні ознаки зовнішніх ризиків	15
1.5. Характеристика внутрішніх банківських ризиків	17
1.6. Управління банківськими ризиками	19
1.7. Вимірювання і оцінка ризику	23
Питання для самоперевірки	26
Тестові завдання	26
Тема 2. Кредитний ризик	29
2.1. Суть кредитного ризику, його структура	29
2.2. Чинники, що ведуть до появи кредитного ризику	32
2.3. Види кредитного ризику, їх класифікація	35
2.4. Управління кредитним ризиком	37
2.5. Методи управління кредитним ризиком на рівні окремого кредиту	43
2.6. Управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля	49
2.7. Розподіл повноважень у процесі прийняття рішень про надання кредиту	59
Питання для самоперевірки	63
Тестові завдання	64
Тема 3. Інвестиційний ризик	66
3.1. Поняття банківських інвестицій	66
3.2. Характеристика інвестиційного ризику	69
3.3. Класифікація ризиків інвестиційної діяльності	71
3.4. Регулювання інвестиційних ризиків	74
3.5. Оцінювання ефективності інвестиційних проектів	75
3.6. Система заходів протидії інвестиційним ризикам	78
Питання для самоперевірки	82
Тестові завдання	82
Тема 4. Процентний ризик	85
4.1. Суть процентного ризику. Причини, що зумовлюють появу процентного ризику	85
4.2. Види процентного ризику	87
4.3. Характеристика депозитного ризику	89
4.4. Використання інструментів регулювання процентного ризику банку	92
4.5. Методи управління процентним ризиком	96
Питання для самоперевірки	106
Тестові завдання	106
Тема 5. Ризик незбалансованої ліквідності	109
5.1. Суть та необхідність ліквідності банку	109
5.2. Прояви ризику незбалансованої ліквідності	115
5.3. Методи управління ліквідністю банку	118

5.4. Основні теорії управління ліквідності	125
5.5. Характеристика методів оцінювання потреб в ліквідних коштах	126
Питання для самоперевірки	135
Тестові завдання	135
Тема 6. Валютний ризик	138
6.1. Суть та особливості валютного ризику	138
6.2. Стратегія управління валютним ризиком банку	143
6.3. Методи управління валютним ризиком банку	146
6.4. Визначення валютної позиції банку	151
6.5. Методи зниження валютного ризику	154
Питання для самоперевірки	156
Тестові завдання	156
Тема 7. Операційний ризик	159
7.1. Характеристика операційного ризику	159
7.2. Фактори оцінки ризику	160
7.3. Регулювання операційних ризиків	161
Питання для самоперевірки	165
Тестові завдання	165
Тема 8. Необхідність, сутність і завдання банківського регулювання і нагляду ...	168
8.1. Поняття та завдання банківського регулювання та нагляду	168
8.2. Система банківського нагляду в Україні	173
8.3. Механізм наглядового реагування та його вплив на проблемні банк	178
Питання для самоперевірки	185
Тестові завдання	186
Тема 9. Міжнародна практика регулювання банківської діяльності	189
9.1. Світовий досвід роботи служб банківського нагляду	189
9.2. Базельський комітет як координатор роботи з банківського нагляду	194
9.3. Характеристика компонентів “Угоди про капітал “ – Базель-I	198
9.4. Компоненти “Угоди про капітал “ – Базель-II	200
9.5. Базель-III: нові підходи до регулювання банківського сектору	203
9.6. Діяльність Ради з міжнародних стандартів фінансової звітності	206
9.7. Міжнародна організація комісій з цінних паперів	208
9.8. Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмивання грошей .	214
9.9. Форум фінансової стабільності	215
9.10. Адаптації банківського нагляду в Україні до стандартів міжнародної банківської практики	216
Питання для самоперевірки	223
Тестові завдання	224
Предметний покажчик	226
Бібліографічний опис	232
Додаток	241

ВСТУП

Необхідною умовою забезпечення стабільного розвитку економіки України є ефективне та стале функціонування банківської системи. Банки є посередниками, які акумулюють значні обсяги тимчасово вільних грошових ресурсів як підприємств, так і населення та перерозподіляють їх, фінансуючи різні галузі економіки та соціальну сферу. Своєю діяльністю банки глибоко проникають у всі сфери економіки та активно впливають на соціальні та економічні процеси в країні. Відтак, лише надійний та ефективний банківський сектор спроможний виконувати важливі суспільні функції і максимально задовольняти вимоги клієнтів та інвесторів.

Як свідчить практика, банківська діяльність є одним із найризикованіших видів підприємництва. Банківські ризики проявляються як ймовірність втрат у вигляді недоотримання доходів, додаткових витрат, втрати ресурсів. Складність управління ризиками в банківській практиці пов'язана з їх багатоаспектністю, взаємозалежністю в мінливих умовах, важкістю формалізації та іншими чинниками. На сьогодні питання ефективного управління ризиками набуває дедалі більшої актуальності. Це пов'язано із розширенням спектру банківських операцій, зростанням конкуренції, впливу глобалізаційних чинників тощо. Тому побудова ефективної, дієвої системи управління банківськими ризиками, яка б забезпечувала стійке функціонування банків та динамічний їх розвиток є одним із пріоритетних завдань сьогодення.

Водночас забезпечити стійке функціонування банків та виконання ними важливих суспільних функцій має постійний нагляд та контроль за їх діяльністю з боку держави. Кваліфіковане виконання цих економічно важливих у масштабах держави завдань вимагає оволодіння майбутніми фахівцями банківської справи знаннями щодо застосування економіко-правових механізмів нагляду за банківською діяльністю, інструментів виявлення проблемних банків та своєчасного вжиття заходів щодо запобігання їх банкрутству.

Основною метою вивчення курсу “Банківські ризики і регулювання банківської діяльності” є формування у студентів глибоких фундаментальних і спеціальних знань щодо комплексу ризиків, процесів і відносин, які характеризують діяльність банку, регулятивних інструментів банківської діяльності.

Завдання даної дисципліни, полягає в тому, щоб надати студентам знання щодо сутності банківських ризиків, причин їх появи, особливостей прояву та їх наслідків для банківської сфери й економіки в цілому. Засвоєння цього курсу має на меті вироблення у студентів практичних навиків з використання методів і прийомів регулювання та управління банківськими ризиками.

Навчальний посібник може бути корисним для студентів та викладачів економічних дисциплін вищих навчальних закладів.

Таким чином, курс “Банківські ризики і регулювання банківської діяльності” займає важливе місце у загальній системі підготовки, закладає теоретичні основи для вивчення циклу професійно-орієнтованих дисциплін за фаховим спрямуванням.

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКИХ РИЗИКІВ

1.1. Економічна суть ризику

Сталий розвиток економіки країни за умов становлення ринкових економічних відносин потребує нових підходів до забезпечення стабільності та ефективності функціонування всіх складових ринкової інфраструктури.

Поняття „ризик” має достатньо тривалу історію. Ризик як історична категорія виник на найнижчих щаблях цивілізації. Але найбільш активно почали вивчати різноманітні аспекти ризику в кінці XIX – на початку XX століття.

В економічній літературі термін «ризик» з’явився одночасно з появою теорії підприємництва, першим представником і засновником якої прийнято вважати англійського економіста Річарда Кантілона (1680–1734). Він уперше ввів у науковий обіг поняття «підприємство», термін «підприємець», назвавши так людину, яка «купує по відомій ціні, щоб продати по невідомій» і, отже, бере на себе ризик і діє в умовах ризику.

У свою чергу, автори підручника «Економікс» – Р. Кемпбелл, С. Макконнелл та С. Л. Брю визначили, що підприємець є людиною, яка ризикує – своїм часом, репутацією, вкладеними коштами: власними, компаньйонів або акціонерів.

У західній економічній науці існують дві теорії ризику – класична та неокласична.

Класична економічна теорія (представниками якої були Дж.Міль і Н. Сеньйор) ототожнює економічний ризик із математичним сподіванням збитків, які можливі в процесі реалізації обраного рішення.

Неокласична теорія ризику була опрацьована (визначені її контури) у 20 – 30-х роках XX ст. економістами А. Маршаллом та А. Пігу. Прихильники цієї теорії вважають, що підприємство, котре функціонує за умов невизначеності, в своїй діяльності повинно керуватися двома критеріями: обсягами очікуваних прибутків та обсягами їхніх можливих відхилень від середніх величин. Це означає, що коли необхідно, наприклад, обрати один із двох альтернативних варіантів капіталовкладень, які принесуть однаковий прибуток, то обирається той варіант, де коливання (варіація) прибутку буде найменшою. Із неокласичної теорії ризику випливає, що гарантований прибуток має більшу цінність, аніж сподіваний прибуток такого ж обсягу, але обтяжений певними коливаннями.

У багатьох випадках ризик ототожнюється з можливими матеріальними збитками, що пов’язані з реалізацією господарського, організаційного, технічного

рішення, з аваріями, банкрутством підприємства (фірми), зі зниженням цінностей акцій, грошової одиниці тощо. Йдеться також про те, що очікуване відхилення може мати форму можливої невдачі або ж отримання чогось більше, ніж на це сподівалися. Деякі автори визначають ризик як ймовірність недосягнення сподіваного результату чи незбігу прогнозованого (очікуваного) результату й фактичного. Усі визначення та підходи майже неможливо перелічити. Це й зрозуміло, бо ризик як економічна категорія є багатограним, має складну діалектичну структуру.

Сутність терміну «ризик» найчастіше виражається у таких його характеристиках:

- ризик – це можлива невдача;
- ризик – це непевність у можливому результаті;
- ризик – це загроза несприятливого результату;
- ризик – це спосіб дії у незрозумілій чи невизначеній обстановці;
- ризик – це подія, що може відбутися або не відбутися;
- ризик – це дія у сподіванні на щасливий результат;
- ризик – це можливість відхилення від мети, заради якої приймається рішення.

У кількісному відношенні невизначеність полягає у відхиленні результату від очікуваного або середнього значення як у менший, так і в більший бік. Така невизначеність називається «спекулятивною», на відміну від «чистої» невизначеності, що враховує тільки можливість негативних відхилень кінцевого результату діяльності. В літературі поняття ризику може відповідати як спекулятивній невизначеності та включати сприятливі й несприятливі результати (наприклад, у відношенні операцій на фінансових ринках), так і чистої невизначеності (у цьому розумінні ризик трактується у страховій справі). У фінансовому ризик-менеджменті під ризиком переважно розуміється можливість втрат частини своїх активів, недоотримання прибутків або появи додаткових видатків у результаті проведення підприємницької діяльності, що відповідає поняттю чистої невизначеності.

На відміну від невизначеності як такої, ризик є величиною, яку можна виміряти, його кількісною мірою слугує ймовірність несприятливого результату. У більш вузькому значенні економічний ризик визначається як ймовірність недоотримання прибутку або зниження вартості фінансових активів, компанії в цілому тощо.

В економічній діяльності ризик необхідно розглядати у взаємозв'язку з категорією “дохід”, тобто розрізняти при формуванні підприємницького прибутку специфічну складову, природа виникнення якої пов'язана з ризиком. Окремі положення відносно обґрунтування впливу ризику на прибутковість діяльності містяться в дослідженнях А. Сміта, Ф. Б. Хоулі, Ф. Найта. Так, зокрема, Ф. Найт вказує на те, що прибуток можна розглядати як виграш від ризикових ситуацій.

На думку В. Вітлінського та С. Наконечного [33] економічний ризик – об'єктивно-суб'єктивна категорія, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності у ситуації неминучого вибору і відображає міру (ступінь) досягнення сподіваного результату, невдачі та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих та неконтрольованих чинників за наявності прямих та зворотних зв'язків. О. Ястремський вважає, що ризик – це не втрата, якої зазнають під час реалізації господарських рішень, а можливість відхилення від мети. Ризик визначається не стільки втратами, скільки відсутністю значних економічних результатів. Ризик – невід'ємна риса господарських рішень, яка з еволюцією умов господарювання змінює свій характер. Ризик є об'єктивною необхідністю, він органічно пов'язаний з фундаментальними інститутами сучасного суспільства. Ризик - це не втрата, якої зазнають під час реалізації господарських рішень, а можливість відхилення від мети. Ризик визначається не стільки втратами, скільки відсутністю значних економічних результатів.

В цілому, можна зазначити, що характер впливу ризику на формування фінансового результату від фінансових операцій виявляється в наступному:

- у випадку, якщо проявляється очікувана величина ризику, економічний суб'єкт отримує менший приріст доходу від операції або навіть збиток;
- якщо за рахунок впливу заходів щодо попередження та нейтралізації ризику фінансова операція дає очікуваний результат, то він є, як правило, більший від результатів аналогічних операцій, реалізація яких не передбачала ризику на величину премії за ризик;
- ризик по своїй природі справляє негативний вплив і тільки ефективний супротив такому ризику (або його початкова невірна оцінка) може викликати зростання очікуваного доходу;
- вищий ризик потребує відповідно більшої “премії за ризик” – винагороди за діяльність суб'єкта в умовах ризику.

Ризик – це ймовірність неотримання цільового прибутку або зменшення вартості його активів, що виражається кількісною оцінкою у вигляді абсолютної величини економічного капіталу.

Таким чином, уникнути ризику неможливо, адже він залежить від об'єктивних, притаманних економіці конфліктних ситуацій, відсутності необхідного інформаційного забезпечення, що спричиняє недостатню обґрунтованість прогнозних рішень вищим керівництвом.

На сьогодні в Україні ризик досить вагомо впливає практично на всі процеси, що відбуваються в політичній та економічній сферах. Неминучий ризик і в банківській системі.

1.2. Суть банківських ризиків. Чинники, що зумовлюють появу банківських ризиків

Стратегічною метою функціонування вітчизняної банківської системи є забезпечення сталості її розвитку шляхом досягнення надійності, стійкості до криз, підвищення якості та ефективності її діяльності.

Важливу роль у зміцненні банківської системи України, зростанні довіри до неї вкладників та інвесторів відіграє управління банківськими ризиками. Банківські ризики є визначальними в діяльності вітчизняних і зарубіжних банків. Негативна дія ризиків завдає банкам значних втрат і є однією з найвагоміших причин їхнього банкрутства. За цих умов особливої актуальності набуває проблема оцінки, управління та мінімізації ризиків банків.

Вагомий внесок у розробку теоретичних положень та методологічних підходів до оцінки, управління та мінімізації банківських ризиків зробили провідні вітчизняні вчені-економісти: О.В. Васюренко, В.В. Вітлінський, А.М. Герасимович, О.В. Дзюблюк, О.А. Кириченко, Т.Т. Ковальчук, Л.О. Примостка, О.В. Пернарівський; а також зарубіжні вчені-економісти: Х. Грюнінг, С.Н. Кабушкін, Дж.М. Кейнс, О.І. Лаврушин, П.С. Роуз, Дж. Сінкі, В.М. Усоскін та інші.

На думку сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців та економістів, банківський ризик – це ймовірність події, котра може призвести до втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання запланованих доходів або спричинення додаткових витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій

Банківські ризики, як і ризики в інших видах комерційної діяльності, перш за все пов'язують з фінансовими втратами, що виникають у випадку їх реалізації.

Провідним принципом у роботі банків є прагнення до одержання якомога більшого прибутку, що обмежується ймовірністю зазнати збитків: чим більший ризик, тим більше шансів отримати прибутки(або зазнати збитків). Іншими

словами, ризик – це вартісне вираження ймовірної події, що веде до отримання додаткових прибутків або несення незапланованих витрат.

Постановою Правління Національного банку України № 361 „Про методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України” від 02.08.2004, у розділі I, главі 1 сформульовано таке визначення ризику: „Ризик (з точки зору банку) – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів”.

Таким чином, під **банківськими ризиками** розуміють небезпеку виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, грошових коштів у зв'язку з випадковою зміною умов кредитно-фінансової діяльності, несприятливими обставинами.

Чим вищий очікується прибуток, тим вищий ризик. Одна з головних проблем банківського менеджменту – це необхідність віднайти, в межах конкретної фінансово-господарської системи та в конкретній ситуації, оптимальне (раціональне) співвідношення між прибутком, ризиком і ліквідністю. Тобто повністю уникнути ризиків неможливо, ними необхідно управляти враховуючи те, що всі види ризиків взаємопов'язані, їх рівень постійно змінюється під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ.

Причинами виникнення банківських ризиків можуть бути:

1. Ризик обумовлений можливою, неплановою зміною умов діяльності, що визначають видатки банку на забезпечення власної діяльності. Поява цього ризику зумовлюється такими факторами:

- зміна ринкової ситуації, яка зумовлює різкий відплив кадрів;
- підвищення продуктивності праці персоналу в інших банках, що визначає прийняття аналогічних заходів;
- дефіцит кредитних ресурсів, який збільшує їх вартість;
- зміна ринкової ситуації, що обумовлює необхідність підвищення процентних виплат вкладникам.

2. Ризик, що обумовлений появою збитків, пов'язаних з:

- нераціональним розміщенням коштів;
- недостатньою обґрунтованістю та достовірністю прогнозу розвитку ринкової ситуації;
- появою непередбачених ситуацій, обумовлених політичними, економічними, соціальними та іншими чинниками;

- недобросовісної конкуренції великих банків або інших фінансово-кредитних установ.

3. Ризик, пов'язаний із втратами, які сприймаються як непередбачене зниження банківського прибутку залежно від таких чинників:

- несподівані несприятливі зміни умов банківської діяльності внаслідок введення нормативно-правових актів;
- недостатня обґрунтованість і достовірність відмови у видачі кредиту клієнтам, спроможним своєчасно його повернути;
- недостатня обґрунтованість і достовірність оцінки ділової і фінансової спроможності клієнта, його гарантій і, як наслідок, видача кредиту позичальнику, неспроможному його повернути;
- недостатньо якісна оцінка справжніх цілей позичальників, здатних на правопорушення і недобросовісну конкуренцію.

Отже, в процесі функціонування банку на нього впливають зовнішні і внутрішні чинники, що призводять до виникнення ризиків. **До зовнішніх чинників відносять:**

1) різноманітні збурення фінансового ринку: зміни (коливання) відсоткових ставок і попиту на кредитні ресурси, дії Національного банку України, коливання валютних курсів, інфляція та інфляційні сподівання тощо.

2) кліматичні умови (це особливо важливо для тих комерційних банків, які пов'язані з АПК);

3) соціально-демографічну ситуацію в країні;

4) стан і динаміку економічної активності;

5) ризик країни, який визначає її ринкові позиції на міжнародному рівні. Високий рейтинг країни дає можливість банкові функціонувати за кордоном без побоювань за долю своїх проектів;

6) «зони конкуренції», тобто можливі сфери зіткнення інтересів з іншими контрагентами; У банківському секторі існують «конкурентні бар'єри», що перешкоджають одним банкам здійснити бажання отримати домінуючі позиції на ринку без урахування інтересів інших;

7) неправильно обрана стратегія та незадовільний рівень керівництва.

До внутрішніх чинників ризику відносять:

1) негативні результати фінансового управління власними та залученими коштами;

2) погіршення міжособових відносин у колективі;

3) інші аспекти внутрішньобанківської діяльності, що зумовлюють негативний вплив випадкового характеру.

Слід відзначити, що проблема пошуку адекватного визначення сутності банківського ризику безпосередньо пов'язана з проблемами класифікації банківських ризиків.

1.3. Загальна класифікація банківських ризиків. Характеристика факторів, що на них впливають

Під класифікацією ризику розуміють розподіл ризику на відповідні групи за певними ознаками для досягнення поставлених цілей.

Необхідність класифікації і систематизації банківських ризиків викликана теоретичними та практичними потребами. Класифікація банківських ризиків забезпечує, перш за все, комунікабельність між суб'єктами, що працюють з ризиками, сприяє встановленню необхідного порядку і послідовності в управлінні ризиками. Формуючи перелік ризиків, бажано дотримуватись єдиного методичного підходу щодо їх класифікації. Але слід не забувати, що велика різноманітність у підході до класифікації банківських ризиків на основі різних критеріїв, створює проблеми при оцінці ризиків у процесі управління ними.

Зауважимо, що класифікація повинна бути не лише змістовною, але й разом з тим практичною. Вона є ефективною лише у тому випадку, коли з неї можна отримати логічні продуктивні напрями щодо розробки методів якісної та кількісної оцінки ступеня ризику, раціональної системи методів й інструментарію управління ним.

Зазначимо, що класифікація банківських ризиків є досить складним завданням через такі особливості:

1) наявність великої кількості ризиків, з якими банк постійно стикається при прийнятті як поточних, так і довгострокових рішень;

2) неможливість проведення чіткої межі між ризиками, оскільки вони тісно пов'язані один з одним;

3) різноманітність ризиків, одні з яких виявляються у діяльності будь-якого банку, інші властиві лише діяльності певним, спеціалізованим банкам;

4) стрімкість економічного і політичного розвитку країни, що породжує нові види і типи ризиків;

5) відмінність у динамічності та інтенсивності дії ризиків.

Варто зауважити, що на сьогодні, у сучасній економічній літературі існує безліч різноманітних варіантів та підходів до класифікації банківських ризиків. Кожен автор чи група авторів пропонують власні класифікаційні ознаки, вибирають сферу функціонування ризиків.

Національний банк України виділяє 9 категорій банківських ризиків (рис.1.1).

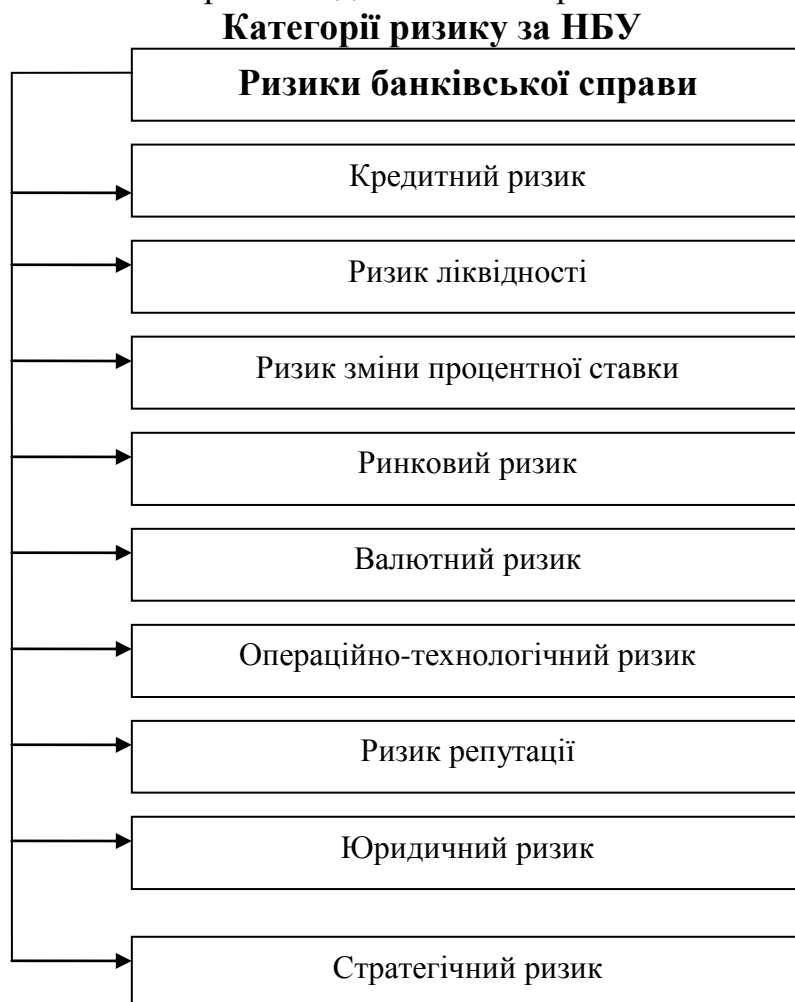

Рис. 1.1. Категорії ризику за НБУ

Найбільш поширеною в економічній літературі є класифікація банківських ризиків, наведена на рис. 1.2.

У класифікації ризиків за ступенем різняться високий, середній, помірний і низький ризики. Ризик розраховується як імовірність збитків за певними банківськими операціями з урахуванням обсягів втрат, виміряних у грошових одиницях, і виражається у процентах або коефіцієнтах.

За керованістю ризики поділяють на керовані, обмежено керовані й некеровані. До керованих, як правило, належать внутрішні ризики банку, оскільки управління ними і ступінь ефективності їх зменшення повністю залежать від внутрішньобанківської політики управління ризиками. До обмежено керованих і некерованих, як правило, належать зовнішні ризики банку – загальноекономічні,

політичні, демографічні та ін. Проте до некерованих їх можна віднести щодо короткострокового періоду, оскільки в довгостроковому періоді банк пристосовується до функціонування в нових умовах. [1, с.

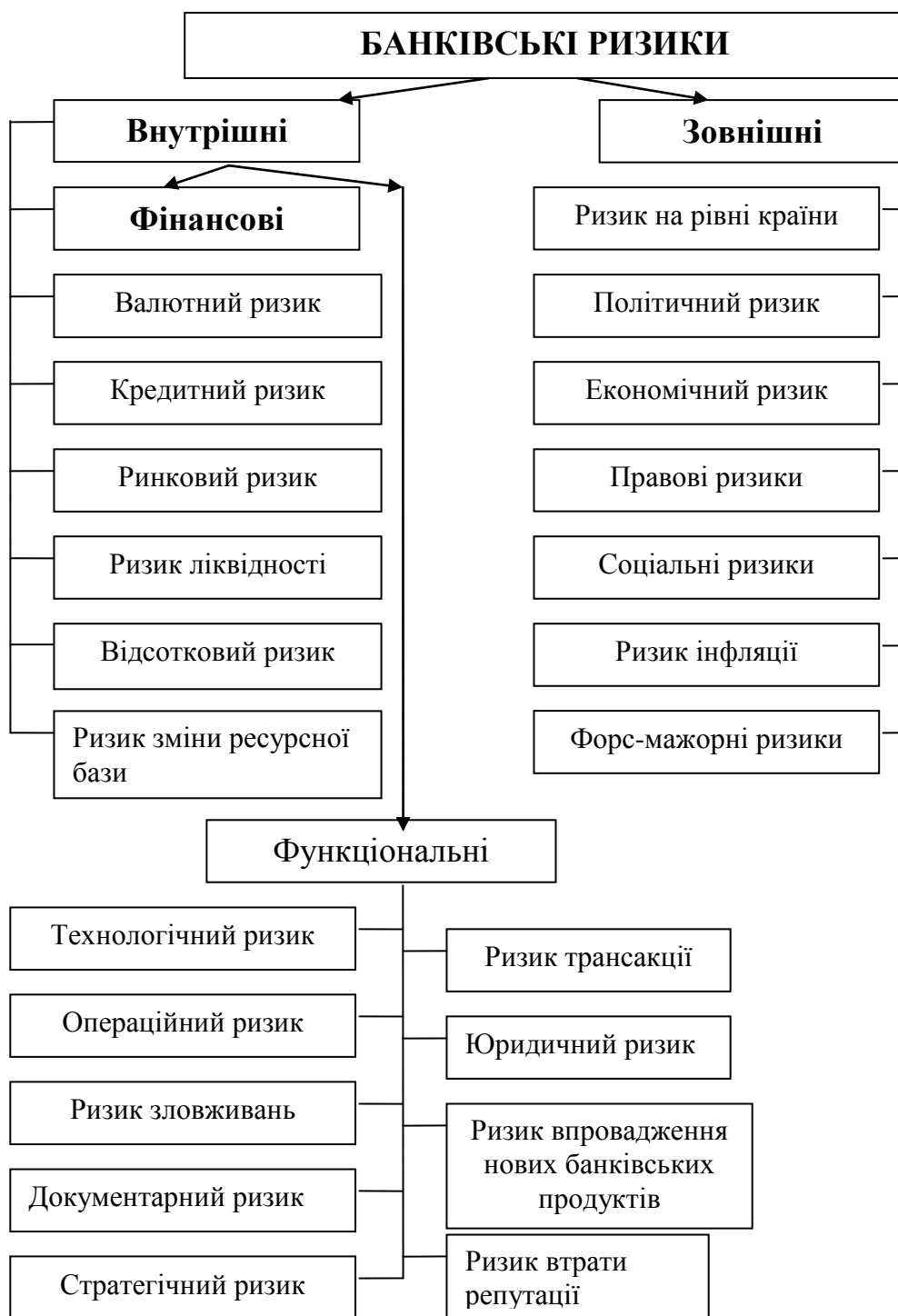

Рис. 1.2. Класифікація банківських ризиків

25]

Тривалість ризику в часі є важливим показником для розрахунку будь-якої банківської операції. Існує три види ризиків, що різняться за критерієм тривалості в часі: поточний, минулий, майбутній. До поточних належать ризики за операціями, що тривають: розрахункових, валютних, видачі гарантій і

поручительств тощо. До майбутніх належать ризики за кредитними операціями, коли термін повернення чи сплати коштів за користування кредитами ще не настав. Коли настає термін погашення за такими операціями, ризик переводиться в категорію минулих, які стають або реальними, коли зобов'язання не виконане, виконане неповністю чи невчасно, або умовними, коли зобов'язання виконане повністю. [6, с.25]

За можливістю запобігання ризику поділяють на такі, яким можна запобігти, і такі, яким запобігти неможливо.

За можливостями регулювання банківські ризики поділяють на такі, що піддаються регулюванню, і такі, що не піддаються.

З вище зазначеного стає очевидним що, банківській сфері притаманна досить широка гама ризиків. Це зумовлено специфікою тих функцій, які виконує кожний комерційний банк. Здійснення кожної банківської операції пов'язане з можливістю реалізації кількох ризиків.

1.4. Основні характерні ознаки зовнішніх ризиків

Зовнішні ризики не залежать від діяльності банку і виникають у зв'язку із змінами у зовнішньому щодо банку середовищі. Вплив зовнішніх ризиків на результативність роботи банку є дуже високим. Крім того, зовнішні ризики не піддаються кількісній оцінці. Тому управління цими ризиками є складним, іноді – неможливим. Однак банки зобов'язані враховувати їх під час формування стратегії та політики банківської діяльності, а також під час складання бюджету. Такі ризики можна лише передбачити і використати їх як можливість ухилення від негативного впливу завдяки завчасним діям банку.

До цього виду ризиків слід віднести:

➤ **ризик країни** – небезпека втрат банку внаслідок того, що іноземна держава не зможе чи не захоче виконати свої зобов'язання перед іноземним кредитором і (або) інвестором.

Ризик на рівні країни безпосередньо пов'язаний з інтернаціоналізацією діяльності банків та банківських установ, наявністю глобального ризику і залежить від політико-економічної стабільності країн-клієнтів і країн-контрагентів, імпортерів чи експортерів. Ця група ризиків актуальна для всіх

банків, заснованих за участю іноземного капіталу. Ризик країни тісно пов'язаний з економічним та політичним ризиками.

➤ **економічний ризик** – небезпека втрат банку, зумовлена змінами стану платіжного балансу країни, нестабільністю національної грошової одиниці, здійсненням економічної політики (наприклад, введенням обмежень на переказ капіталу за кордон) та ін. На рівень економічних ризиків впливають загальний стан розвитку економіки, рівень інфляції, рівень доходів громадян, податковий тягар підприємств.

➤ **політичний ризик** – ймовірність виникнення збитків внаслідок зміни державної політики (зміни в політиці уряду, зміни пріоритетних напрямів його діяльності). Залежно від політичної ситуації в країні, регіоні та світі, політичні ризики поділяють на:

- регіональний;
- ризик на рівні країни;
- міжнародний.

Крім того, політичні ризики поділяють на чотири групи:

- 1) ризик націоналізації та експропріації без адекватної компенсації;
- 2) ризик трансферту – запровадження обмежень на конвертування місцевої валюти;
- 3) ризик розриву контракту внаслідок змін законодавства чи інших дій влади;
- 4) ризик воєнних дій або цивільних безладів.

➤ **правові ризики** – можливість виникнення збитків чи скорочення розмірів прибутку внаслідок непередбаченої зміни законодавства, що регулює банківську діяльність або діяльність клієнтів банку, або у випадку відсутності законодавчого регламентування тих або інших банківських операцій.

➤ **соціальні ризики** пов'язані з національними особливостями, певними ідеологічними, релігійними розбіжностями, національними конфліктами, різним рівнем життя населення.

➤ **інфляційні ризики** зумовлюються девальвацією національної грошової одиниці, знецінюванням банківських активів і власного капіталу банку.

➤ **форс-мажорні ризики** – ризики, виникнення яких зумовлене війною, пожежами, повеннями та іншими стихійними лихами.

1.5. Характеристика внутрішніх банківських ризиків

Внутрішні ризики виникають в результаті діяльності власне банків і залежать від здійснюваних ними операцій, а також від складу їхніх партнерів. Внутрішні ризики повністю залежать від ефективності управління банківськими операціями. Це такі групи ризиків, які за умови раціональної внутрішньої організації у банку можуть взагалі не виникнути, а у разі настання такого ризику банк досить швидко може самостійно усунути його. У свою чергу внутрішні ризики за сферою виникнення поділяються на:

➤ **фінансові ризики**, які виникають у зв'язку з непередбаченими змінами обсягів, структури, дохідності та вартості активів і пасивів банку. До цієї групи належать такі ризики: кредитний, ліквідності, валютний, ринковий, процентний, зміни ресурсної бази та ін.

Кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає у зв'язку з неспроможністю сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

Валютний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає внаслідок несприятливих коливань курсів іноземних валют і цін на банківські метали.

Ринковий ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає внаслідок несприятливих коливань вартості цінних паперів і товарів, а також коливань курсів іноземних валют за тими інструментами, які знаходяться в торговельному портфелі банку. Ринковий ризик необхідно ретельно оцінювати при прийнятті забезпечення за кредитними операціями, оскільки зниження цін на нерухомість може призвести до втрат банку під час реалізації заставленого майна у випадку неплатоспроможності позичальника. Розмір цих втрат визначається сумою перевищення заставної вартості майна над ринковою.

Ризик ліквідності – наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає внаслідок неспроможності банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат.

Відсотковий ризик (ризик зміни відсоткової ставки) – це наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу банку, який виникає внаслідок несприятливих змін відсоткових ставок.

Ризик зміни ресурсної бази – це ризик збільшення витрат в процесі формування ресурсної бази у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (зміни відсоткових ставок за депозитами, коливань курсів іноземної валюти та ін.). Цей ризик тісно пов'язаний з ринковим, відсотковим і валютним ризиками.

Ризик зміни ресурсної бази також проявляється у вигляді недоотриманих прибутків у зв'язку з необхідністю наявності певної суми ліквідних коштів для здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнтів (списання коштів з поточних рахунків, видача авансу на відрядження або заробітної плати, зняття депозиту готівкою тощо).

➤ **функціональні ризики** справляють значний вплив на діяльність банків. Причинами їх виникнення є неможливість здійснення своєчасного та повного контролю за фінансово-господарською діяльністю банку. Функціональні ризики пов'язані з процесами створення й упровадження нових банківських продуктів і послуг, збору, обробки, аналізу й передавання інформації, підготовки кадрового потенціалу та виконанням інших адміністративно-господарських операцій.

Ці ризики важче виявити та ідентифікувати, а також виміряти кількісно й виразити в грошових одиницях, ніж фінансові ризики. Але функціональні ризики небезпечні не менш ніж інші види банківських ризиків, причому зрештою вони також призводять до фінансових втрат. Банки намагаються знизити функціональні ризики, удосконалюючи системи внутрішнього аудиту, розвиваючи схеми документообігу, розробляючи внутрішні методики та техніку – економічне забезпечення окремих операцій. Зниженню таких ризиків сприяє також продумана ресурсна, матеріально-технічна та кадрова політика.

До функціональних ризиків належать:

Операційно-технологічний ризик – це потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи.

Документарний ризик – це наявний або потенційний ризик втрат банку, зумовлений виникненням помилок під час укладання угод, які можуть призвести до невиконання окремих положень угоди або взятих раніше зобов'язань, порушення судової справи тощо.

Ризик трансакції – це наявний або потенційний ризик втрат банку, який виникає в процесі укладання і реєстрації угод, підписання контрактів, виконання розрахунків, поставки цінних паперів, валюти, предметів лізингу тощо. Цей вид ризику тісно пов'язаний з технологічним, документарним та операційним ризиками.

Стратегічний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі. Цей ризик виникає внаслідок несумісності:

- стратегічних цілей банку;
- бізнес-стратегій, розроблених для досягнення цих цілей;
- ресурсів, задіяних для досягнення цих цілей;
- якості реалізації бізнес-стратегій.

Стратегічний ризик може виникати й у випадку невідповідного ресурсного забезпечення реалізації бізнес-стратегій, помилкового підходу до управління ризиками в банківській практиці.

Юридичний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення

Ризик впровадження нових продуктів – це наявний або потенційний ризик втрат банку, який виникає внаслідок недосягнення запланованого рівня окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій або технологій.

Ризик втрати репутації – це наявний або потенційний ризик втрат банку, який виникає внаслідок скорочення клієнтської бази або відпливу грошових коштів у зв'язку з неспроможністю банку підтримувати свою репутацію як надійної та фінансово стійкої установи.

Ризик зловживань – це наявний або потенційний ризик втрат банку, зумовлений шахрайством, розтратами, оприлюдненням конфіденційної інформації службовцями або клієнтами банку, використанням конфіденційної інформації керівництвом банку у власних цілях, відмиванням грошей тощо.

1.6. Управління банківськими ризиками

Успішна діяльність банку в цілому значною мірою залежить від обраної концепції управління ризиками.

Мета процесу управління банківськими ризиками полягає в їх обмеженні або мінімізації, оскільки повністю уникнути ризиків неможливо. Ризиками можна і потрібно свідомо управляти, керуючись такими правилами:

- усі види ризиків взаємопов'язані;
- рівень ризику постійно змінюється під впливом динамічного оточення;
- ризики, на які наражаються банки, безпосередньо пов'язані з ризиками їх клієнтів;
- банкіри повинні намагатися уникнути ризиків навіть більше, ніж інші підприємці, оскільки вони працюють не з власними, а з чужими грошима.

Ефективне управління ризиком повинно вирішувати цілий ряд проблем – від моніторингу ризику до його вартісної оцінки. Рівень ризику, який пов'язаний з тією чи іншою подією, постійно змінюється із-за динамічного характеру зовнішнього середовища банків. Це змушує банк регулярно уточнювати своє місце на ринку, давати оцінку ризику тих чи інших подій, передивлятися відношення з клієнтами та оцінювати якість власних активів і пасивів, коректувати власну політику в області управління ризиками.

Банк зацікавлений у кваліфікованому управлінні ризиками, оскільки він використовує у своїй діяльності кошти своїх клієнтів. Правильна оцінка ризиків дає змогу банку підтримувати певні фінансові показники на такому рівні, який забезпечує збереження задовільного фінансового становища і конкурентоспроможності при реалізації тих чи інших ризиків, які мають внутрішню природу. Банк, який прагне займати достойну конкурентну позицію на ринку банківських послуг, має створити таку систему управління ризиком, яка могла б ідентифікувати, оцінювати ризик і ефективно управляти ним.

Загалом, під управлінням ризиком розуміють цілий комплекс заходів, які забезпечують організації (банку) надійне існування та застерігають від непередбачуваних втрат і збитків.

Формально можна виокремити дві основні цілі управління банківськими ризиками:

- 1) підтримка ризику на низькому рівні;
- 2) мінімізація ризику за деяких заданих умов.

Загальна мета управління ризиками – сприяти підвищенню вартості власного капіталу банку, одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме: клієнтів та контрагентів, керівництва, працівників,

Спостережної ради і акціонерів (власників), органів нагляду, рейтингових агентств, інвесторів і кредиторів та інших.

В основу управління ризиками повинні бути покладені наступні принципи:

- 1) прогнозування можливих джерел виникнення збитків та ситуацій, які можуть завдати збитки банку, їх кількісний вимір;
- 2) фінансування ризиків, економічна доцільність їх зменшення;
- 3) відповідальність керівників та співробітників за формування політики і механізмів управління ризиками;
- 4) скоординований контроль за ризиками усіма підрозділами і службами банку, нагляд за ефективністю процедур управління ризиками.

Процес управління ризиками складається з трьох основних етапів:

- 1) ідентифікація ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер;
- 2) обчислення величини ризику за допомогою кількісних методів;
- 3) мінімізація ризиків з використанням відповідних методів управління.

Оскільки ринкові умови і структури банків є різними, не існує єдиної системи управління ризиками, прийнятної для всіх банків. Кожна установа має розробити свою власну програму та системи управління ризиками, відповідно до своїх потреб і обставин. Наприклад, банк, більший за розміром, із складнішими операціями, що має підрозділи в різних географічних регіонах, повинен мати більш досконалу та розвинену систему управління ризиками. Однак усі ефективні системи управління ризиками мають декілька спільних основних характеристик. Кожна система управління ризиками має включати такі елементи:

➤ **виявлення ризику.** Належне виявлення ризику - це, в першу чергу, визнання та розуміння наявних ризиків або ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з новими діловими ініціативами. Виявлення ризику має бути постійним процесом, що має здійснюватися як на рівні окремої операції, так і на рівні портфелів;

➤ **вимірювання ризику.** Точне і своєчасне вимірювання ризиків є надзвичайно важливим компонентом ефективного управління ризиками. Банк, який не має системи вимірювання ризиків, має обмежену здатність контролювати ризику або здійснювати їх моніторинг. Крім того, розвиненість інструментів управління ризиками, які використовує банк, має бути адекватною складності і рівню ризиків, які він узяв на себе. Банк має періодично перевіряти надійність інструментів вимірювання, які він використовує. Належні системи вимірювання ризиків передбачають оцінювання як окремих операцій, так і портфелів;

➤ **контроль ризику.** Банк має встановити обмеження і довести їх до виконавців за допомогою положень, стандартів та/або процедур, які визначають обов'язки і повноваження працівників. Ці контрольні обмеження мають бути дійовими інструментами управління, які можна уточнювати в разі зміни умов або рівня толерантності до ризику. Банк має визначити послідовність процесу надання дозволів на виключення або зміни обмежень ризику, якщо вони є обґрунтованими;

➤ **моніторинг ризику.** Банки мають здійснювати моніторинг ризиків для забезпечення своєчасного відстеження рівнів ризиків і винятків із тих чи інших правил. Звіти про моніторинг мають бути регулярними, своєчасними, точними та інформативними і надаватися відповідним посадовим особам для вжиття необхідних заходів.

Під час оцінки системи управління ризиками наглядовці беруть до уваги положення, процеси, персонал і системи контролю. Значні недоліки в одному або декількох із цих компонентів розглядаються як недоліки в управлінні ризиками. Усі ці системи є важливими, але розвиненість і складність кожної з них є різною залежно від складності операцій банку. Менші за розміром банки, які не здійснюють складних операцій, як правило, мають менш формалізовані положення, процеси і системи контролю, ніж більші банки. Усі банки мають бути в змозі чітко визначити і продемонструвати ефективність своїх власних систем управління ризиками. *Ефективне управління ризиками* передбачає наявність послідовних положень, процесів, кваліфікованого персоналу і систем контролю:

➤ **положення** відображають намір банку досягти бажаних результатів. Вони визначають стандарти і дії, що мають бути застосовані для виконання певних конкретних завдань. Ретельно розроблені положення спираються на відповідно сформульовані місію, цінності та принципи діяльності банку. Вони також чітко визначають рівень толерантності банку до ризику. Мають бути впроваджені механізми внесення змін до положень у разі зміни характеру діяльності банку або рівня його толерантності до ризику. Положення мають бути письмовими та враховувати складність операцій, розгалуженість організаційної структури тощо. Положення мають бути чітко сформульовані та виконуватися в практичній діяльності;

➤ **процеси** – це процедури, програми і практика, що визначають, як банк виконуватиме свої завдання. Процеси визначають, як здійснюється поточна діяльність банку. Належним чином розроблені процеси ґрунтуються на

положеннях банку, є ефективними, а їх функціонування спирається на відповідні повноваження виконавців;

➤ **персонал** – це працівники і керівники, які власне виконують процеси або контролюють їх функціонування. Працівники і керівники мають бути кваліфікованими, компетентними і належним чином виконувати свої обов'язки. Вони мають розуміти місію, цінності, положення і процеси, що є в банку;

➤ **системи контролю** – це засоби та інформаційні системи, які використовують керівники банку для оцінки результатів діяльності працівників, підрозділів та банку в цілому, прийняття рішень і визначення ефективності існуючих у банку процесів. Вони ґрунтуються на принципі зворотного зв'язку і мають бути своєчасними, точними та інформативними. Вони дозволяють оцінити результати діяльності банку і допомагають приймати рішення.

1.7. Вимірювання і оцінка ризику

Національний банк України активно направляє політику банків, пов'язану з впровадженням систем ризик-менеджменту до вимог Базельського комітету з банківського нагляду. Важливим кроком у цьому напрямку було прийняття двох основних документів: “Методичних вказівок з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, затверджених Постановою Правління НБУ № 104 від 15.03.2004р. та “Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України”, затверджених Постановою Правління НБУ № 361 від 02.08.2004р. Відповідно до “Системи оцінки ризиків” кожна категорія ризиків оцінюється за допомогою загальних та специфічних факторів.

«Система оцінки ризиків» забезпечує зручність документування висновків стосовно кількості ризику, якості управління ризиками, рівня занепокоєння нагляду (вимірюється як сукупний ризик) і напряду ризику. Система оцінки ризиків також містить перелік факторів оцінки, які наглядовці будуть враховувати під час визначення оцінок. Ці фактори є рекомендованими критеріями здійснення оцінки ризиків; у разі потреби наглядовці можуть розширювати цей перелік, збільшуючи кількість факторів оцінки.

Оцінка ризику в системі оцінки ризиків має відображати як дійсні, так і потенційні параметри ризику банку. На цій оцінці базується стратегія і дії служби банківського нагляду. Вона також створює підґрунтя для обговорення стану банку із його керівниками та членами спостережної ради банку і допомагає забезпечити

більш ефективну роботу служби банківського нагляду (інспектування, безвиїзний нагляд тощо).

На основі отриманих результатів наглядівці роблять висновки за чотирьма складовими ризику (Рис 1.3):

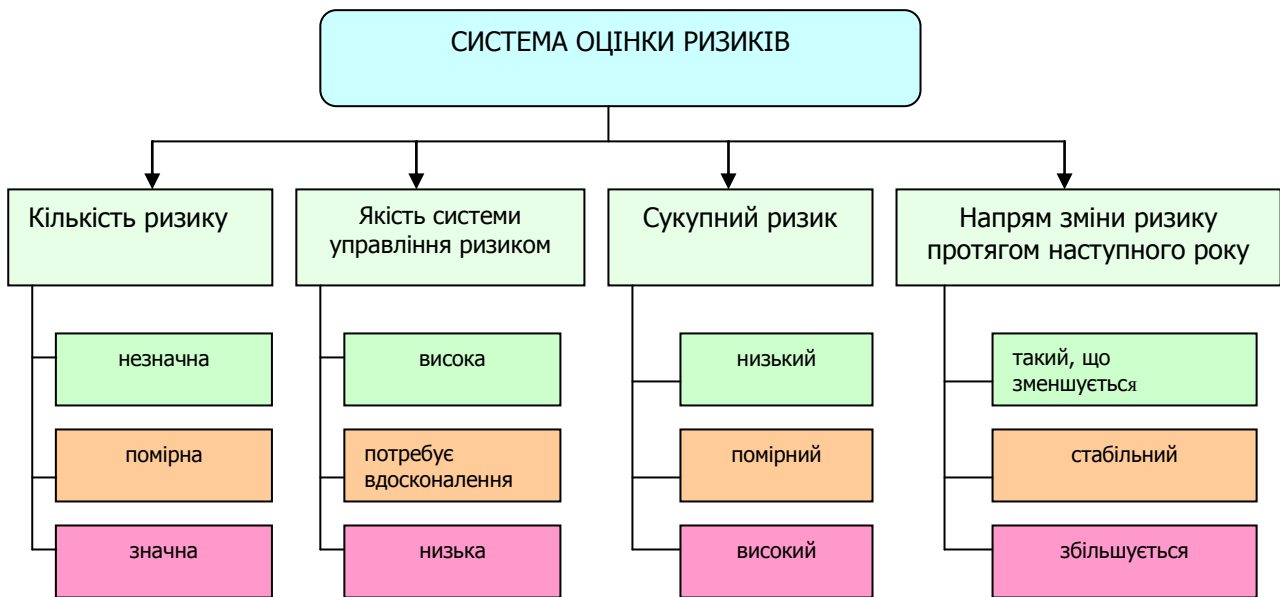

Рис. 1.3. Система оцінки ризиків наглядівцями НБУ

Національний банк визначив систему для оцінки кожної категорії ризику. Система оцінки ризиків надає можливість в послідовний спосіб вимірювати ризику і визначати, яких наглядівих процедур необхідно вжити. Для шести категорій ризику – кредитного ризику, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки, ринкового ризику, валютного ризику та операційно-технологічного ризику наглядівці оцінюють кількість ризику, якість управління ризиком, сукупний ризик і напрям ризику. Для ефективного використання системи оцінки ризиків наглядівці мають враховувати як поточний стан банку, так і фактори, які можуть вказувати на зростання ризиків. Згідно із системою оцінки ризиків існує чотири основних компоненти визначення параметрів ризику банку (рис.1.3):

➤ **кількість ризику**, тобто рівень або обсяг ризику, на який наражається банк (характеризується як незначна, помірна або значна). Кількісно рівень ризику може виражатися в абсолютних і відносних показниках. В абсолютному визначенні ризик є розміром можливих втрат (збитків), яких може зазнати банк при здійсненні певної операції або послуги. У відносному вираженні ризик є

відношенням розміру ймовірних втрат до показника, що характеризує банківську діяльність;

➤ **якість управління ризиком**, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків (характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька);

➤ **сукупний ризик**, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний або низький за кожною з дев'яти категорій ризику.

Під *низьким* розуміють ризик, реалізація якого не загрожує життєдіяльності банку, а випадкові збитки менші від очікуваного прибутку і розміру спеціальних резервів, призначених для відшкодування можливих втрат. Низький ризик оцінюють, виходячи з розміру недоотриманого прибутку.

Помірний рівень ризику характеризується втратами, які істотно не вичерпують наявні резерви чи не вимагають збільшення відрахувань до резервних фондів.

У випадку реалізації *високого* рівня ризику втрати банку можуть суттєво вичерпати існуючі резерви або вимагати створення нових резервів. Потенційні втрати надходжень або капіталу є значними і можуть призвести до виникнення кризи в діяльності банку і, як наслідок, його банкрутства.

Пом'якшувальні фактори (наприклад, страхування) можуть вплинути на оцінку сукупного ризику. Оцінка сукупного ризику визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи щодо цього банку будуть вжиті банківським наглядом Національного банку і які ресурси будуть для цього виділені;

➤ **напрямок ризику**, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців (характеризується як такий, що зростає, стабільний або такий, що зменшується). Напрямок ризику впливає на стратегію нагляду, зокрема на те, які додаткові наглядові заходи можуть бути вжиті. Якщо напрям ризику такий, що зменшується, це вказує на те, що на основі наявної інформації протягом наступних 12 місяців можна очікувати зменшення сукупного ризику. Стабільний напрям вказує на те, що сукупний ризик, ймовірно, залишиться незмінним. Якщо напрям ризику такий, що зростає, це свідчить про те, що, за очікуваннями, сукупний ризик через 12 місяців збільшиться.

Національним банком було вирішено, що за ризиками, які впливають на капітал і надходження банку, але які важко точно виміряти кількісно, будуть

оцінюватися лише сукупний ризик і напрям ризику. Характеристики сукупного ризику і напрям ризику ті самі, що й для інших шести ризиків.

Органи нагляду здійснюють оцінку ризиків за системою оцінки ризиків у кінці кожного циклу нагляду (як правило, цикл дорівнює 12 місяцям). Така оцінка може уточнюватися в будь-який час, коли органам нагляду стає відомо про зміни параметрів ризиків на проміжних етапах.

Проводячи оцінку ризиків із застосуванням системи оцінки ризиків, органи нагляду визначають рівень занепокоєння (тобто сукупний ризик) і напрям ризику для кожної категорії ризику. Відповідні висновки органів нагляду визначають, які наглядові заходи будуть використовуватися, наприклад планова інспекційна перевірка, позапланова інспекційна перевірка, заходи безвиїзного нагляду тощо.

Застосування методики і критеріїв управління ризиками дозволить органам нагляду визначити, яка саме програма наглядових дій має бути розроблена для кожного конкретного банку. Метою застосування концепції ризику в процесі банківського нагляду є забезпечення найефективнішого нагляду за кожним банком за умови якомога меншого втручання в його роботу, що відповідає інтересам як банку, так і його вкладників та інших кредиторів.

Питання для самоперевірки

1. Що прийнято розуміти під терміном “ризик” у банківській справі?
2. Назвіть основні банківські ризики та охарактеризуйте взаємозв'язки між ними.
3. Охарактеризуйте основні чинники, що зумовлюють виникнення ризиків.
4. Які фактори впливають на зовнішні ризики?
5. Охарактеризуйте складові зовнішніх ризиків.
6. Які види ризиків належать до групи фінансових ризиків?
7. Які види ризиків відносять до функціональних ризиків?
8. За якими принципами реалізуються методи регулювання та управління банківськими ризиками?
9. Яка мета процесу управління банківськими ризиками?
10. З яких етапів складається процес управління ризиками?
11. Які є основні компоненти визначення параметрів ризику банку?

Тестові завдання

1. Банківські ризики – це імовірність того, що події очікувані або неочікувані можуть мати негативний вплив на:

- а) надходження банку;
- б) імідж банку;
- в) капітал та надходження банку;
- г) втрату клієнтів.

2. Які з перелічених чинників, що зумовлюють банківські ризики, належать до внутрішніх?

- а) негативні результати фінансового управління власними та залученими коштами;
- б) міжбанківська конкуренція;
- в) соціально-демографічна ситуація в країні;
- г) зміни відсоткових ставок і попиту на кредитні ресурси.

3. До зовнішніх чинників, що зумовлюють банківські ризики не належать:

- а) коливання відсоткових ставок;
- б) зміни попиту на кредитні ресурси;
- в) коливання валютних курсів;
- г) неналежне управління банківським капіталом.

4. Ризики, пов'язані з видом банку, якістю управління активами і банку, специфікою клієнтури банку, це:

- а) внутрішні банківські ризики;
- б) банківські ризики;
- в) економічні ризики;
- г) організаційні ризики.

5. Ризики, які не залежать від діяльності банку, це:

- а) стихійних лих;
- б) зовнішні банківські ризики;
- в) внутрішні банківські ризики;
- г) фінансові ризики.

6. Мета процесу управління ризиками в банківській діяльності полягає в:

- а) існуванні ефективної банківської системи;
- б) обмеженні чи мінімізації рівня ризиків;
- в) обчисленні величини ризиків;
- г) вірна відповідь відсутня.

7. Під час оцінки системи управління ризиками наглядові органи беруть до уваги:

- а) вимірювання ризику;
- б) виявлення ризику;
- в) положення, процеси;
- г) вірна відповідь відсутня.

8. Ризик трансакцій тісно пов'язаний з такими видами ризику:

- а) технологічним, документарним;
- б) стратегічним, юридичним, операційним;
- в) технологічним, документарним, стратегічним;
- г) технологічним, документарним, операційним.

9. Ризики, які зумовлюються девальвацією національної грошової одиниці, знецінюванням банківських активів і власного капіталу банку – це:

- а) соціальні ризики;
- б) правові ризики;
- в) інфляційні ризики;
- г) економічній ризики.

10. Яку систему розроблено НБУ для оцінювання ризику з метою забезпечення зручності документування висновків стосовно кількості ризику?

- а) “ризикова система оцінки”;
- б) “стратегічна оцінка ризику”;
- в) “система оцінки ризиків”;
- г) “напрями оцінювання ризиків”.

ТЕМА 2. КРЕДИТНИЙ РИЗИК

2.1. Суть кредитного ризику, його структура

Кредитна політика на рівні кожного конкретного банку виступає у вигляді стратегії і тактики в області організації та здійснення кредитних операцій і послуг з метою забезпечення надійності, рентабельності й ліквідності його функціонування.

Важливою складовою кредитної політики є стратегія банку в області ризику при здійсненні кредитних операцій. Теоретично виділяють **три види ризикових кредитних стратегій**:

1) високоризикова (агресивна) стратегія, яка допускає загальну орієнтацію на значну питому вагу високоризикованих і водночас високодохідних кредитних операцій. Кредитна політика банку є агресивною у тому випадку, якщо частина кредитів перевищує 50% загального обсягу робочих активів;

2) стратегія диверсифікації ризику (помірна стратегія), яка характеризується раціональним поєднанням операцій з різним ступенем ризику. За такої стратегії частина кредитів у загальному обсязі робочих активів коливається у межах 30-50%. Помірна стратегія властива стабільним і надійним банкам із достатнім досвідом роботи на кредитному ринку;

3) стратегія мінімізації ризиків (обережна стратегія), яка пропонує обмеження кількості високоризикованих операцій. Дотримуючись цієї стратегії, банк забезпечує свою прибутковість за рахунок менш ризикованих активних операцій. Однак він втрачає значний сегмент фінансового ринку: частина кредитів у загальному обсязі робочих активів банку не перевищує 30%. Таке співвідношення між кредитами і робочими активами прийнятне для новоствореного банку, в якого немає достатнього досвіду роботи на кредитному ринку.

Таким чином, обираючи ту чи іншу ризикову стратегію, банк впливає на ступінь ризику, тобто по суті управляє ним.

Всі кредити комерційних банків розділяються за двома критеріями: за забезпеченістю та ступенем ризикованості. За забезпеченістю виділяють:

- забезпечені кредити (які мають забезпечення у вигляді ліквідної застави, реальна вартість якої перевищує кредитну заборгованість не менше ніж на 25%, або які мають гарантію уряду України або банківську гарантію);

- недостатньо забезпечені кредити (які мають забезпечення у вигляді ліквідної застави, реальна вартість якої становить не менше ніж 60% від суми

кредитної заборгованості; кредити, застраховані у встановленому порядку, та кредити, надані під гарантії, договори-поруки юридичних осіб);

- незабезпечені кредити (які не мають забезпечення, або за якими реальна вартість забезпечення становить менше 60% суми кредитної заборгованості).

За ступенем ризикованості кредити розділені на п'ять категорій:

- *стандартні* – кредити незалежно від виду забезпечення, строк погашення яких не настав; кредити, за якими своєчасно і в повному обсязі погашається основний борг, включаючи кредити, пролонговані у встановленому порядку, але не більше двох разів, із загальним строком пролонгації не більше 6 місяців;

- *нестандартні* – пролонговані більш ніж двічі або з загальним строком пролонгації більше 6 місяців, прострочені до 60 днів забезпечені кредити, а також прострочені до 30 днів недостатньо забезпечені кредити;

- *сумнівні* – прострочені до 30 днів незабезпечені кредити; прострочені від 30 до 60 днів недостатньо забезпечені кредити, а також прострочені від 60 до 180 днів забезпечені кредити;

- *небезпечні* - прострочені від 30 до 60 днів незабезпечені кредити; прострочені від 60 до 180 днів недостатньо забезпечені кредити, а також прострочені понад 180 днів забезпечені кредити;

- *безнадійні* – прострочені від 60 до 80 днів незабезпечені кредити і недостатньо забезпечені кредити, прострочені понад 180 днів.

Таким чином, ризиковість кредиту ставиться у пряму залежність від дисциплінованості позичальника та забезпеченості.

Не можна розглядати управління кредитним ризиком та кредитними операціями як окремі напрями реалізації кредитної політики, адже вони є тісно пов'язаними та доповнюють один одного. По суті, менеджмент кредитного ризику являє собою управління позичковими операціями, бо на практиці розробка технології кредитування відбувається на основі висновків аналітиків кредитного ризику.

Слід зазначити, що поняття “кредитний ризик” пов'язане не лише з кредитними операціями (балансовими та позабалансовими), воно стосується кореспондентських і депозитних рахунків певного банку в інших банках, операцій з цінними паперами (акціями, облігаціями, свопами, форвардами, ф'ючерсами, опціонами), гарантійних операцій, а також операцій кредитного характеру (лізингу, факторингу, форфейтингу) тощо.

У широкому розумінні, **кредитний ризик** – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

У вузькому розумінні (стосовно кредитних операцій), **кредитний ризик** – ймовірність фінансових втрат внаслідок неповернення (несвоєчасного повернення) кредитором основного боргу та несплати процентів за наданий кредит.

Так, у Положенні Національного банку України "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями" кредитний ризик трактується як ризик невиконання позичальником зобов'язань за кредитними операціями банку, тобто ризик того, що сплата відсотків та основної суми боргу здійснюватиметься з відхиленням від умов кредитної угоди або взагалі не буде проводитися [].

Дещо ширше визначення кредитних ризиків наведено у методичних вказівках Національного банку України з інспектування банків "Система кількісної оцінки ризиків": кредитний ризик це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, що виникає через неспроможність сторони, яка взяла на себе зобов'язання виконати умови фінансової угоди із банком.

Оперуючи поняттям кредитного ризику, слід розрізняти такі терміни: кредитний ризик щодо позичальника, кредитний ризик щодо способу забезпечення позики, кредитний ризик щодо кредитної угоди.

Кредитний ризик щодо позичальника відображає міру (ступінь) того, що позичальник може не виконати своїх зобов'язань перед банком щодо повернення боргу згідно з умовами кредитного договору з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників.

Кредитний ризик щодо способу забезпечення позики відображає міру (ступінь) того, що банку не вдасться своєчасно та в повному обсязі скористатися забезпеченням позики для покриття можливих втрат від неї.

Кредитний ризик щодо кредитної угоди відображає міру (ступінь) того, що позичальник може не виконати своїх зобов'язань перед банком щодо повернення боргу згідно з умовами кредитного договору, і при цьому банку не вдасться своєчасно і в повному обсязі скористатися забезпеченням позики для покриття можливих втрат від неї.

Таким чином, кредитний ризик щодо кредитної угоди – це добуток (одночасна поява) кредитного ризику щодо позичальника та кредитного ризику

щодо способу забезпечення позики. А звідси випливає, що кредитний ризик щодо кредитної угоди завжди буде меншим від кредитного ризику щодо позичальника або дорівнюватиме йому в разі відсутності забезпечення позики. Ця обставина є дуже важливою при прийнятті практичних кредитних рішень (вирішення питання про надання позики, створення страхового резерву, встановлення адекватної ставки відсотка за кредит). Підставою для прийняття подібних рішень має бути величина кредитного ризику щодо кредитної угоди.

Рівень (величина) кредитного ризику вимірюється розміром фінансових втрат внаслідок неповернення (несвоєчасного повернення) позичальником основного боргу та несплати відсотків за кредитом. Рівень кредитного ризику виражається розміром відсоткової ставки за кредитною операцією. Відсоткова ставка має компенсувати вартість наданих на певний строк коштів, ризик зміни вартості забезпечення і ризик невиконання позичальником своїх зобов'язань.

Рівень кредитного ризику залежить від впливу та характеру прояву чинників, що зумовлюють його виникнення та розвиток.

2.2. Чинники, що ведуть до появи кредитного ризику

Чинники кредитних ризиків – це причини (джерела, фактори), що впливають на ймовірність повної або часткової втрати банком-кредитором суми виданого кредиту та відсотків за ним. Виявлення джерел кредитного ризику є передумовою ефективного управління ним. Для адекватного оцінювання та ефективного впливу на чинники кредитних ризиків банківських установ вважаємо за доцільне запропонувати їх комплексну класифікацію, яка враховує природу та специфіку цих факторів. Залежно від сфери виникнення чинники кредитних ризиків можна об'єднати у три групи (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація чинників кредитних ризиків [30]

	ГРУПА ЧИННИКІВ	ВИДИ ЧИННИКІВ
1	Чинники, властиві зовнішньому щодо банків та контрагентів середовищу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ нормативно-законодавче регулювання діяльності банків; ➤ нормативно-законодавче регулювання діяльності позичальника; ➤ стан судової та виконавчої системи; ➤ стан розвитку економіки; ➤ кон'юнктура попиту на кредитні ресурси та їх пропозиції на фінансово-кредитному ринку; ➤ рівень конкуренції між банками та контрагентами; ➤ політична ситуація в країні;

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ взаємовідносини з міжнародними фінансовими інститутами; ➤ форс-мажорні обставини.
2	Чинники, притаманні внутрішній діяльності банку	<ul style="list-style-type: none"> ➤ надмірна концентрація кредитного портфелю; ➤ надмірна диверсифікація кредитного портфелю; ➤ відсутність ефективних методів оцінки та регулювання кредитних ризиків за етапами кредитного процесу; ➤ кредитування нових інноваційних проектів; ➤ фінансові махінації; ➤ неадекватна оцінка впливу чинників кредитних ризиків; ➤ низький кваліфікаційний рівень, компетенція та досвід роботи фахівців тощо.
3	Чинники, зумовлені діяльністю позичальника	<ul style="list-style-type: none"> ➤ репутація позичальника; ➤ капітал позичальника; ➤ спроможність позичальника успішно вести справу; ➤ кредитоспроможність позичальника; ➤ умови, в яких здійснюється реалізація проекту, що кредитується; ➤ ліквідність забезпечення за кредитом.

Західні банкіри, проаналізувавши фактори, які найбільше впливають на зростання збитків за позиками, дійшли висновків, що внутрішні фактори для банку є причиною 67% збитків банку за позиками, а на зовнішні припадає 33% збитків.

У зовнішньому середовищі діяльності банків та їхніх контрагентів постійно відбуваються процеси, які зумовлюють перспективні та сприятливі умови для кредитування банками нових клієнтів, економічно значущих галузей та регіонів, інноваційних проектів або, навпаки, створюють додаткові труднощі, що виявляються у підвищенні негативної дії кредитних ризиків та зниженні якості їхніх кредитних портфелів банківських установ.

Спектр внутрішньобанківських чинників кредитних ризиків включає стратегічні, управлінські, організаційні та інформаційні фактори. Основними при регулюванні кредитних ризиків є стратегічні чинники. Без виваженої стратегії, чітко сформованої кредитної політики, встановлення прийнятного рівня кредитних ризиків, уважного кредитування нових клієнтів, наявності механізмів реструктуризації проблемних кредитів рівень прибутковості кредитних операцій банків буде низьким.

Організаційні чинники відображають рівень управління банком, ефективність організації кредитного процесу та управління ризиками, наявність структурних підрозділів та процедур регулювання кредитних ризиків, розподіл функціональних обов'язків і відповідальності між працівниками. Фактори цієї

групи визначають якість регулювання кредитними ризиками в банку. Врахування при оцінюванні кредитних ризиків умов роботи спеціалістів, психологічного клімату в колективі, приватних інтересів, дотримання кредитними працівниками інструкцій, положень, нормативних документів, принципів кредитування, наявності належних механізмів контролю за документальним оформленням та використанням кредитів, кваліфікаційного рівня, компетенції та досвіду роботи працівників дає можливість визначити вплив управлінських чинників на рівень кредитних ризиків у банку.

Чинники кредитних ризиків, притаманні діяльності позичальників, доцільно систематизувати відповідно до сфери їхнього виникнення та реального прояву за такими групами: характеристики контрагента, характеристики кредитної угоди, забезпечення повернення кредиту, рівень обслуговування кредиту позичальником. Такий поділ зумовлений тим, що наслідком недостатньої уваги кредитних працівників при оцінюванні кредитоспроможності клієнта є не лише фінансовий стан та прибутковість об'єкта, що кредитується, а також галузь, вид діяльності та тип контрагента, його конкурентоспроможність, регіон діяльності, кредитна історія, репутація, рівень управління господарською діяльністю та користування іншими послугами банку-кредитора. В результаті неповного врахування цих чинників наслідками кредитних ризиків є втрати кредитних коштів банківських установ.

Чинники кредитного ризику носять контрольований і неконтрольований характер. Ризики, що підлягають контролю, це такі, якими банк може управляти. Неконтрольований характер мають, як правило, ризики, зумовлені зовнішніми чинниками, які виникають з причин, незалежних від діяльності банку.

Чинники, наведені в таблиці 2.1, незалежно від групи, до якої вони входять, взаємозалежні і тому комплексно впливають на рівень кредитного ризику. Залежно від характеру дії чинників кредитного ризику банк може або зазнати фінансових збитків, або отримати неочікуваний дохід. Однак здебільшого чинники кредитних ризиків чинять негативний вплив, наслідками чого можуть бути:

- зниження якості кредитного портфеля;
- втрати коштів за основним боргом;
- втрати відсотків за кредитом;
- великий обсяг прострочених та пролонгованих кредитів;
- витрати коштів на управління проблемними кредитами;
- наявність судового регулювання кредитних спорів;

- переукладення та внесення змін до умов кредитних договорів;
- невідповідність тенденцій кредитування встановленій кредитній політиці;
- втрата репутації;
- втрата капіталу;
- вплив кваліфікаційних кадрів.

Дослідження чинників кредитних ризиків здійснюється з метою всебічного дослідження природи, оцінки прояву та обґрунтування вибору методів впливу на кредитні ризики в процесі здійснення кредитних операцій у банках.

Світовий досвід засвідчує, що врахування причин виникнення кредитних ризиків дає змогу уникати банківських криз, банкрутства кредитних установ та формувати стабільну фінансово-кредитну систему.

2.3. Види кредитного ризику, їх класифікація

В економічній літературі існують різноманітні підходи до класифікації кредитних ризиків. Зупинимося на розгляді класифікації, в основі якої лежить факторний підхід, в якому основними критеріальними ознаками класифікації кредитних ризиків є чинники, що зумовлюють їх появу.

Таблиця 2.2

Класифікація кредитних ризиків [30, с.188-189]

Критерії класифікації кредитних ризиків	Види кредитних ризиків
1	2
За рівнем виникнення	Індивідуальний кредитний ризик Портфельний кредитний ризик
За фінансовими наслідками	Кредитний ризик, наслідком якого є фінансові втрати Кредитний ризик, наслідком якого є втрачена вигода Кредитний ризик, наслідком якого є фінансовий дохід
За сферою виникнення	Зовнішній (систематичний) Внутрішній (несистематичний)
За ймовірністю реалізації	Реалізований кредитний ризик Потенційний кредитний ризик
За ступенем зв'язку з діяльністю банку	Кредитний ризик, який залежить від діяльності банку Кредитний ризик, який не залежить від діяльності банку
За статусом позичальника	Ризик при кредитуванні корпоративних клієнтів Ризик при кредитуванні юридичних осіб Ризик при кредитуванні фізичних осіб Ризик при кредитуванні банків Ризик при кредитуванні інсайдерів
За можливістю прогнозування	Прогнозований кредитний ризик Непрогнозований кредитний ризик
За видом кредитної операції	Ризик при безпосередній видачі кредиту Ризик при операціях з векселями Ризик при лізингових операціях

	Ризик при факторингових операціях Ризик при гарантійних операціях
За можливістю прийняття	Ризик, що береться банком самостійно Ризик, що передається страховій компанії (гаранту, поручителю) Ризик, що розподіляється між іншими банками (при консорціумному кредитуванні)

Оскільки у банківській діяльності прийнято вирізняти два рівні кредитного ризику: індивідуальний кредитний ризик (кредитний ризик за окремою угодою) і портфельний кредитний ризик, то зупинимось на розгляді зазначених видів кредитного ризику.

Індивідуальний кредитний ризик – ступінь того, що позичальник може не виконати своїх зобов'язань перед банком відповідно до умов кредитного договору і при цьому банку не вдасться своєчасно і в повному обсязі скористатися забезпеченням за кредитом для покриття збитків від кредитної операції.

Основні причини виникнення кредитного ризику на рівні окремої позики:

- нездатність позичальника до створення адекватного грошового потоку тобто, виникнення фінансових проблем у діяльності клієнта, гаранта, страховика;
- ризик зміни якості забезпечення (вартості, ліквідності);
- моральні та етичні характеристики позичальника;
- методичні помилки, що мають місце у внутрішніх інструкціях банку;
- помилки підрозділів банку, що здійснюють управління кредитними ризиками;
- зловживання власниками банку і відповідальних найманих працівників;
- зміна конкурентних позицій позичальника у галузі, де він працює;
- моральні та етичні характеристики позичальника (шахрайство, недисциплінованість, представлення завідомо невірної інформації, перешкоджання банківському контролю та ін.).

Відтак, індивідуальний кредитний ризик поєднує кредитний ризик стосовно позичальника і кредитний ризик щодо забезпечення за кредитом.

Портфельний кредитний ризик – сукупний ризик за всіма кредитними операціями та зобов'язаннями банку з кредитування і виявляється у зменшенні вартості активів банку.

До чинників, які збільшують ризик кредитного портфеля банку, належать:

- надмірна концентрація кредитів зосередження кредитів в одному із секторів економіки, виді кредиту, географічному регіоні;

- надмірна диверсифікація, яка призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі знаннями особливостей багатьох галузей економіки, що спричиняє неефективність управління кредитним портфелем;
- валютний ризик кредитного портфеля;
- формування структури кредитного портфелю;
- помилки в стратегії і тактиці реалізації рішень управлінського впливу;
- часті зміни в кредитній політиці банку (переорієнтація ресурсів на інші галузі, введення нових кредитних інструментів, зміна структури управління та ін.);
- рівень кваліфікації персоналу банку та особисті якості працівників банку;
- зміна грошово-кредитної політики центрального банку (зміна норм обов'язкового резервування, ставки рефінансування, нормативів ризику та ін.);
- фактори, що не залежать від банку, які спричинені невизначеністю сфери функціонування.

2.4. Управління кредитним ризиком

Управління кредитним ризиком – це сукупність елементів, суб'єктів і методів управління, що створюються відповідно до проведеної банком кредитної політики.

Значна кількість учених займається дослідженням методів управління кредитним ризиком. Так, Н. Версаль та С. Олексієнко розділяють методи управління на спеціальні та загальні [13, с. 90].

До загальних методів управління відносять методи управління будь-якими ризиками, тоді як конкретні методи стосуються окремих ризиків.

До методів управління будь-якими ризиками, у тому числі кредитним, що притаманні банківській діяльності, більшість учених зараховує наступні (рис. 2.1):

- уникнення ризику (відмова від ненадійних клієнтів, від сумнівних проектів);
- утримання (поглинання) ризиків – прийняття ризику у повному обсязі банком;
- передача ризиків – банківська установа частину ризику перекладає на інших учасників ринку, перш за все на страхові організації;
- зниження ризику – скорочення або мінімізація ризиків шляхом застосування відповідних методів (резервування коштів, лімітування тощо).

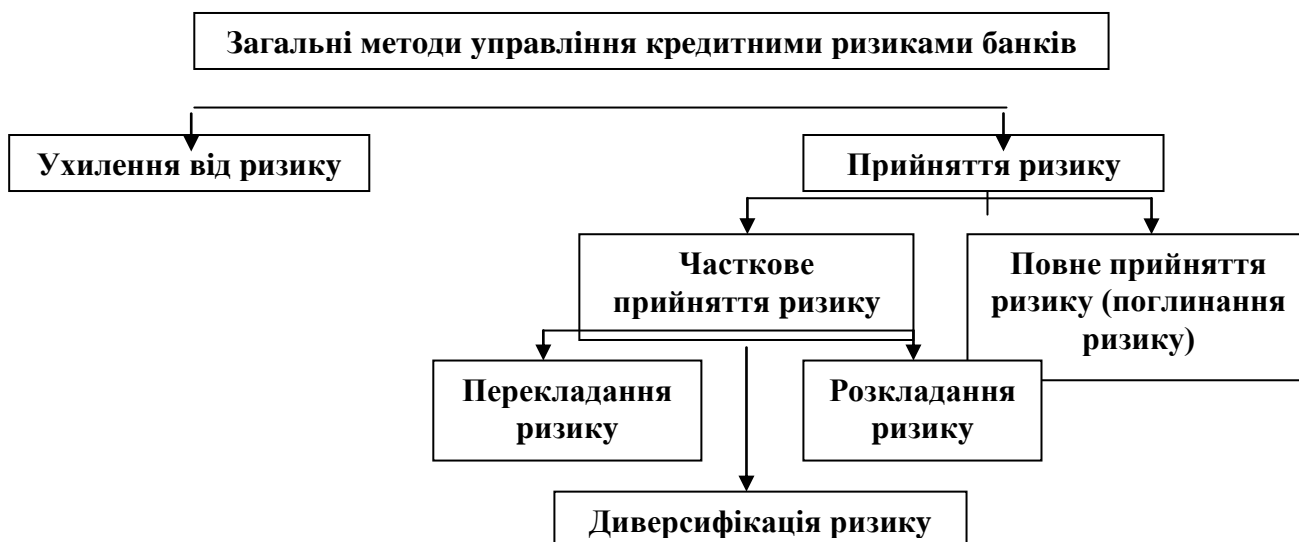

Рис. 2.1. Структура загальних методів управління кредитними ризиками

Метод ухилення від кредитного ризику може використовуватися як комерційними банками, так і НБУ. Згідно із законодавством, Національний банк України не може втручатися у внутрішню діяльність банків, але НБУ здійснює регулювання банківської діяльності за допомогою економічних нормативів.

Комерційні банки досить активно використовують метод ухилення від кредитного ризику, однак даний метод використовується у тому випадку, коли банк має повну інформацію про ризик. Тобто потрібно знати як якісні, так і кількісні параметри ризику. Неправильна оцінка ризику може спричинити втрату потенційних клієнтів, що в свою чергу призведе до втрати прибутку.

Метод прийняття ризику полягає в тому, що банк у повному обсязі бере на себе ризик, не намагаючись захиститись від нього. Якщо втрати від таких кредитів банк покриває за рахунок власного капіталу, то цей ризик можна виправдати. А коли виникає ситуація, коли поглинання кредитного ризику не буде виправданим, тоді виникає проблема банкрутства банківської установи.

Процес управління кредитним ризиком складається з таких стадій:

1. **Розробка кредитної політики банку і визначення стратегії кредитного ризику.** Кредитна політика як основа організації кредитної роботи банку формулює цілі та пріоритети кредитної діяльності банку, засоби та методи їх реалізації, а також принципи і порядок організації кредитного процесу.

Кредитна політика включає принципи та елементи організації кредитної роботи в банку, які фіксуються в письмовому вигляді і затверджуються на засіданнях Кредитного комітету і Комітету кредитного нагляду.

На цьому етапі банк визначає цілі, які повинні бути досягнуті в процесі реалізації кредитної політики; визначає пріоритетні напрями кредитування та специфіку діяльності банку на кредитному ринку; вибирає сектор економіки, в якому доцільно проводити кредитні операції в даний момент; визначає коло клієнтури і спектр кредитних продуктів, тобто встановлює основні стратегічні орієнтири своєї кредитної діяльності. При цьому основний принцип кредитної політики полягає у пріоритетності мінімізації рівня ризику над дохідністю, згідно з яким кредит не видається (незалежно від суми потенційного доходу), якщо його видача супроводжується недопустимим рівнем ризику.

2. Реалізація кредитної політики банку. Кредитна політика банку реалізовується з урахуванням величини його капіталу й активів, складом клієнтської бази, спеціалізацією, місцезнаходженням, розгалуженістю мережі філій, станом економічної кон'юнктури та грошового ринку.

Загалом даний етап пов'язаний із організацією кредитної діяльності, яка включає послідовність окремих стадій.

Перша стадія кредитного процесу включає аналіз і попередній відбір заявок на отримання кредиту (дод. А). Головне завдання кредитних працівників комерційного банку на цій стадії – зібрати найповнішу інформацію про потенційного позичальника. При цьому оцінюються сильні й слабкі сторони майбутнього позичальника та об'єкта кредитування. Крім заявки, клієнт має подати й інші документи.

На другій стадії кредитного процесу банк визначає кредитоспроможність і фінансове становище клієнта. Кредитні працівники повинні оцінити: якою мірою потенційний позичальник здатний повністю і в строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

На третій стадії кредитного процесу банк приймає кінцеве рішення про можливість, умови і форми надання позики. Завершується ця стадія оформленням і укладанням кредитного договору. Третій етап називають ще структуруванням кредиту, в ході якого визначають основні умови кредитного договору. Банк визначає параметри позички: вид кредиту, суму, строк, спосіб видачі і погашення кредиту, забезпечення, рівень процента, інші моменти.

Четверта стадія кредитного процесу пов'язана із укладанням договору застави. У центрі розв'язання даної проблеми знаходиться обґрунтований вибір

об'єкта (предмета) забезпечення.

На п'ятій стадії кредитного процесу банк на основі кредитного договору здійснює процедуру надання позики. Банківське кредитування здійснюється із застосуванням таких позичкових рахунків: простий, спеціальний, контокорентний.

Шоста стадія кредитного процесу – повернення позики з відсотками та завершення кредитної операції. Конкретний спосіб погашення позики обумовлюється у тексті кредитного договору.

Сьома стадія є специфічною в тому плані, що банківський контроль та управління кредитним процесом здійснюється на кожній його стадії.

3. Ідентифікація всіх потенційних ризиків, пов'язаних з кредитною діяльністю банку та аналіз можливих втрат. Основною метою ідентифікації кредитного ризику є визначення факторів, які можуть розглядатися як потенційні джерела ризику, тобто факторів, які можуть призвести до неможливості або небажання позичальника розраховуватися за кредитом.

Це початковий етап активного управління кредитними ризиками, спрямований на одержання необхідної інформації про структуру та властивості об'єкта ризику.

4. Визначення чинників, що зумовили появу кредитних ризиків. Вірне встановлення причин кредитних ризиків допоможе надалі виробити конкретні заходи впливу на ризики.

5. Якісна та кількісна оцінка кредитного ризику. На цьому етапі здійснюється кількісний розрахунок та якісний аналіз виявлених ризиків з метою визначення ймовірності та розміру можливих збитків або недоодержаних прибутків.

Якісне оцінювання ризиків передбачає отримання інформації щодо фінансових можливостей позичальника. Якісна оцінка кредитних ризиків базується на наступних характеристиках позичальника: стан платіжної дисципліни; якість управління підприємством; надійність внутрішнього контролю; дотримання договірних зобов'язань тощо.

Відтак якісна оцінка кредитних ризиків передбачає аналіз експертом визначених факторів потенційних джерел ризику.

Кількісна оцінка кредитного ризику передбачає визначення кількісного параметра, що характеризує ймовірність та розмір можливих втрат від кредитної операції. Підсумкові результати оцінки відображаються експертом у Карті

ризиків позичальника – юридичної особи. Контроль за зміною рівня ризику проводиться на етапі супроводження наданого кредиту.

Для здійснення кількісної оцінки кредитного ризику **використовуються такі методи** як: метод фінансових коефіцієнтів, статистичні, експертні методи.

Метод фінансових коефіцієнтів полягає у розрахунку відносних показників, які характеризують підприємство з огляду на стан його ліквідності, рентабельності і фінансової стійкості, і порівнянні їх із нормативними (критеріальними) значеннями. Недоліки: не завжди можна зробити однозначний висновок про те, наскільки кредитоспроможним є позичальник, оскільки значення одних його коефіцієнтів відповідають нормативним, а значення інших – ні.

Серед *статистичних методів* оцінки кредитного ризику варто виокремити метод дискримінантного аналізу, який дає змогу розбивати позичальників на класи. Зокрема, за допомогою цього методу можна побудувати класифікаційні моделі для прогнозування результатів кредитної угоди (виконає позичальник умови чи ні).

Статистичні методи оцінки кредитного ризику потребують значних масивів даних, яких може просто не бути. Тому через нестачу чи брак інформації здебільшого доводиться застосовувати експертні методи.

Суть експертних методів полягає в обробці суджень досвідчених фахівців банківської справи щодо ймовірності виникнення різних значень збитків або тієї чи іншої несприятливої (небажаної) події у процесі банківського кредитування. Одним із наочних прикладів оцінки кредитного ризику експертними методами є рейтингові методи оцінки кредитоспроможності позичальника, досить поширені у вітчизняній банківській практиці.

Результат оцінки кредитного ризику повинен показати очікувані втрати банку у визначеній групі активів на заданому проміжку часу, а також відобразити основні причини виникнення ризику. Показник очікуваних втрат включає: ймовірність дефолту та втрати у разі дефолту. Модель оцінки кредитного ризику наведена на рис. 2.2.

Оцінка та управління кредитним ризиком у банку є досить складним і відповідальним завданням. Це багатоетапний процес, у ході якого відбувається інтенсивний інформаційний обмін, проводяться аналітичні дослідження.

Кількісні значення кредитного ризику розраховують як в абсолютних, так і у відносних величинах, що виражають міру невизначеності під час реалізації прийнятого рішення.

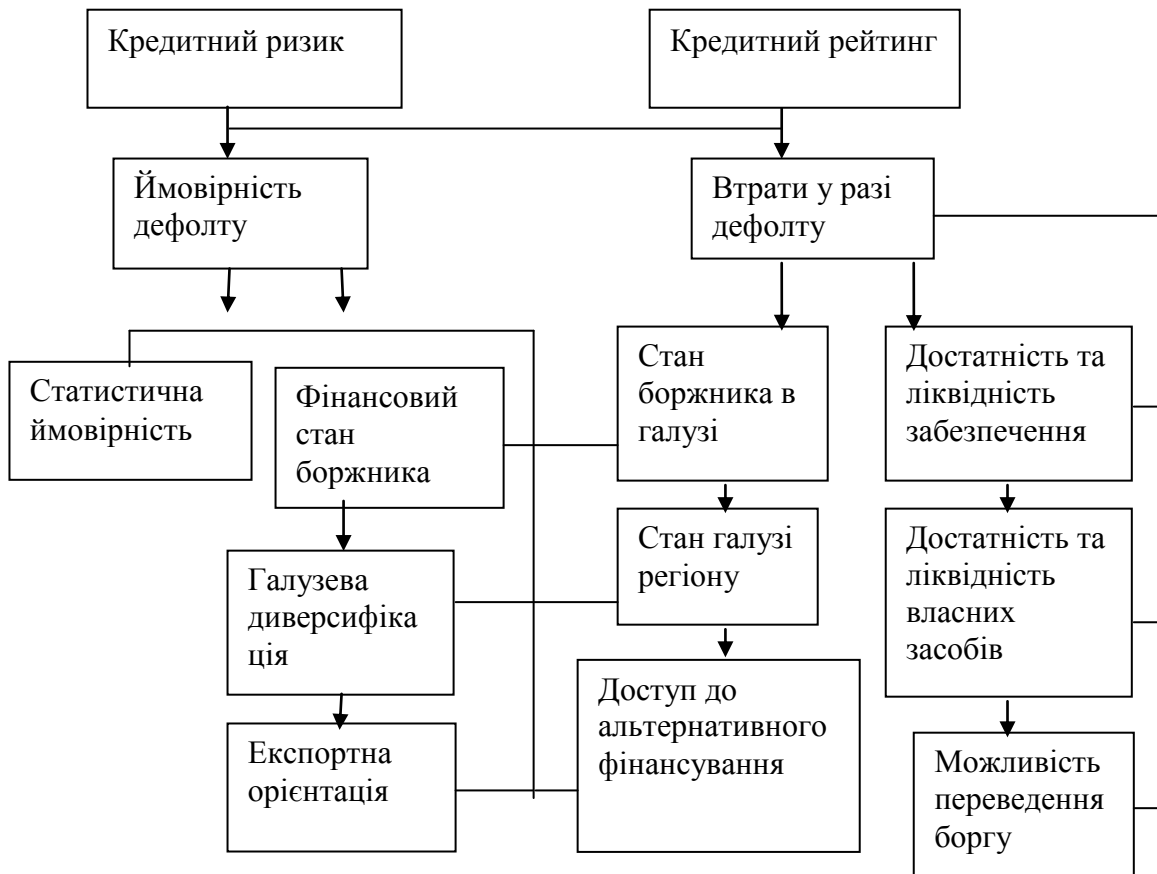

Рис. 2.2. Модель оцінки кредитного ризику

В абсолютному вираженні міра кредитного ризику щодо кредитної угоди може визначатись як добуток ймовірності виникнення збитків на величину цих збитків (суми позики). Цей показник можна назвати зваженим кредитним ризиком щодо кредитної угоди:

$$V = p \times S, \quad (2.1)$$

де, V – величина ризику;

p – ймовірність виникнення збитків за кредитною угодою;

S – сума позики, що зафіксована в кредитній угоді.

У відносному вираженні кредитний ризик може визначитись, як величина можливих збитків віднесена до власного капіталу банку. Одним із таких показників є максимальний розмір ризику на одного позичальника банківської установи. Він визначається так:

$$MP = \frac{CK}{BK}, \quad (2.2)$$

де, CK – сума кредитів, виданих одному позичальнику;

BK – власний капітал банку.

6. Вибір методів впливу на ризик та визначення шляхів нейтралізації кредитних ризиків.

Методи управління кредитним ризиком за рівнем ризику поділяються на дві групи:

- методи управління кредитним ризиком на рівні окремої позики;
- методи управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля банку.

7. Оцінка результатів та застосування коригувальних впливів.

Аналіз результатів здійснюється з метою ефективності системи управління ризиками та внесення відповідних змін у кредитну політику банку. Вони можуть стосуватися організації кредитного процесу, розподілу повноважень, ціноутворення на кредити, встановлення лімітів кредитування, аналізу індивідуальних і сукупного кредитних ризиків тощо.

2.5. Методи управління кредитним ризиком на рівні окремого кредиту

Управління індивідуальними кредитними ризиками є одним з основних елементів системи управління, метою якого є впровадження заходів, спрямованих на мінімізацію втрат банку за окремою кредитною операцією у разі настання кредитного ризику.

Управління кредитним ризиком на рівні окремого кредиту передбачає використання такої послідовності методів:

1. Аналіз привабливості проекту, що кредитується.
2. Оцінка кредитоспроможності позичальника.
3. Структурування кредиту.
4. Документування (оформлення кредитного договору).
5. Кредитний моніторинг.

Здійснюючи **аналіз привабливості проекту**, який кредитується, банк визначає його реалістичність з ділового та економічного поглядів, встановлює ступінь відповідності суми та строків кредиту меті цього проекту, а також здійснює оцінку достатності запропонованого забезпечення за кредитом.

У процесі здійснення **оцінки кредитоспроможності позичальника** визначається рівень ризику кредитної операції. Кредитоспроможність – це здатність позичальника повністю та у визначений строк розраховуватися за своїми борговими зобов'язаннями. Головна мета оцінки кредитоспроможності позичальника полягає у здійсненні оцінки кредитного ризику та виявленні джерел погашення позичальником відсотків і заборгованості за кредитом.

Аналіз кредитоспроможності клієнта передує укладенню з ним кредитного договору і дозволяє виявити фактори ризику, які здатні привести до непогашення виданого банком кредиту в обумовлений строк, і оцінити ймовірність своєчасного повернення кредиту. Кредитоспроможність тлумачиться не лише як можливість повернути основну суму боргу і проценти за ним, а й як бажання клієнта виконати свої зобов'язання. Тому здатність до повернення кредиту пов'язується з моральними якостями клієнта, його репутацією, сферою діяльності, можливістю генерувати грошові потоки у процесі виробництва й обігу. Аналіз кредитоспроможності дозволяє банку, своєчасно утрутившись у справи боржника, вберегти його від банкрутства, а при неможливості цього – оперативно призупинити кредитування. [38, с.29]

Вітчизняні банки розробляють власні внутрішні положення та методики аналізу кредитоспроможності позичальників, в основу яких, як правило, покладено методичні рекомендації Національного банку щодо оцінки кредитоспроможності та фінансової стабільності позичальника.

Структурування кредиту – визначення параметрів кредиту, які б відповідали потребам клієнта та мінімізували кредитний ризик банку, забезпечуючи умови своєчасного погашення кредиту і відсотків за ним. Крім того, параметри кредиту мають ураховувати результати оцінки фінансового стану позичальника й оцінку ризиковості проекту, на реалізацію якого планується отримати кредит.

В процесі структурування кредиту банком визначаються структурні компоненти майбутньої кредитної операції, зокрема:

➤ **обсяг (сума позики)** – співробітник кредитного відділу визначає структуру кредиту з урахуванням результатів проведеного аналізу оцінки ризиковості кредиту та кредитоспроможності клієнта. Загалом, з меншою сумою позики пов'язують нижчий кредитний ризик. Однак недостатні обсяги кредитування призводять до недоодержання очікуваних прибутків (або навіть збитків) і зменшення грошових потоків. Тому кредитний ризик банку буде мінімальним, якщо сума кредиту точно відповідає потребі у фінансуванні конкретного заходу.

➤ **строки** – під час визначення строків кредитування потрібно врахувати циклічність виробництва, сезонність, тривалість ділового циклу, об'єктивну потребу в певній тривалості кожного проекту. Необгрунтоване скорочення термінів кредитування призводить до підвищення кредитного ризику,

оскільки джерела погашення позики можуть бути ще не сформовані. Надмірне продовження термінів веде до аналогічних наслідків – коли впродовж певного періоду часу після завершення операції, що кредитувалася, кошти банку перебувають у неконтрольованому обігу.

➤ умови видачі кредиту – можуть передбачати видачу грошових коштів: однією сумою після укладення угоди; частинами; у формі оплати платіжних документів клієнта та ін. Наприклад, надання кредиту траншами (частинами) означає, що кожна наступна сума перераховується позичальнику лише після виконання ним певних умов. Такий прийом дає змогу банку контролювати цільове використання кредиту, оцінювати результати та знижує кредитний ризик.

➤ графік погашення – за графіком погашення найбільш ризиковим для банку є одночасне повернення всієї суми боргу наприкінці періоду, найменш ризиковим – рівномірне погашення боргу впродовж усього періоду кредитування. Проте, слід зазначити, що конкретний графік повинен бути розроблений з урахуванням можливостей позичальника і особливостей проекту, який кредитується.

➤ вид забезпечення – загалом забезпечення позики знижує кредитний ризик банку. Однак якщо забезпечення надано у формі гарантій, поручительств, страхових полісів, векселів, дорожніх документів тощо, то в кредитного менеджера виникає необхідність перевірити фінансовий стан і репутацію ще й гаранта чи емітента. Приймаючи забезпечення у формі застави, банк оцінює її ліквідність як можливість швидкої реалізації за ринковою ціною. У цьому разі, знижуючи кредитний ризик, банківська установа бере на себе ризик ліквідності застави. Вже на момент оформлення прав на заставу менеджер повинен чітко уявляти, що саме робитиме банк з даним забезпеченням і яким чином контролюватиме його ліквідність. Застава у формі матеріальних цінностей може зберігатися в банку, що потребує додаткових витрат на утримання складських приміщень, охорону, облік та ін. Якщо заставу надано у формі нерухомості, обладнання, виробничих фондів, якими користується позичальник, то банківська установа несе витрати, пов'язані з постійним контролем за їх станом. [44, с.89]

У разі неповернення кредиту застava переходить у власність банку, і тоді постає проблема її реалізації. Деякі види застави можуть мати високу вартість, але незначні можливості швидкої реалізації, наприклад, унікальне обладнання, великі споруди, об'єкти незавершеного будівництва та ін. Оскільки таке

забезпечення тривалий час перебуває на балансі банку то збільшується частка непрацюючих активів і погіршуються показники діяльності банківської установи.

У міжнародній банківській практиці вважається, що кредит повинен надаватися тільки у тому разі, коли банк впевнений у первинних джерелах погашення позики, якими є грошові потоки позичальника. І тільки в окремих випадках менеджер може звернутися до вторинних джерел погашення позики, тобто застави. Закордонні банкіри виходять з тих міркувань, що банківська установа не повинна виконувати невластиві їй функції, зокрема займатись реалізацією застави, які, до того ж, потребують фахівців з торгівлі рухомим і нерухомим майном.

- відсоткової ставки – визначення відсоткових ставок за кредитами залишається чи не найважливішим питанням для обох учасників кредитної угоди. Суттєвий вплив на рівень кредитної ставки мають попит і пропозиція на ринку кредитів. В умовах підвищеного попиту на кредитні ресурси та низького рівня конкуренції в банківському секторі кредитор має змогу диктувати умови й встановлювати ставки, які забезпечують високий рівень дохідності. Із загостренням конкурентної боротьби банки змушені підтримувати кредитні ставки на прийнятному для клієнтів рівні, достатньо низькому для того, щоб позичальник не звернувся в інший банк чи фінансову компанію. Водночас, доходи за позикою мають компенсувати витрати на залучення кредитних ресурсів та адміністративні видатки, а також забезпечити банку певний рівень прибутковості.

Тому фундаментальна концепція співвідношення "ризик–прибуток" має враховуватися і в разі визначення ціни кредиту. Що менший ризик пов'язується з конкретним позичальником, то нижчою для нього буде плата за кредит за інших рівних умов, але й нижчими будуть доходи банку.

Отже, процес структурування позики має забезпечити виконання позичальником усіх умов кредитної угоди, мінімізувати кредитний ризик банку та завершитися підготовкою документації для підписання договору. Запропонована кредитним співробітником структура позики узгоджується з клієнтом і затверджується вищою посадовою особою чи колегіальним органом управління банку.

Етап документування позики полягає в підготовці та укладенні кредитного договору, умови якого задовольняють потреби і позичальника, і банку. Кредитний договір, договір застави та інші документи (договір гарантії або поручительства, підтвердження прав власності тощо) повинні ретельно перевірятися юридичними службами та представниками контролюючих підрозділів з метою недопущення помилок і зниження документарного ризику.

Неточності, неконкретний опис дій, непередбачення певних обставин, нечітке формулювання обов'язків і відповідальності все це може призвести до підвищення рівня кредитного ризику або виникнення проблемних кредитів. Тому кредитна угода має враховувати всі обставини, які дадуть змогу мінімізувати збитки банку і захистити інтереси банку, його вкладників та акціонерів.

Стандартна форма кредитної угоди повинна складатися з таких обов'язкових розділів:

- боргове зобов'язання, підписане позичальником на основну суму боргу, де також вказані відсоткова ставка за кредитом, умови й графік його видачі та погашення;
- забезпечення: опис, характеристика, оцінка вартості, умови і строки переходу права власності до банку для погашення заборгованості;
- обмежувальні умови, які можуть затверджувати дії позичальника (періодичне надання звітності, підтримка ліквідності, страхування застави тощо), або забороняти певні дії без згоди банку (не продавати активи, не виплачувати високі дивіденди, не брати участі в злитті компаній та ін.);
- гарантії позичальника, які засвідчують, що вся надана ним інформація є достовірною;
- відповідальність сторін за невиконання договірних зобов'язань, де міститься перелік випадків та опис юридичних дій і повноважень кожного учасника угоди.

До кредитного договору можуть бути внесені додаткові умови: можливість дострокового погашення позики, економічні санкції за нецільове використання кредиту, умови комісійної винагороди за додаткові послуги.

Кредитний моніторинг здійснюється з метою недопущення підвищення кредитного ризику понад встановлений рівень. Реалізація кредитного моніторингу дає банку можливість вчасно виявити проблеми щодо погашення заборгованості

та відсотків за кредитом з боку позичальника, а також перевірити відповідність дій працівників кредитного відділу основним вимогам кредитної політики.

Основними напрямками кредитного моніторингу є:

- контроль за цільовим використанням кредиту;
- контроль за своєчасним погашенням заборгованості за кредитом та відсотків за ним;
- оцінка стану, ринкової вартості та ліквідності застави й інших забезпечень кредиту;
- відстеження змін у фінансовому стані позичальника;
- аналіз якості та структури кредитного портфеля банку;
- виявлення проблемних кредитів і розробка заходів щодо мінімізації втрат банку;
- здійснення контролю за рівнем кредитного ризику.

Моніторинг можна вважати одним із основних інструментів контролю за кредитним ризиком. Для цього банківським працівникам необхідно враховувати та аналізувати ознаки, які свідчать про проблеми з кредитоспроможністю та ймовірністю неповернення кредиту (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Ознаки виникнення проблемної заборгованості

Специфікою розглянутих методів управління кредитним ризиком є необхідність їх послідовного застосування, оскільки одночасно вони становлять етапи кредитного процесу.

2.6. Управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля

Кожна індивідуальна позиція є частиною єдиного цілого – кредитного портфеля, від якості управління яким залежить розмір сукупного кредитного ризику. Відтак, управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля здійснюється з метою підтримання загального рівня ризику кредитного портфеля у встановлених допустимих межах і забезпечення запланованого рівня дохідності кредитної діяльності банку.

Управління кредитним портфелем банку – це процес, спрямований на забезпечення раціонального співвідношення дохідності та надійності портфеля. Основними завданнями управління кредитним портфелем банку є:

- забезпечення максимального рівня дохідності кредитного портфеля та акціонерного капіталу банку при мінімальному рівні ризику;
- забезпечення зваженого та оптимального використання кредитних ресурсів;
- досягнення оптимального балансу між ростом обсягу кредитного портфеля та темпами покращення його якості;
- виконання всіх вимог та нормативних показників, викладених в інструкціях, розпорядженнях та постановах НБУ, у тому числі тих, які регламентують обсяги кредитних вкладень, максимальні суми кредитів (у тому числі інсайдерам, пов'язаним та асоційованим особам);
- розширення клієнтської бази шляхом надання кредитних послуг високої якості.

Процес управління кредитним портфелем складається із таких послідовних етапів:

1) вибір кредитної політики, тобто стратегії чи тактики банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування позичальників на основі принципів поверненості, строковості, цільового використання, забезпеченості, платності.

2) формування кредитного портфеля. Весь процес формування кредитного портфеля можна розділити на три етапи:

- формування системи лімітів кредитування відповідно до цілей і стратегії кредитної політики банку;
- відбір конкретних об'єктів кредитування для включення в кредитний портфель;
- аналіз стану кредитного портфеля і оперативне управління виявленими відхиленнями від оптимального стану.

3) перегляд кредитного портфеля. Від структури і якості кредитного портфеля банку значною мірою залежить його стабільність та прибутковість. Тому банку необхідно аналізувати якість позичок, проводити незалежні експертизи великих кредитних проектів і заходів, виявляти випадки відхилення від кредитної політики.

4) оцінка ефективності кредитного портфеля, що визначається за співвідношенням між такими параметрами, як рівень дохідності та величина кредитного ризику портфеля.

За ступенем дохідності портфель може мати:

- високодохідну частину (процентна ставка вище середнього на розрахунковий момент рівня);
- середньодохідну частину (процентна ставка дорівнює середньому на розрахунковий момент рівня);
- низькодохідну частину (процентна ставка нижче середнього на розрахунковий момент рівня);
- збиткову частину (сумнівні і безнадійні кредити).

Лише послідовне і ретельне дотримання вимог кожного з наведених етапів дозволить банкам покращити управління кредитним портфелем та уникнути непередбачуваних збитків.

Загалом не існує єдиного підходу щодо методів управління портфельним кредитним ризиком. Кожна банківська установа здійснює управління ним, виходячи із особливостей організації кредитної політики, специфіки своєї діяльності та клієнтської бази.

Найбільш поширеними методами управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля є наступні:

1. Диверсифікація кредитного портфеля.
2. Концентрація кредитного портфеля.

3. Установлення лімітів кредитування.
4. Формування резервів.
5. Сек'юритизація кредитів.
6. Страхування кредитних ризиків.

Найпростіший та універсальний метод зниження портфельного кредитного ризику є **диверсифікація кредитного портфеля**. Цей метод полягає в розміщенні кредитних ресурсів серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного як за певними характеристиками (статус, форма власності, обсяг валового доходу, розмір капіталу та ін.), так і за умовами діяльності (галузь економіки, географічний регіон). Виокремлюють три види диверсифікації: галузеву, географічну та портфельну.

Галузева диверсифікація передбачає розміщення кредитних ресурсів серед клієнтів, які здійснюють діяльність у різних галузях економіки. Позитивний результат досягається в разі вибору позичальників, котрі працюють у галузях з протилежними фазами коливань ділового циклу. Якщо одна галузь перебуває на стадії економічного росту, то інша переживає стадію спаду, а з часом їх позиції змінюються на протилежні. Тоді зниження доходів від однієї групи клієнтів компенсується підвищенням доходів від іншої групи, що допомагає стабілізувати доходи банку і суттєво знизити ризик. [28]

Географічна диверсифікація полягає в розміщенні кредитних ресурсів між позичальниками, які здійснюють свою діяльність у різних регіонах, географічних територіях, країнах із різними економічними умовами. Географічна диверсифікація як метод зниження кредитного ризику доступна лише великим банкам, які мають розгалужену мережу філій та відділень на значній території. Даний тип диверсифікації допомагає нівелювати вплив кліматичних та погодних умов, політичних та економічних потрясінь, які впливають на кредитоспроможність позичальників. Невеликі банки застосовують метод географічної диверсифікації здебільшого у процесі формування портфеля цінних паперів, що дозволяє знизити загальний ризик банку.

Портфельна диверсифікація означає розміщення кредитних ресурсів між різними категоріями позичальників, які класифікуються за статусом, за розміром капіталу, обсягами валового доходу тощо.

Диверсифікацію кредитного портфеля необхідно застосовувати зважено та обережно. Адже надмірна диверсифікація призводить не до зменшення, а до зростання кредитного ризику.

Концентрація – зосередження кредитних ресурсів у певних галузях економіки або кредитування певних категорій клієнтів з однаковими особистісними характеристиками (наприклад, юридичним статусом, обсягом валового доходу тощо) або географічним розміщенням. У цьому випадку банк віддає перевагу кредитуванню галузей економіки або певних груп позичальників, які характеризуються підвищеною дохідністю (паливно-енергетичний комплекс, оптова та роздрібна торгівля, інвестування нерухомості, кредитування фізичних осіб). Концентрацію, як і диверсифікацію, поділяють на галузеву, географічну і портфельну.

Оскільки надмірна концентрація кредитного портфеля значно підвищує рівень кредитного ризику, то виникає необхідність визначення верхньої (допустимої) межі концентрації.

Таким чином, одним із завдань керівництва банку є визначення оптимального рівня диверсифікації та концентрації кредитного портфеля з урахуванням кредитної стратегії, можливостей банку і конкретної економічної та політичної ситуації в країні або регіоні.

Встановлення лімітів (лімітування) – Лімітування, як метод управління кредитним ризиком, полягає у встановленні максимально допустимих розмірів наданих позик, що дозволяє обмежити ризик. Завдяки встановленню лімітів кредитування банкам вдається уникнути критичних втрат внаслідок необдуманого концентрації будь-якого виду ризику, а також диверсифікувати кредитний портфель та забезпечити стабільні прибутки.

Банки встановлюють ліміти за:

- видами кредитів;
- категоріями позичальників або групами взаємопов'язаних позичальників;
- кредитами в окремі галузі, географічні території;
- найбільш ризиковими напрямками кредитування.

Лімітування використовується для визначення повноважень кредитних працівників різних рангів щодо розмірів наданих позик. Так, можуть встановлюються ліміти, в межах яких рішення про видачу кредиту може приймати працівник або начальник кредитного відділу.

Ліміти визначаються як максимально допустимий розмір позики чи напрямку кредитування і виражаються як в абсолютних граничних величинах (сума кредиту у грошовому вираженні), так і у відносних показниках (коефіцієнти, індекси, нормативи). За базу, під час розрахунків нормативів, можна

брати обсяг капіталу банку, розмір кредитного портфеля, валюту балансу та інші показники. Наприклад, ліміт кредитування позичальників певної галузі може бути визначений як максимальний сукупний розмір грошових коштів або як відношення суми кредитів у галузь до загальної величини кредитного портфеля.

Перш ніж визначати ліміти кредитування, потрібно ідентифікувати основні сфери та фактори ризику. Для різних банків, окремих країн і регіонів ключові сфери ризику відрізнятимуться. З огляду на виявлені особливості керівництво банку встановлює ліміти кредитного портфеля.

Лімітування як метод зниження кредитного ризику широко застосовується у практиці як на рівні окремого комерційного банку, так і на рівні банківської системи в цілому. Менеджмент банку має визначати обмеження згідно з обраною кредитною політикою та з урахуванням конкретної ситуації. Органи банківського нагляду в багатьох країнах лімітуванням регулюють діяльність банків, зокрема кредитну, устанавлюючи обов'язкові ліміти, які здебільшого виражені у відносних величинах. Наприклад, з метою обмеження кредитного ризику банків Національним банком України встановлено такі обов'язкові економічні нормативи: норматив максимального розміру кредитного ризику на одного позичальника (Н7); норматив великих кредитних ризиків (Н8); норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9); норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10). Лімітування спрямоване на обмеження зважених кредитних ризиків (ризиків у грошовому вираженні) комерційного банку.

Резервування – Створення резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями комерційних банків полягає в акумуляції частини коштів на спеціальному рахунку, які можуть бути використані банком для відшкодування втрат у разі неповернення кредиту або відсотків за ним. Формування резервів є одним із методів зниження кредитного ризику на рівні банку, який слугує для захисту інтересів вкладників, кредиторів та акціонерів.

Банки оцінюють якість своїх кредитних портфелів на звітну дату з врахуванням можливих втрат за кредитними операціями. Для покриття цих втрат банк формує спеціальний резерв під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитом у сумі класифікованих за ступенем ризику кредитних операцій банку. Джерелами формування спеціального резерву під нестандартну заборгованість за кредитами є витрати банку. За умови, якщо такий резерв не сформовано, то

втрати за кредитними операціями відшкодовуються за рахунок чистого прибутку банку. Резерви під стандартну заборгованість за кредитними операціями формуються за рахунок чистого прибутку банку. Отже, високі кредитні ризики можуть призвести до повної втрати капіталу банку і, як наслідок, його банкрутства. Створення *спеціального резерву* під кредитні ризики дає змогу нівелювати їх негативний вплив на розмір власного капіталу і є одним із способів самострахування банку.

Процес формування резерву починається з оцінювання якості кредитного портфеля банку – класифікації кредитів. За певними критеріями кожний кредит відносять до однієї з кількох груп (категорій), диференційованих за рівнем кредитного ризику та розмірами можливих втрат. Нарахування до резерву здійснюються за встановленими для кожної групи нормами відрахувань, визначеними у відсотковому відношенні до суми кредитів даної групи. Критерії оцінки кредитів, кількість категорій та розміри відрахувань за кожною категорією на міжнародному рівні не стандартизовані, тому визначаються центральним банком кожної країни самостійно залежно від економічних умов та ситуації і можуть бути переглянуті з часом. [3]

Після класифікації кредитів та визначення розміру спеціального резерву на покриття втрат за кредитними операціями необхідно сформувавши цей резерв за рахунок певних джерел. Визначення джерел формування резерву – одна з найважливіших проблем у банківській практиці. Згідно з міжнародними стандартами резерв прийнято формувати за рахунок прибутку до оподаткування, що дозволяє зменшити розміри оподаткованої бази на суму відрахувань до резерву і знизити величину податків. Завдяки такому підходу банки дістають стимул для проведення відрахувань та формування резерву в повному обсязі.

Але при цьому виникає загроза того, що банки намагатимуться ухилитися від виплати податків до бюджету, свідомо занижуючи якість кредитного портфеля і завищуючи відрахування до резерву. На практиці цей процес регулюється ринковими відносинами, оскільки завищення резерву зменшує не лише податки, а й прибуток, що залишається у розпорядженні банку. Це, у свою чергу, зменшує розмір дивідендних виплат, що негативно впливає на вартість акцій банку та призводить до відпливу капіталу.

Зауважимо, що таким шляхом уникнути виплат податків вдається лише протягом деякого періоду. Якщо ризик не виправдався і кредит було повернуто, то прибуток у майбутньому періоді збільшується на відповідну суму.

Крім спеціального резерву, який формується за рахунок прибутку до оподаткування, банки створюють загальний резерв, джерелом формування якого є чистий прибуток. Створення та використання загального резерву регулюється чинним законодавством кожної країни. Здебільшого кошти загального резерву спрямовуються на покриття втрат за кредитами, які виникли з вини банку, на відшкодування судових витрат, на покриття втрат у повному обсязі, якщо коштів із спеціального резерву для цього виявилось недостатньо.

Сек'юритизація кредитів (від англ. securities – цінні папери) – це процес трансформування неліквідних боргових зобов'язань банку в ліквідні цінні папери; є позабалансовим джерелом формування фінансових ресурсів банку. Її суть полягає в тому, що банк емітує під частину дохідних активів (іпотечних чи довгострокових споживчих позик) цінні папери і реалізує їх на відкритому ринку. Застави з позик об'єднують у пул, під який емітують цінні папери. Придбання інвестором емітованих цінних паперів дає йому право на частину пулу застав і відповідно на одержання доходів, джерелом яких є проценти й основна сума платежів з наданих застав. У такий спосіб банк повертає собі кошти, витрачені на придбання неліквідних активів. Надалі банк використовує ці кошти для надання нових позик чи для покриття операційних витрат.

За допомогою сек'юритизації банки поліпшують ліквідність, підвищують якість кредитного портфеля, знижують кредитний і відсотковий ризики, пов'язані з цими активами, а водночас продовжують обслуговувати сек'юритизовані позики, інкасувати відсотки і платежі за основним боргом, одержуючи відсоткові доходи.

Використання механізмів сек'юритизації містить у собі ряд суттєвих переваг:

- сек'юритизація дозволяє залучати більш дешеві кредитні ресурси завдяки високому забезпеченню позики сек'юритизованими активами, при цьому первинний власник зберігає можливість використання доходу від сек'юритизованих активів;

- сек'юритизація є високозабезпеченою фінансовою технологією, яка дозволяє запобігти усім можливим відмовам щодо надання забезпечення третім особам під час залучення фінансування;

- передача цільовій компанії частини активів дозволяє покращити фінансові показники первинного власника, а саме: зворотність капіталу, відношення зобов'язань до власного капіталу та ін.;

➤ завдяки сек'юритизації первинний власник, зберігаючи надходження від переданих активів, передає ризик невиконання зобов'язань за сек'юритизованими активами цільовій компанії та інвесторам.

У цілому, для застосування механізмів сек'юритизації необхідне дотримання таких умов:

➤ активи повинні передаватися у кількості, достатній для залучення фінансування, що спрямовується на виплату їхньої вартості;

➤ активи можуть відчужуватись на користь третьої особи без згоди боржника та використання обтяжних формальностей;

➤ сек'юритизація має характеризуватися як реальна угода купівлі-продажу;

➤ схема оподаткування повинна дозволяти здійснювати передачу активів без додаткової сплати податків та зборів;

➤ не повинно існувати інших обмежень, які перешкоджають або збільшують витрати на схему сек'юритизації.

Однак у ситуації, яка, на перший погляд, здається вигашною для обох сторін, коли і покупець і продавець отримують вигоду від здійснення сек'юритизації, є і певні протиріччя. У тому випадку, коли сек'юритизація підвищує ефективність операцій фінансового ринку, виграють обидві сторони. Проте тісний зв'язок ризику і прибутковості може забезпечити більш високий прибуток тільки за рахунок додаткового ризику. Сама по собі передача ризику не змінює ситуації, хтось має бути кінцевим держателем ризику. Якщо в операції з продажу цінних паперів передбачені гарантії третьої сторони, тоді третя сторона несе частину ризику або весь ризик. Інвестиційні інститути у процесі сек'юритизації часто виступають поручителями (гарантами), тобто третьою стороною.

Формою забезпечення повернення кредиту і сплати відсотків за нього може бути страхування відповідальності перед банком за непогашення кредиту і несплати відсотків за користування ним. Сутність **страхування** як методу управління кредитним ризиком полягає у повній передачі ризику страховій установі. Кредитний ризик за допомогою страхування можна зменшувати двома способами. Перший полягає у тому, що позичальник укладає зі страховою компанією договір про страхування своєї відповідальності за непогашення

кредиту, тобто страхувальником є позичальник. У другому випадку страхувальником є кредитор (банк), страхуючись від кредитного ризику.

У зв'язку з тим, що договір страхування набуває чинності після сплати страхувальником суми страхового платежу (премії) страховику, договір страхування повинен передбачати одноразову сплату страхової премії в повному обсязі. Сплата страхувальником страхового платежу має бути перевірена банком .

Для оцінки ступеня ризикованості кредитного портфеля комерційного банку застосовуються такі **абсолютні показники**:

1). Сподівана величина збитків за кредитним портфелем:

$$S_v = S_i \times p_i, \quad (2.3)$$

Де, S_v - величина збитків за кредитним портфелем;

S_i - сума i -ї кредитної угоди, $i = 1, 2, 3, \dots, n$;

p_i - ймовірність виникнення збитків щодо i -ї кредитної угоди (показник ризику).

2) Середньозважений кредитний портфельний ризик:

$$L = \frac{S_v}{S_i} \quad (2.4)$$

3) **Дисперсія (варіація) як міра кредитних ризиків** щодо угод, які складають портфель банку:

$$V_p = \sum (P_i - L)^2 \times \frac{S_i}{S} \quad (2.5)$$

4) **Середньоквадратичне відхилення кредитних ризиків** щодо угод, які складають кредитний портфель банку:

$$v_p = \sqrt{V_p} \quad (2.6)$$

Наприклад. Кредитний портфель банку має такий вигляд:

<i>Кредитна угода</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
<i>Сума кредитної угоди (S) тис. грн..</i>	<i>200</i>	<i>350</i>	<i>800</i>	<i>650</i>	<i>300</i>	<i>900</i>
<i>Ймовірність виникнення збитків кредитної угоди (p)</i>	<i>0,2</i>	<i>0,3</i>	<i>0,2</i>	<i>0,5</i>	<i>0,4</i>	<i>0,6</i>

Визначити:

- 1) можливу величину збитків за кредитним портфелем;*
- 2) середньозважений кредитний портфельний ризик.*
- 3) дисперсію;*
- 4) середньоквадратичне відхилення кредитних ризиків.*

Розв'язання.

1) Скориставшись формулою (2.3) визначаємо можливу величину збитків за кредитним портфелем

$$S_v = 100 \cdot 0,2 + 350 \cdot 0,3 + 800 \cdot 0,2 + 650 \cdot 0,5 + 200 \cdot 0,4 + 900 \cdot 0,6 = 1230$$

2) Використовуючи формулу (2.4) визначаємо середньозважений портфельний ризик:

$$S = 100 + 350 + 800 + 650 + 200 + 900 = 3000$$

$$L = \frac{S_v}{S_i} = \frac{1230}{3000} = 0,41$$

3) За формулою (2.5) обчислюємо дисперсію кредитних ризиків щодо угод, які складають кредитний портфель банку:

$$V_p = \frac{1}{3000} ((0,2 - 0,38)^2 \times 100 + (0,3 - 0,38)^2 \times 350 + (0,2 - 0,38)^2 \times 800 + (0,5 - 0,38)^2 \times 650 + (0,4 - 0,38)^2 \times 200 + (0,6 - 0,38)^2 \times 900)$$

4) Скориставшись формулою (2.6) визначаємо середньоквадратичне відхилення як міру кредитних ризиків щодо угод, які складають кредитний портфель банку:

$$v_p = \sqrt{V_p}$$

Таким чином, можна зробити висновок, що значення кредитних ризиків щодо угод, які складають даний кредитний портфель, відхиляються від середнього значення їх в середньому на , тобто значення кредитних ризиків можна згрупувати в інтервал (- ; +).

Чим більші значення дисперсії та середньоквадратичного відхилення, тим більш диверсифікованим є кредитний портфель банку. Дисперсія та середньоквадратичне відхилення показують міру розсіювання кредитних ризиків як у кращий бік (тоді, коли значення менші від середньозваженого кредитного портфельного ризику) так і в гірший бік (значення, більші за середньозважений кредитний портфельний ризик).

У відносному вираженні ступінь ризиковості кредитного портфеля можна визначити за допомогою такого показника:

$$CSV = \frac{L \times (1 + psv \times nsv)}{psv}, \quad (2.7)$$

де L – середньозважений кредитний портфельний ризик;

psv – позитивне середнє відхилення;

nsv – негативне середнє відхилення.

Цей коефіцієнт доцільно застосовувати при порівнянні ступенів ризиковості кредитних портфелів, тобто при визначенні того, який з кредитних портфелів є більш або менш ризиковим.

Чим більше позитивне значення відхилення кредитних ризиків і чим менше негативне значення відхилення, тим нижчим є ступінь ризикованості кредитного портфеля.

Найменш ризиковим з декількох кредитних портфелів буде той портфель, у якого найнижчий коефіцієнт CSV.

Наприклад.

Ступінь ризиковості кредитного портфеля банку «А» характеризується наступними показниками:

- середньозважений кредитний портфельний ризик $L(A) = 0,5$;
- позитивне відхилення кредитних ризиків щодо угод кредитного портфеля $p(A) = 0,3$;
- негативне відхилення кредитних ризиків щодо угод кредитного портфеля $n(A) = 0,2$.

Відповідні показники для кредитного портфеля банку «В» є такими:

- середньозважений кредитний портфельний ризик $L(B) = 0,4$;
- позитивне відхилення кредитних ризиків щодо угод кредитного портфеля $p(B) = 0,2$;
- негативне відхилення кредитних ризиків щодо угод кредитного портфеля $n(B) = 0,3$.

Визначити, кредитний портфель якого з банків є менш ризиковим.

Розв'язання:

$$CSV(A) = \frac{0,5 \times (1 + 0,3 \times 0,2)}{0,3} = 1,77$$

$$CSV(B) = \frac{0,4 \times (1 + 0,2 \times 0,3)}{0,2} = 2,12$$

Оскільки $CSV(A) < CSV(B)$, то кредитний портфель банку «А» є менш ризиковим, ніж кредитний портфель банку «В», незважаючи на те, що середньозважений кредитний портфельний ризик у банку «А» більший, ніж у банку «В».

2.7. Розподіл повноважень у процесі прийняття рішень про надання кредиту

Належна організація процесу управління кредитним ризиком підтверджується його законодавчо-нормативним регламентуванням. Так, Законом України "Про банки і банківську діяльність" [1] передбачено обов'язкове створення банками таких постійно діючих комітетів, як:

- кредитний комітет, який зобов'язаний щомісячно проводити оцінку якості активів банку та здійснювати підготовку пропозиції щодо формування резервів на

покриття можливих збитків від їх знецінення;

– комітет з питань управління активами та пасивами, який щомісячно приймає рішення щодо політики процентної маржі на основі зіставлення собівартості пасивів та прибутковості активів, відповідності строковості активів та пасивів та надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають;

– тарифний комітет, який щомісячно аналізує ринкову конкурентоспроможність діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань формування операційних доходів.

Однак організаційна складова управління кредитним ризиком банку не обмежується функціонування цих комітетів, оскільки цей багаторівневий і строго регламентований процес передбачає, що кожен підрозділ банку виконує в ньому чіткий перелік функцій відповідно до поставлених перед ним цілей, завдань.

Основою організаційної структури управління кредитним портфелем є принцип розмежування компетенції, що полягає у чіткому розмежуванні повноважень керівників різного рангу надання кредиту, зміни умов кредитної угоди залежно від розміру кредиту, ступеня ризикованості та інших характеристик (рис. 2.3).

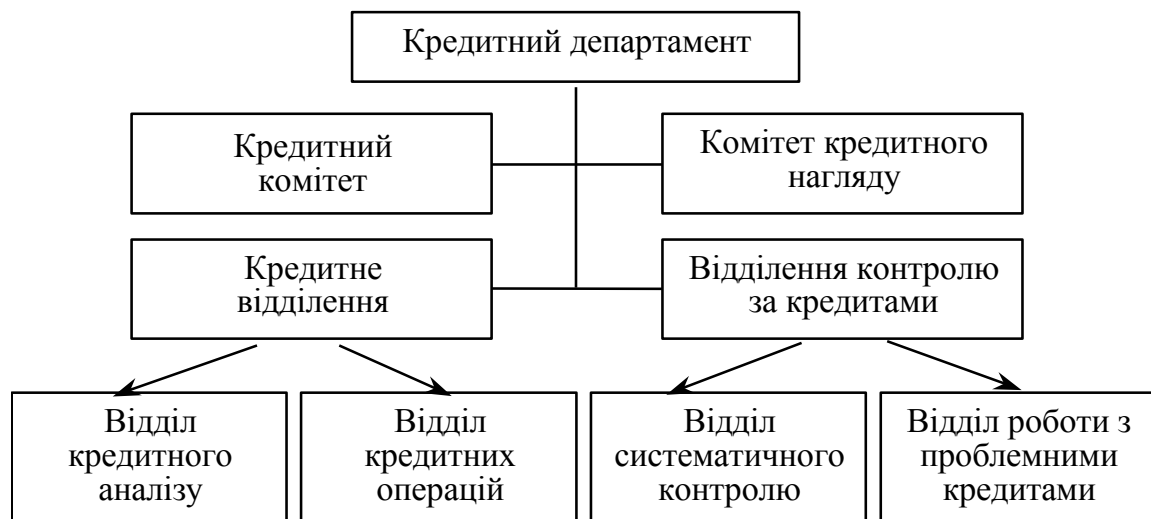

Рис. 2.3. Організаційна структура кредитної функції банку [50, с. 212]

До функцій Кредитного комітету слід віднести наступні:

- формування кредитної стратегії та кредитної політики.

- затвердження організаційної структури процесу кредитування.
- визначення напрямів диверсифікації кредитного портфеля та відповідних лімітів за країнами, галузями, кредитними інструментами, позичальниками.
- оцінка адекватності резерву для відшкодування можливих втрат за кредитами.
- аналіз кредитного ризику портфеля й інших суттєвих ризиків, пов'язаних з кредитуванням.
- прийняття рішень про надання великих кредитів.
- періодичне списання безнадійних кредитів.

До функцій Комітету кредитного нагляду мають входити:

- ухвалення змін та доповнень до загальної кредитної політики.
- аналіз та оцінювання нових ринків, на які націлений банк.
- затвердження критеріїв прийнятності ризику.
- ухвалення нових кредитних інструментів, включаючи встановлення допустимого рівня ризику за такими інструментами.
- розгляд взаємостосунків банку з найважливішими новими клієнтами та збільшення обсягу кредитних операцій з постійними клієнтами.
- затвердження списку винятків із загальних правил кредитної політики банку.
- розгляд усіх звітів внутрішніх аудиторів.
- ухвалення кредитних процедур.

Функціями Відділу кредитного аналізу мають виступати:

- збір та обробка фінансової інформації про клієнтів та перспективних позичальників.
- аналіз фінансової звітності претендентів на одержання позички.
- підготовка звітів про затвердження кредитів та іншої інформації, необхідної для прийняття рішень про надання кредитів.
- організація засідань Кредитного комітету і реєстрація рішень.
- ведення картотеки кредитної інформації (ККІ).
- підготовка відповідей на запити за кредитами з інших банків та інші небанківські законні запити.

На Відділ кредитних операцій слід покласти наступні функції:

- підготовка, реєстрація та перевірка основної документації, яка стосується кредитних операцій банку.
- зберігання кредитних справ, включаючи оригінали договорів, документів на заставу, гарантійних зобов'язань, повідомлень тощо.
- реєстрація кредитів у бухгалтерських книгах, підготовка документації для здійснення бухгалтерських проводок у головній книзі.
- підтримання юридичних прав банку на заставу реєстрацією вимог до позичальника і переданням права власності банку.
- виставлення клієнтам рахунків за процентними платежами за кредитами, комісійними та іншими зборами.
- підготовка документації, що попереджає про закінчення строку кредитної угоди.
- звіт про банкрутство клієнта (за настання відповідних обставин).

Відділ кредитного контролю повинен виконувати такі функції:

- періодична перевірка всіх кредитів, наданих банком (наприклад, не рідше одного разу на рік).
- систематична перевірка найбільших кредитів (наприклад, кожні 30 або 90 днів).
- вибіркова перевірка кредитних справ і стану кредитної документації.
- докладне розроблення процедур перевірки кредитів, що має на меті забезпечити контроль за найважливішими умовами кожної кредитної угоди.
- постійний контроль за проблемними кредитами. Збільшення частоти перевірок як реакція на загострення проблем.
- почастішання перевірок кредитів за умов економічного спаду або в разі появи проблем у тих галузях, де сконцентровано кредити банку (наприклад, одна перевірка за квартал).
- контроль за станом та ліквідністю застави, іншим забезпеченням кредитів.
- подання документації про проблемні кредити та оцінка величини можливих втрат за кредитними операціями.

- оцінка ризику кредитного портфеля банку в цілому та розроблення рекомендацій щодо необхідного обсягу резервування.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність кредитного ризику?
2. Назвіть види чинників кредитних ризиків банку.
3. Які чинники кредитних ризиків притаманні діяльності позичальника?
4. Назвіть можливі наслідки негативного впливу чинників кредитного ризику банку.
5. Назвіть критерії класифікації та види кредитних ризиків.
6. Назвіть етапи процесу управління кредитними ризиками.
7. На яких засадах здійснюється управління кредитним ризиком?
8. Назвіть елементи системи управління кредитним ризиком.
9. Охарактеризуйте методи управління кредитним ризиком на рівні окремого кредиту.
10. Назвіть основні методи управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля.
11. Охарактеризуйте диверсифікацію кредитного ризику. У чому переваги і недоліки цього методу управління кредитним ризиком?
12. У чому полягає сутність концентрації як методу управління кредитним ризиком банку?
13. Охарактеризуйте лімітування як метод управління кредитним ризиком.
14. Дайте характеристику резервування як методу управління кредитним ризиком банку.
15. Розкрийте сутність сек'юритизації кредитів як методу управління кредитним ризиком банку.
16. В чому полягає сутність страхування як методу управління кредитним ризиком?
17. Назвіть основні функції Кредитного комітету.
18. Які функції виконує Комітет кредитного нагляду?
19. Які функції покладаються на Відділ кредитного?
20. Вкажіть функції, які виконує Відділ кредитних.
21. Назвіть функції Відділу кредитного контролю.

Тестові завдання

1. Ймовірність фінансових втрат внаслідок неповернення чи несвоєчасного повернення кредиторів основного боргу та несплати процентів за наданий кредит, це:

- а) кредитний ризик;
- б) процентний ризик;
- в) внутрішній ризик;
- г) немає вірної відповіді.

2. За рівнем виникнення кредитні ризики поділяються на:

- а) індивідуальні та портфельні;
- б) реалізовані та потенційні;
- в) зовнішні та внутрішні;
- г) прогнозовані та непрогнозовані.

3. Середньозважена величина ризиків щодо всіх угод кредитного портфеля, де вагами є частки сум угод у загальній сумі кредитного портфеля, це:

- а) кредитний ризик щодо позичальника;
- б) ризик щодо кредитної угоди;
- в) кредитний ризик щодо способу забезпечення позики;
- г) портфельний кредитний ризик.

4. За сферою виникнення кредитні ризики класифікуються на:

- а) індивідуальні та портфельні;
- б) реалізовані та потенційні;
- в) зовнішні та внутрішні;
- г) прогнозовані та непрогнозовані.

5. Встановлення ліміту, тобто граничних сум здійснюваних кредитних операцій, це:

- а) страхування
- б) диверсифікація;
- в) лімітування;
- г) застава.

6. Метод зниження кредитного ризику, який полягає в розміщенні кредитних ресурсів серед широкого кола позичальників, які відрізняються за певними характеристиками та умовами діяльності – це:

- а) метод формування резервів;
- б) метод страхування кредитних ризиків;

- в) метод диверсифікації кредитного портфеля;
- г) метод концентрації кредитного портфеля.

7. За ступенем ризику кредити розподіляються на:

- а) ненадійні;
- б) не контрольовані;
- в) субстандартні;
- г) надійні.

8. Класифікація кредитів за ступенем ризику здійснюється з урахуванням наступних критеріїв:

- а) фінансового стану позичальника та дотримання позичальником строків погашення кредитної заборгованості за основним боргом та відсотками;
- б) фінансового стану позичальника;
- в) розмірів кредитів;
- г) строків кредитів.

9. Величина фінансових втрат внаслідок неповернення або несвоєчасного повернення позичальником основного боргу та несплати відсотків за кредитом, це:

- а) сукупний кредитний ризик;
- б) рівень кредитного ризику;
- в) кредитний ризик щодо кредитної угоди;
- г) немає вірної відповіді.

10. Фактори, що впливають на ймовірність повної або часткової втрати банком-кредитором суми виданого кредиту та відсотків за ним, це:

- а) чинники кредитних ризиків;
- б) причини кредитних ризиків;
- в) кредитні ризики;
- г) функціональні ризики.

ТЕМА 3. ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РИЗИК

3.1. Поняття банківських інвестицій

Необхідність активізації участі банків в інвестиційному процесі зумовлена потребою успішного розвитку як банківської системи, так і економіки країни в цілому. З однієї сторони, банківські установи зацікавлені у стабільності економічного середовища, що виступає необхідною умовою їх діяльності, а з другої – стабільність економічного розвитку значною мірою залежить від рівня стійкості, еластичності банківської системи та її ефективного функціонування.

В західній економічній літературі під терміном “інвестиції”, розглядають, як правило, кошти, вкладені у цінні папери на відносно тривалий проміжок часу. Це виступає теоретичним відображенням існуючих економічних відносин, оскільки механізми інвестування у ринковій економіці безпосередньо пов’язані з ринком цінних паперів. На думку Дж. Сінкі, інвестиційна діяльність банків розглядається як бізнес із надання двох типів послуг: збільшення грошової маси шляхом випуску або розміщення цінних паперів на їх первинному ринку; з’єднання покупців і продавців діючих цінних паперів на вторинному ринку при виконанні функцій брокерів або дилерів.

На думку Б. Луціва, поняття “банківські інвестиції” формують у собі суттєві властивості “інвестицій” і похідним від останнього, не зважаючи на те, що вони мають специфічні форми прояву. Тому дослідження економічного змісту банківських інвестицій є неможливим без взаємозумовленого та взаємопов’язаного їх розгляду та аналізу в аспекті розкриття суттєвих ознак деяких загальних категорій інвестиційних відносин.

Таким чином, банківські інвестиції – вкладення коштів у рухоме і нерухоме майно, інтелектуальні цінності та цінні папери, що здійснюються комерційними універсальними та спеціалізованими банками як інституційними інвесторами з метою одержання прибутку чи поширення корпоративного впливу.

Основними напрямками участі банків в інвестиційному процесі є (рис. 3.1.):

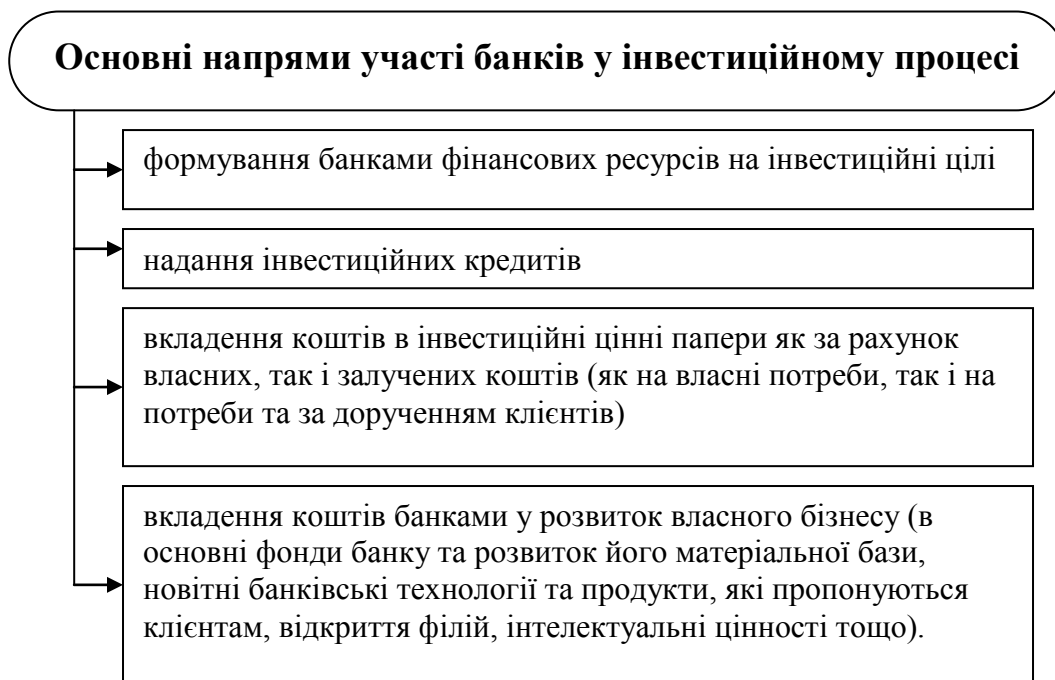

Рис. 3.1. Основні напрями участі банків у інвестиційному процесі

Сутність банківських інвестицій як окремого поняття проявляється у його функціях, розкриття яких дає змогу встановити його зв'язок з системою економічних відносин та його роль (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Функції банківських інвестицій

Назва функції	Зміст функції
Мобілізаційна	Вибір найбільш ефективних джерел та способів нагромадження тимчасово вільних інвестиційних ресурсів для їх подальшого вкладання в економіку
Перерозподільча	Перерозподіл сформованих інвестиційних ресурсів та їх спрямування у різні сфери економіки, проекти без зміни первинного права власності на ресурси
Відтворювальна	Забезпечення інвестиційних потреб економіки з метою розширеного відтворення і досягнення приросту суспільного капіталу
Посередницька	Забезпечення переходу інвестиційних ресурсів від одних суб'єктів до інших та надання допомоги в ході реалізації інвестиційного процесу його учасникам
Управлінська	Посилення впливу установ банків на діяльність підприємницьких структур шляхом участі у спільних інвестиційних проектах, у створенні та розвитку цих структур шляхом придбання цінних паперів, вкладення коштів у статутні капітали

Розрізняють такі **види банківських інвестицій**:

- реальні;
- фінансові;

- прями;
- портфельні.

Реальні (капітальні) банківські інвестиції – придбання будинків, споруд та інших об'єктів нерухомості, основних фондів і нематеріальних активів;

Фінансові – придбання корпоративних прав, цінних паперів та інших фінансових інвестицій. Фінансові інвестиції банк здійснює через інвестиційні операції – шляхом вкладення коштів у цінні папери підприємств різних форм власності, їх зберігання в депозитаріях або продажу на ринку цінних паперів.

Перспективними видами активних операцій банків є пряме та портфельне інвестування.

Прямі інвестиції банків – це внесення банками власних коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, пайові свідоцтва), емітовані такою юридичною особою. Банки мають право здійснювати прямі інвестиції (за рахунок власних коштів і від власного імені) лише на підставі письмового дозволу Національного банку. Без зазначеного дозволу банківськими установами здійснюються інвестиції, якщо:

- сума інвестування становить не більше 5% регулятивного капіталу банку;
- юридична особа, в яку здійснюється інвестиція, веде винятково діяльність з надання фінансових послуг;
- регулятивний капітал банку повністю відповідає нормативним вимогам.

Банку забороняється інвестувати кошти в підприємство, установу, статутом яких передбачено повну відповідальність його власників.

Портфельні фінансові інвестиції – це придбання цінних паперів та інших фінансових активів на фондовому ринку.

До інвестиційних операцій належить також емісія власних цінних паперів, їх розміщення серед інших інституційних інвесторів.

Активна інвестиційна діяльність банку передбачає формування портфеля цінних паперів та управління цим портфелем з метою збільшення його прибутковості та обмеження ризику фінансових втрат за інвестиційними операціями. Управління банківськими інвестиціями включає постійний аналіз структури і якості вкладень, їх диверсифікації, оптимального поєднання ризиковості і прибутковості.

Портфель цінних паперів (інвестиційний портфель) – набір, сукупність різних видів цінних паперів, якими володіє конкретний інвестор. Портфель цінних паперів банку містить передусім придбані в ході активних операцій цінні

папери, які засвідчують інвестування банком коштів, вкладення капіталу. Крім власне інвестицій, вкладень у цінні папери компаній, корпорацій, до портфеля цінних паперів банку можуть бути віднесені також цінні папери, які входять до резервів другої черги, тобто високоліквідні короткотермінові цінні папери та державні цінні папери.

Розрізняють активний і пасивний портфелі цінних паперів.

Активний портфель цінних паперів передбачає придбання фінансових зобов'язань і здійснення операцій з ними з метою отримання доходу від зростання курсової вартості.

У пасивному портфелі цінних паперів дохід формується за рахунок надходжень процентів і дивідендів за цінними паперами.

Портфель цінних паперів банку є також його фінансовим резервом, який використовується в разі погіршення фінансового стану кредитної установи для забезпечення і регулювання її платоспроможності, ліквідності.

Портфель цінних паперів в банківській діяльності розглядається як цілісний об'єкт управління, яке здійснюється шляхом аналізу й оцінки його параметрів (характеристик) та відповідного їх регулювання. Основними характеристиками є: структура, терміни дії, ліквідність, джерела ресурсів, рівень дохідності та ризику. Портфельний підхід до управління інвестиційною діяльністю забезпечує більш гнучку й ефективну інвестиційну політику банку, можливості загального зниження фінансових ризиків.

3.2. Характеристика інвестиційного ризику

Основна ціль інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів полягає у збільшенні доходу від інвестиційної діяльності при мінімальному рівні ризику інвестиційних вкладень. Дохідність і ризик є взаємопов'язаними категоріями. Пошук оптимального співвідношення дохідності й ризику передбачає необхідність врахування дії багатьох факторів. Основними **факторами інвестиційного ризику** є такі:

- кредитний;
- ринковий;
- процентний.

Кредитний фактор пов'язаний з тим, що фінансові можливості емітента цінних паперів можуть погіршитися настільки, що він буде не в змозі виконувати

свої фінансові зобов'язання, тобто стане банкрутом. Банкрутство емітента призведе до фінансових втрат інвестора.

Ринковий фактор впливає з того, що у зв'язку з непередбаченими змінами на ринку цінних паперів чи в економіці привабливість деяких цінних паперів як об'єктів фінансових вкладень може бути частково втрачена, тому їх продаж стане можливим лише з великою знижкою.

Процентний фактор пов'язаний з фіксацією процента за **облігаціями** в момент їх випуску в обіг при вільному коливанні ринкових ставок. Чим більше часу до погашення облігацій, тим вищий ризик, пов'язаний з динамікою ставки процента.

Саме тому, кожного разу коли менеджери фінансово-кредитної установи приймають рішення про купівлю певного фінансового активу у формі цінних паперів чи вкладення коштів у реалізацію інвестиційних проектів, їм необхідно пам'ятати, що можуть виникати певні обставини за яких кінцевий результат інвестиційної діяльності буде змінено, при чому не у кращу сторону. Саме виникнення таких обставин і факторів, що посилюють їх дію і називають ризиками інвестування.

Інвестиційний ризик банку – це міра (ступінь) невизначеності щодо можливості знецінення цінних паперів, придбаних банком. Тобто він проявляється у можливості фінансових втрат, пов'язаних з вкладенням коштів у цінні папери (тобто здійсненням інвестиційних операцій).

В найбільш загальному вигляді інвестиційний ризик, основним джерелом якого є внутрішня та зовнішня невизначеність, можливий через наступні основні причини:

- раптово відбулися непередбачені невизначені зміни в зовнішньому середовищі, які відображаються в зміні цін, зміни в податковому законодавстві, різкому коливанні валютного курсу, змінами суспільно-політичної ситуації і т.д.;
- зміни взаємовідносин інвестора з його контрагентами, потягне за собою зміни в досягнутих раніше домовленостях або відмови від них;
- змінами, які проходять всередині самого інвестованого об'єкту, або інші причини внутрішнього походження;
- змінами, що відбуваються в наслідок науково-технічного прогресу, результатом чого являється формування нової системи орієнтування.

Специфічні особливості сучасного ринку, включаючи і швидкий розвиток науково-технічного прогресу, змушують інвестора активно займатися пошуком і

вивченням інформації з метою запобігання ризику, а відповідно, і підвищення ефективності функціонування інвестиційного суб'єкту.

Степінь передбачуваності подій, які можуть відбутись на ринку, залежить від внутрішніх та зовнішніх причин, які зумовлюють ділову активність інвестора. Дані події є динамічними і їх відслідковування представляється не завжди можливим в силу цілого ряду причин. Ці причини можна розділити на дві великі групи:

- причини об'єктивного характеру, які не залежать від інвестора: політика держави, що не піддається оцінці, із формуванням закупівельних цін на деякі види продукції і віддання переваги тим чи іншим товаровиробникам в формуванні державних замовлень і контрактів;

- причини суб'єктивного характеру, які безпосередньо залежать від інвестора: відсутність кваліфікованих спеціалістів, відсутність достатньої кількості коштів на закупку високотехнологічного обладнання і т.д.

3.3. Класифікація ризиків інвестиційної діяльності

Інвестиційні ризики поділяються на загальні і специфічні.

До загальних ризиків належать ті ризики, які є однакові для всіх учасників інвестиційної діяльності і форм інвестування. Їх зумовлюють чинники, на які інвестор не може вплинути, здійснюючи вибір об'єктів інвестування. У світовій практиці їх прийнято називати **систематичними**. До основних видів загальних ризиків належать:

- зовнішньоекономічні ризики, які виникають у зв'язку із змінами ситуації у зовнішньоекономічній діяльності;

- зовнішньоекономічні ризики, пов'язані зі змінами внутрішнього економічного середовища.

В свою чергу, зазначені види ризиків є синтезом низки різновидів ризиків. Основними з яких є наступні.

Соціально-політичний ризик об'єднує сукупність ризиків, які виникають у зв'язку із змінами політичної систем, розподілу політичних сил в суспільстві, політичною нестабільністю.

Екологічний ризик – можливість втрат, пов'язаних з природними катастрофами, погіршенням екологічної ситуації.

Ризики, пов'язані із заходами державного регулювання, охоплюють ризики зміни адміністративних обмежень інвестиційної діяльності, економічних

нормативів, оподаткування, валютного регулювання, процентної політики, регулювання ринку цінних паперів, законодавчих змін.

Кон'юнктурний ризик – ризик, пов'язаний із несприятливими змінами економічної ситуації або станом певних ринків. Кон'юнктурний ризик може виникати, зокрема, внаслідок зміни стадій економічного циклу розвитку країни або кон'юнктурних циклів розвитку інвестиційного ринку.

Інфляційний ризик виникає внаслідок того, що при високій інфляції грошові суми, вкладені в об'єкти інвестування, можуть не покриватися доходами від інвестицій. Інфляційний ризик, як правило, лягає на інвесторів (кредиторів), які повинні правильно оцінити перспективи розвитку інфляційних процесів, тому при дослідженні інвестиційних якостей потенційних об'єктів прийнято враховувати прогнози темпи інфляції.

Ризик погіршення умов для даної сфери діяльності включає ризики, пов'язані з можливістю посилення конкуренції, змінами вимог споживачів, банківськими кризами тощо.

До **інших ризиків** відносять ризики, які виникають у зв'язку з економічними злочинами, недобросовісністю партнерів, можливостями невиконання, неповного або неякісного виконання партнерами взятих на себе зобов'язань.

Оскільки загальні ризики можуть нести вагому загрозу для інвесторів, їх слід враховувати за всіма формами і об'єктами інвестування. На відміну від загальних ризиків специфічні ризики (несистематичні) є індивідуальними для кожного інвестора. Вони агрегують всі види ризиків, пов'язаних з інвестиційною діяльністю конкретного суб'єкта або із вкладеннями в конкретні об'єкти інвестування.

Специфічні ризики можуть бути пов'язані з непрофесійною інвестиційною політикою, нераціональною структурою коштів, які інвестуються, іншими аналогічними чинниками, негативних наслідків яких можна в суттєвій мірі уникнути при збільшенні ефективності управління інвестиційною діяльністю.

Специфічні ризики поділяються на ризики інвестиційного портфеля, і внутрішні ризики, властиві, різним видам (об'єктам) інвестування.

Ризик інвестиційного портфеля виникає у зв'язку з погіршенням в його структурі якості інвестиційних об'єктів і порушенням принципів формування інвестиційного портфеля. В свою чергу, він є агрегованим і включає в себе ще низку ризиків, основними з яких є:

- **капітальний ризик** – інтегральний ризик інвестиційного портфеля, пов'язаний з загальним погіршенням його якості, яке свідчить про можливість втрат при вкладенні коштів в інвестиції, порівняно з іншими видами активів;
- **селективний ризик** пов'язаний з невірною оцінкою інвестиційних якостей певного об'єкту інвестування при формуванні інвестиційного портфеля;
- **ризик незбалансованості** виникає у зв'язку з порушенням співвідношення між інвестиційними вкладеннями і джерелами їх фінансування за обсягом і структурними показниками дохідності, ризику й ліквідності.
- **Ризик надлишкової концентрації (недостатньої диверсифікації)** можна визначити як небезпеку втрат, пов'язаних з вузьким спектром інвестиційних об'єктів, низькою ступеню диверсифікації інвестиційних активів і джерел їх фінансування, що призводить до необґрунтованої залежності інвестора від однієї галузі або сектору економіки, регіону або країни, від одного напрямку інвестиційної діяльності. При цьому даний ризик включає в себе такі ризики: ризик країни, галузевий, регіональний, кредитний та інші.

Ризики, притаманні різним видам інвестиційних об'єктів необхідно враховувати як при здійсненні оцінки окремих інвестиційних вкладень, так і інвестиційного портфеля в цілому.

Основні види цих ризиків наступні.

Ризик країни – можливість втрат, зумовлених здійсненням інвестицій в країні з нестійким соціальним і економічним становищем. Він включає в себе відповідні економічні, політичні, географічні, екологічні та інші ризики, які при здійсненні інвестором вибору об'єктів інвестування можуть бути знижені.

Галузевий ризик – ризик, пов'язаний із змінами ситуації у певній галузі. В основі галузевого ризику лежить циклічність розвитку галузей, перебудова економіки, зміна попиту на ринках та інші чинники.

Регіональний ризик – це вид втрат, які виникають у зв'язку із нестійким станом економіки регіону, який особливо притаманний для так званих моно продуктових регіонів.

Часовий ризик – можливість втрат внаслідок неправильного визначення часу вкладення ресурсів у інвестиційні об'єкти і часу їх реалізації, сезонних і циклічних коливань.

Ризик ліквідності – ризик втрат при реалізації інвестиційного об'єкту внаслідок зміни оцінки його інвестиційних якостей.

Кредитний ризик – ризик втрати доходу або втрати інвестиційним об’єктом початкової якості і вартості через невиконання зобов’язань зі сторони емітента, позичальника або його поручителя.

Операційний ризик – ризик втрат, які виникають в результаті того, що в діяльності суб’єкта, який здійснює інвестиції, мають місце відхилення в технології інвестиційних операцій, збої в комп’ютерних системах обробки інформації та інші.

3.4. Регулювання інвестиційних ризиків

Регулювання у сфері банківської діяльності визначається як процес цілеспрямованого впливу на функціонування банків шляхом встановлення норм, принципів, правил, застосування відповідних методів та дієвих важелів.

Процес регулювання інвестиційних ризиків включає такі етапи:

1. Ідентифікація ризиків. В її основі лежить класифікація інвестиційних ризиків, у відповідність з якою виявляються зміст і структура ризиків за окремими інвестиційними вкладеннями, за групами вкладень і за інвестиційним портфелем.

2. Виявлення джерел і обсягів інформації, необхідних для оцінки рівня інвестиційних ризиків. Прийняття рішень за наявності більш повної і точної інформації є більш зваженим, і відповідно, менш ризиковим. До уваги приймаються статистичні, оперативні дані, експертні оцінки і прогнози, рейтинги тощо. Інформацію, необхідну для управління ризиками, можна згрупувати за такими блоками:

- інформація про учасників інвестиційної діяльності;
- інформація про поточну кон’юнктуру ринку і тенденціях
- її змін;
- інформація про певні події, які можуть суттєво вплинути на ринок;
- інформація про зміни в нормативній базі, які впливають на інвестиційну діяльність;
- інформація про умови інвестиційних вкладень.

3. Визначення критеріїв і способів аналізу ризиків. На цьому етапі доцільно до кожного об’єкту інвестування розробити комплекс показників за ідентифікованими на першій стадії ризиками і визначити критичні і оптимальні значення за окремими показниками і їх сукупності.

Оскільки інвестиційний ризик проявляється як недоотримання прогнозного доходу, то його рівень оцінюється як відхилення очікуваних доходів за інвестиціями від середньої величини. При розрахунку ймовірності отримання очікуваного доходу можуть бути використані як статистичні дані, так і експертні оцінки.

4. Розробка заходів щодо зниження інвестиційних ризиків. На цьому етапі розробляють заходи зниження як всієї сукупності ризиків, притаманних певному виду інвестування, так і найбільш вагомим ризиків (зокрема, таких, на частку яких припадає більше 5% від значення сукупних ризиків). Загальними методами зниження ризиків є диверсифікація ризиків, повне або часткове перекладання ризиків на страхові компанії, система укладення строкових контрактів і угод на ринку цінних паперів, надання гарантій та ін.

5. Моніторинг ризиків. Моніторинг ризиків здійснюється з метою коригування прийнятих рішень. Ефективність моніторингу залежить від якості побудови системи показників ризиків, її репрезентативності, а також чутливості до несприятливих змін.

6. Ретроспективний аналіз регулювання ризиків. Це завершальна стадія регулювання ризиків, яка дає можливість порівняти заплановані і досягнуті результати регулювання ризиків, врахувати отриманий досвід для оптимізації процесу регулювання ризиків в майбутньому.

3.5. Оцінювання ефективності інвестиційних проектів

Всі учасники інвестиційного проекту зацікавлені в тому, щоб виключити можливість повного провалу проекту чи хоча б уникнути збитку у себе. В умовах нестабільної та швидко мінливої ситуації суб'єкти інвестиційної діяльності змушені враховувати усі фактори, що можуть призвести до збитків. Таким чином, призначення аналізу ризику – дати потенційним інвесторам необхідні дані для ухвалення рішення про доцільність участі в проекті, і передбачити заходи для захисту від можливих фінансових втрат.

Ризик інвестиційних проектів можна розглядати з урахуванням таких двох підходів:

- ризик окремого інвестиційного проекту окремо, без урахування його взаємозв'язків з рештою активів підприємства;
- ризик проекту з урахуванням впливу на сукупний ризик підприємства.

Для того, щоб прийняти рішення про реалізацію будь-якого інвестиційного проекту, необхідно його оцінити.

Загальним критерієм ефективності інвестиційного проекту є рівень прибутку від нього. Розрізняють дві основні групи методів оцінювання ефективності інвестиційного проекту: статистичні та динамічні методи.

Статистичні методи оцінювання ефективності інвестицій:

1) Термін окупності – передбачає розрахунок періоду, протягом якого проект окупиться. Сутність розрахунку полягає у складанні чистого грошового потоку проекту за роками і визначенні терміну, протягом якого буде відшкодовано витрачені на проект кошти. Якщо цей термін задовольняє інвестора, проект приймається;

2) Дохідність інвестицій (ROI) – розраховується як відношення середньорічного прибутку від інвестицій до середньої вартості вкладеного капіталу:

$$ROI = \frac{P}{\frac{1}{2}(I + RV) + C}, \quad (3.1)$$

де P – середньорічний прибуток;

I – початкові інвестиції;

RV – ліквідаційна вартість;

C – середньорічні витрати за проектом (матеріали, праця, зберігання).

Цей коефіцієнт засвідчує, яка частина інвестиційних затрат відшкодовується у вигляді прибутку протягом одного року.

Наприклад. Початкові інвестиції – 50000 грн., розраховані на 5 років. Відомо, що за 5 років ліквідаційна вартість обладнання буде нульовою. Очікувані щорічні грошові доходи від проект – 11000 грн. Амортизація нараховується рівномірно.

Розрахувати дохідність інвестицій (ROI).

1. Визначаємо середньорічний дохід $11000 * 5 = 55000$ грн.

2. Середня вартість вкладеного капіталу $1/2 (50000 + 0) + 0 = 25000$ грн.

3. $ROI = 55000 : 25000 = 2,2$ або 220 %. (чим вищий показник тим краще).

Динамічні методи оцінювання ефективності інвестицій.

Ці методи засновані на часовій вартості грошей, тобто враховують зменшення з часом купівельної вартості грошей

1) Теперішня вартість проекту (PV):

$$PV = \frac{FV}{(1 + i)^n} \quad (3.2)$$

FV – майбутня вартість грошових надходжень;

i – процентна ставка за період;

n – кількість періодів.

Розраховується як різниця теперішньої вартості проекту та початкових інвестицій.

$$NPV = PV - I$$

Якщо $NPV > 0$, проект доцільно прийняти;

Якщо $NPV < 0$, від проекту варто відмовитись.

Наприклад. Банк приймає рішення щодо фінансування інвестиційного проекту. Початкові інвестиції – 10000 грн. Прийнятна норма дохідності – 10%.

Рік	Грошові доходи, грн..	Грошові витрати, грн..	Чисті грошові надходження, грн..	Теперішня вартість проекту (PV)
1-й	5000	4000	5000-4000=1000	$1000 \div (1 + 0.1)^1 = 909.09$
2-й	8000	3000	8000-3000=5000	$5000 \div (1 + 0.1)^2 = 4132.23$
3-й	12000	3000	12000-3000=9000	$9000 \div (1 + 0.1)^3 = 6761.83$
Разом	25000	10000	15000	11803,15

Чиста теперішня вартість проекту

$$NPV = PV - I = 11803,15 - 10000 = 1803,15 \text{ грн.} > 0$$

Оскільки $NPV > 0$, проект можна фінансувати.

3) **Внутрішня норма дохідності.** Цей показник свідчить про таку ставку процента (норму дохідності), при якій значення NPV проекту дорівнює нулю.

При прийнятті рішення про інвестування інвестор повинен вибрати проекти з найбільшим значенням IRR і відмовитись від проектів, значення IRR яких менше від базової норми.

Якщо інвестор має однакові щорічні чисті грошові надходження то показник IRR розраховується:

$$IRR = I \div A, \quad (3.3)$$

де I – початкові інвестиції;

A – щорічні чисті грошові надходження.

Наприклад. Початкові інвестиції у проект становлять 10000 грн., щорічні чисті грошові надходження плануються в кінці року в сумі 4000 грн. протягом чотирьох років (n). Базова ставка дохідності – 15 %.

Розрахувати IRR і визначити чи вигідно інвестувати кошти в цей проект.

Розв'язання.

$$IRR = I : A = 10000 : 4000 = 2,5$$

За таблицею факторів теперішньої вартості (у кінці року) знайдемо наближене значення до 2,5 значення фактора при $n = 4$. отже процента ставка дохідності проекту становить 22% що значно перевищує базову ставку.

Таким чином, проект прибутковий і його доцільно фінансувати.

4) Очікувана чиста теперішня вартість проекту (ENPV). Цей показник дорівнює середньому значенню варіантів чистих теперішніх вартостей чистих грошових потоків за проектом, зважених на ймовірність їх виникнення. Якщо значення ENPV додатне, проект можна приймати

Наприклад. Банк розглядає питання про можливість закупівлі нових банкоматів на суму 10 000 дол. Очікується, що термін їх використання становить 4 роки. Прийнятна ставка доходності – 10%.

Щорічний дохід оцінити точно неможливо. Прогнозні оцінки за трьома варіантами – оптимістичним, нормальним і песимістичним наведено в таблиці:

Показник	Значення за варіантами розвитку		
	оптимістичним	нормальним	песимістичним
Ймовірність виникнення варіантів	0,2	0,7	0,1
NPV (чиста теперішня вартість проекту)	5600	2300	- 1200

Розв'язок: Розраховуємо очікувану чисту теперішню вартість проекту:

$$ENPV = 0,2 * 5600 + 0,7 * 2300 + 0,1 (-1200) = 2610 \text{ грн.} > 0$$

Отже, проект може бути прийнятий до фінансування.

3.6. Система заходів протидії інвестиційним ризикам

Основними методами зниження ризиковості інвестиційного портфеля банку є:

1. Диверсифікація вкладень (за строками та якістю), тобто розподіл коштів між різними видами цінних паперів (акціями, облигаціями) різних емітентів із різними строками погашення.

Диверсифікація – це розподілення цінних паперів портфеля таким чином, щоб досягти максимального доходу за мінімального ризику. Як правило, це досягається шляхом розподілення капіталу між пакетами цінних паперів різної якості та різних термінів погашення для зниження портфельного ризику.

Варто зауважити, що за допомогою диверсифікації можна зменшити тільки несистематичний ризик. Систематичний ризик не можна усунути за допомогою диверсифікації.

Як правило, для інвестиційного портфеля частина несистематичного ризику складає близько 15,1% загального портфельного ризику. При диверсифікації рекомендується обмежувати інвестиції у певний вид цінних паперів у розмірі 10%

загальної вартості всіх вкладень. Мірою розширення вкладень ця межа може знижуватись до 5% і менше.

Інвестиційна стратегія суб'єкта господарювання зумовлює диверсифікацію активів за такими напрямками:

➤ **за якістю цінних паперів** (або за емітентами). Оскільки в реальних умовах придбати активи фінансово стійких суб'єктів ринку не завжди є можливим через брак коштів, інвестор змушений купувати активи нижчої якості, які разом з тим дозволяють максимально знизити ризик фінансових втрат через розширення кола емітентів за допомогою диверсифікації;

➤ **за строками погашення**. Зменшити відсотковий ризик дозволяє диверсифікація паперів за строками їх погашення. Маючи у своєму портфелі цінні папери з різними строками погашення, інвестори можуть достатньо ефективно маневрувати ними з метою розв'язання стратегічних завдань інвестування;

➤ **за типом зобов'язань**. Що стосується типу зобов'язань, то їх диверсифікація зумовлена різним рівнем доходів та ліквідністю різноманітних фінансових інструментів.

➤ **за регіонами розміщення**. Регіональне розосередження емітентів цінних паперів, що складають інвестиційний портфель, також є важливим чинником диверсифікації. Регіональні кон'юнктурні зрушення, непередбачені явища у будь-яких регіонах країни або за її межами безперечно впливають на фінансовий стан емітентів, що призводить до змін ринкової вартості їх паперів.

Залежно від рівня агресивності своєї стратегії інвестор вибирає для себе метод диверсифікації. Інвестор, що тяжіє до пасивної стратегії, прагне рівномірно розподілити інвестиції серед випусків паперів різної строковості (метод "шаблів"), або сконцентрувати інвестиції у паперах полярної строковості (метод "штанги").

Метод "шаблів" ґрунтується на придбанні паперів різної строковості в межах певного інвестиційного горизонту. Портфель при цьому рівномірно диверсифікується у певному часовому інтервалі. Після вичерпання строку одних цінних паперів вивільнені кошти вкладаються в інші папери на ту саму суму. При використанні цього методу активність за інвестиційним рахунком зводиться до мінімуму і інвестор одержує середню норму доходу від свого портфеля. Цей метод забезпечує простоту контролю та регулювання, а також, як правило, стабільну середню норму доходу. Звичайно, при різкому зниженні ринкових відсоткових ставок інвестор зазнає певних втрат.

Метод "штанги" ґрунтується на інвестуванні головної частки коштів у папери з дуже короткими і вельми тривалими строками при незначному інвестуванні у середньострокові папери. Термін "штанга" визначає концентрацію інвестицій на двох кінцях (проміжках) часового інтервалу. При цьому пакет довгострокових цінних паперів забезпечує більш високий дохід, а короткостроковий – ліквідність. Якщо прогнози інвестора щодо відсоткових ставок більш-менш точні, метод "штанги" дає кращі результати, ніж метод "щаблів".

Інвестори, що дотримуються агресивної стратегії, звичайно мають значно більший портфель паперів та очікують максимальний дохід від цього портфеля. Агресивна стратегія потребує значних коштів на експертизу і прогнозування ринку цінних паперів і забезпечується методами маніпуляції з кривою дохідності та операціями "своп".

Маніпуляції з кривою дохідності спрямовані на врахування майбутніх змін процентних ставок і використання цих змін в інтересах інвестора. Інвестиційні менеджери прогнозують стан ринку капіталів та відповідно до нього коригують портфель цінних паперів.

Метод операцій "своп" ґрунтується на обміні одних цінних паперів на інші в очікуванні змін відсоткових ставок або просто для забезпечення швидкого одержання більш високого доходу.

2. Лімітування вкладень у цінні папери. Інвестор, як правило, обмежує розміри вкладень при капіталізації інвестицій, перешкоджаючи цим створенню зайвих запасів матеріалів, конструкцій, обладнання. Фінансування, як правило, здійснюється поступово – траншами, тобто ризику підлягають окремі грошові потоки, а не весь обсяг інвестицій.

3. Страхування. Інвестиції, особливо довгострокові, зазнають різного роду ризиків, причому з багатьма невідомими небезпеками. Саме тому вкладення капіталу на тривалий строк завжди обґрунтовується оціночними розрахунками будь-яких ризиків і обов'язково страхується та перестраховується.

Існують такі види договорів страхування інвестицій:

- предмета застави;
- відповідальності одержувача інвестицій перед інвестором;
- інвестиційних ризиків інвестором або одержувачем інвестицій;
- відповідальності інвестора перед одержувачем інвестицій;
- майнових та немайнових прав власності, які є інвестицією.

Оскільки страхування інвестицій є засобом захисту вкладень від несприятливих змін економічної кон'юнктури, інвестор змушений відволікати частину власних коштів на укладення договорів страхування з самого початку інвестиційного процесу з метою захисту себе у майбутньому від ризику втрати більшої частки коштів або всього внеску.

Розмір страхового відшкодування встановлюється як різниця між страховою сумою та реальними результатами інвестиційної діяльності. Мета страхування полягає у захисті страхувальника (інвестора) від можливих збитків в інвестиційній діяльності або втрат інвестицій, саме тому угода страхування, як правило, укладається на строк, відповідний періоду окупності інвестованого капіталу.

4. Розподілення.

Розподілення ризиків має місце при фінансуванні проектів з частковим регресом на позичальника при створенні інвестиційного консорціуму, коли суб'єкти інвестування розподіляють між собою ризик пропорційно вкладу до проекту. Частіше всього виникають ситуації, коли партнер, який у змозі краще всіх розрахувати і контролювати ризики, має недостатньо коштів, щоб подолати їхній негативний вплив. Фірми-консультанти, постачальники обладнання і більшість підрядників мають обмежені кошти для компенсації ризику, які вони можуть використовувати, не піддаючи небезпеці свої існування.

Розподіл ризику реалізується при розробці фінансового плану проекту і контрактних документів.

5. Для одержання додаткової інформації про об'єкт інвестування за кордоном використовують послуги *еккаутингових компаній*. Ці фірми займаються збиранням, обробкою, аналізом та формуванням різних видів бізнес-інформації: відомостей про ринки, платоспроможність підприємства, кредитоспроможність клієнта, фінансовий стан партнерів по бізнесу, перспективи розвитку конкурентів тощо. Звичайно, ці відомості надаються у вигляді бізнес-довідок. Великі еккаутингові фірми розробляють типові довідки бізнес-інформації та за бажанням замовника дають більш детальну інформацію, одержану шляхом поглибленого аналізу. Еккаутинг часто поєднується з аудитом та являє собою важливий захід зниження міри інвестиційного ризику.

6. *Дотримання обов'язкових економічних нормативів центрального банку*, пов'язаних з інвестиційними операціями.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття “інвестиції”.
2. Назвіть основні види банківських інвестицій.
3. Розкрийте суть інвестиційного портфелю та охарактеризуйте його види.
4. Що розуміють під інвестиційним ризиком?
5. Які основні чинники зумовлюють появу інвестиційних ризиків?
6. Що лежить в основі поділу ризиків, пов'язаних з інвестиційною діяльністю, на загальні і систематичні?
7. Дайте характеристику систематичних інвестиційних ризиків.
8. Охарактеризуйте специфічні ризики.
9. Назвіть етапи процесу регулювання інвестиційних ризиків.
10. Охарактеризуйте диверсифікацію вкладень як методу зниження ризиковості інвестиційного портфеля банку.
11. Дайте характеристику лімітування вкладень у цінні папери як методу управління інвестиційним ризиком банку.
12. Розкрийте сутність страхування як методу управління інвестиційним ризиком банку.
13. В чому полягає сутність розподілення як методу управління інвестиційним ризиком?
14. Охарактеризуйте еккаутинг як важливий захід зниження міри інвестиційного ризику.
15. З якою метою банки зобов'язані дотримуватися обов'язкових економічних нормативів центрального банку, пов'язаних з інвестиційними операціями?

Тестові завдання

- 1. Вкладення банками коштів у рухоме і нерухоме майно, інтелектуальні цінності та цінні папери з метою одержання прибутку чи поширення корпоративного впливу, це:**
 - а) іпотечне кредитування;
 - б) банківські інвестиції;
 - в) комісійно-посередницька діяльність банків;
 - г) немає вірної відповіді.
- 2. Що з перерахованого не належить до видів банківських інвестицій:**
 - а) реальні інвестиції;

- б) фінансові інвестиції;
- в) прямі інвестиції;
- г) непрямі інвестиції.

3. Внесення банками власних коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою, це:

- а) реальні банківські інвестиції;
- б) портфельні банківські інвестиції;
- в) фінансові банківські інвестиції;
- г) прямі банківські інвестиції.

4. Сукупність різних видів цінних паперів, якими володіє конкретний інвестор, це:

- а) портфель інвестиційних кредитів;
- б) інвестиційний портфель;
- в) диверсифікований портфель;
- г) немає вірної відповіді.

5. Ступінь невизначеності щодо можливості знецінення цінних паперів, придбаних банком це:

- а) процентний ризик;
- б) ризик цінних паперів;
- в) кредитний ризик;
- г) інвестиційний ризик.

6. Якщо здійснюється придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомості, основних фондів, це:

- а) реальні банківські інвестиції;
- б) фінансові банківські інвестиції;
- в) прямі інвестиції банків;
- г) портфельні інвестиції банків.

7. Кредитний фактор інвестиційного ризику пов'язаний з тим, що:

а) фінансові можливості емітента цінних паперів можуть погіршитися настільки, що він не зможе виконати свої фінансові зобов'язання;

б) привабливість деяких цінних паперів може бути втрачена у зв'язку з непередбачуваними змінами на ринку, тому їх продаж стане можливим з великою знижкою;

в) фіксація процентних ставок за цінними паперами призведе до фінансових втрат при несприятливих змінах цих ставок;

г) емітент цінних паперів буде неспроможний підтримувати свою репутацію.

8. Які з даних факторів ж факторами інвестиційного ризику?

- а) фінансовий, ринковий, процентний;
- б) кредитний, ринковий, процентний;
- в) кредитний, фінансовий, інфляційний;
- г) інфляційний, фінансовий, валютний.

9. При визначенні критеріїв та способів аналізу ризиків для кожного об'єкта розробляється:

- а) комплекс показників та визначаються критичні та оптимальні значення;
- б) мінімальні та максимальні значення;
- в) етапи ліквідації та мінімізації ризиків;
- г) схема аналізу ризику.

10. Порівняти заплановані та досягнуті результати регулювання інвестиційних ризиків дає можливість:

- а) ретроспективний аналіз;
- б) ідентифікація ризиків;
- в) регулювання банківської діяльності;
- г) складання фінансової звітності.

ТЕМА 4. ПРОЦЕНТНИЙ РИЗИК

4.1. Суть процентного ризику. Причини, що зумовлюють появу процентного ризику

Серед ризиків, з якими стикаються банки у своїй діяльності, останніми роками найбільшу увагу приділяють ризику процентних ставок унаслідок їх мінливості та непередбачуваності руху. Масштаб впливу ризику процентних ставок на фінансовий стан банку спонукає розробляти складні засоби його оцінки та контролю. Процентний ризик належить до тих видів ризиків, яких банк не може уникнути в процесі своєї діяльності.

Специфічними рисами процентного ризику є:

- ситуаційний характер, визначений об'єктивно-суб'єктивною природою ризику. Об'єктивність проявляється у зміні ринкової процентної ставки, на яку окремих банк вплинути не може. Суб'єктивність процентного ризику є наслідком прийнятих банком управлінських рішень;
- альтернативність дій, що передбачають можливість вибору варіантів щодо стратегії та інструментарію регулювання процентного ризику;
- особливий характер ризикової події;
- специфічний характер наслідків, пов'язаний зі зміною прибутку та (або) власного капіталу.

Відповідальність за вимірювання процентного ризику, його оцінку, аналіз і управління ним лежить на менеджменті банку. Наглядові органи обмежуються, здебільшого, оцінкою ефективності створеної в кредитній установі системи управління процентними ризиками.

В результаті коливань процентних ставок за залученими та розміщеними ресурсами банк може недоотримати заплановану суму відсоткового прибутку або зазнати збитків. Процентний ризик пов'язується з можливістю перевищення процентних ставок за залученими коштами над ставками за наданими кредитами, що призведе до можливості отримання банком втрат. Відсотковий ризик має відношення до кредитування і послуг кредитного характеру, фінансових відсоткових інструментів, а також операцій з цінними паперами.

Він виникає, коли строки кредитів за фіксованими ставками не відповідають строкам залучених коштів за фіксованими ставками або коли процентні ставки за розміщеними і залученими коштами банку регулюються різними правилами. Зазначені ситуації можуть створюватися банками свідомо з метою отримання

прибутку внаслідок передбачених змін процентних ставок, тобто створення арбітражної позиції процентних ставок. Так, якщо ймовірність зниження процентних ставок є великою, банки можуть розміщувати кошти на триваліші терміни, залучаючи для рефінансування кошти на короткі терміни. Такі ситуації можуть також виникнути незалежно від намірів банку – під впливом зовнішніх факторів.

Таким чином, **процентний ризик** – це ризик можливого зниження процентного доходу внаслідок негативної, непередбачуваної зміни процентних ставок на ринку, чутливості активів і зобов'язань до коливань ринкової кон'юнктури, наслідком чого може стати знецінення грошових надходжень банку зниження ринкової вартості капіталу кредитної установи.

Загалом виділяють **два аспекти прояву** процентного ризику:

- 1) зниження чистої відсоткової маржі внаслідок більш швидкого зростання відсоткових витрат порівняно з відсотковими доходами;
- 2) зниження ринкової вартості активів банку в разі зниження ринкової відсоткової ставки.

Чинники процентного ризику поділяються на внутрішні і зовнішні.

До **зовнішніх чинників** належать:

- зміна облікової ставки НБУ;
- нестабільність ринкової кон'юнктури в частині процентного ризику;
- правове регулювання процентного ризику;
- політичні умови;
- економічний стан в країні;
- конкуренція на ринку банківських послуг;
- взаємовідносини з партнерами і клієнтами;
- міжнародні події.

До **внутрішніх чинників** процентного ризику належать:

- відсутність чіткої стратегії банку у сфері управління процентним ризиком;
- прорахунки в управлінні банківськими операціями, які призводять до створення ризикових позицій (виникнення незбалансованості структури і термінів погашення активів і пасивів, невірні прогнози зміни кривої доходності та ін);
- неврахування в депозитних та кредитних договорах можливих змін процентних ставок;
- хибний вибір виду процентної ставки (фіксована, плаваюча);
- неправильне визначення величини процентної ставки;

- встановлення постійної процентної ставки на весь строк дії кредитного договору;
- відсутність розробленої програми хеджування процентних ризиків;
- недоліки в плануванні і прогнозуванні розвитку банку;
- помилки персоналу при здійсненні операцій.

Основною проблемою, з якою стикаються банки на практиці, є своєчасне відслідковування чинників процентного ризику. Даний процес повинен бути безперервний. В залежності з виявленими причинами появи підвищеного процентного ризику необхідно коректувати систему управління ризиком і банком.

4.2. Види процентного ризику

Виокремлюють різні види процентного ризику (ризик зміни відсоткової ставки), на які зазвичай наражається банк. Так, **за місцем виникнення** розрізняють два види процентного ризику: позиційний і структурний.

Позиційний процентний ризик – це ризик однієї операції, пов'язаний зі зміною відсоткових ставок. Наприклад, банк видав кредит за плаваючою відсотковою ставкою, при цьому невідомо, чи одержить банк прибуток, чи зазнає збитків.

Структурний процентний ризик – це загальний ризик балансу банку, який виникає внаслідок коливань відсоткових ставок. Для захисту від структурного ризику банки мають проводити цільову відсоткову політику стосовно зміни структури балансу, здійснювати розрахунки компенсації відсоткового ризику та регулювати відсоткові ставки відповідно до умов фінансового ринку.

За джерелами виникнення процентний ризик поділяють на такі види:

– ***Ризик зміни ціни активів і пасивів*** виникає через незбалансованість суми активів і пасивів з плаваючою процентною ставкою, а також через тимчасовий розрив термінів погашення активів і пасивів з фіксованою процентною ставкою. Трансформація пасивів і активів за строками погашення завжди супроводжується ризиком часового розриву, оскільки моменти встановлення ціни активів і пасивів, що виражаються конкретною процентною ставкою, не співпадають.

Ризик зміни кривої дохідності виникає внаслідок неспівпадіння у часі динаміки процентних ставок за активами і пасивами, що призводить до змін

конфігурації і форми кривої графіку, відображаючого рівномірність отримання чистого процентного доходу. Тобто, зовнішній фактор, що визначає рівень процентного ризику банку, є вид та прогнозна зміна часової структури процентних ставок, що відображає співвідношення між рівнем процентної ставки та строком дії інструмента. Графічним зображенням часової структури процентних ставок є крива дохідності, нахил якої на окремому проміжку (часовому інтервалі) відображає настрої інвесторів щодо майбутнього рівня процентних ставок.

Відповідно до іншої інтерпретації крива прибутковості – графік залежності величини процентних ставок за активами від строку погашення активів на певний момент часу за незмінних інших умов. Прибутковість активів суттєво залежить від кредитного ризику за ними, тому для цілей аналізу процентного ризику, зазвичай, розглядають криву прибутковості за безризиковими активами. Для США такою еталонною кривою прибутковості слугує крива за цінними паперами, випущеними Казначейством США.

Базисний ризик (базовий ризик) виникає у результаті невідповідності зміни процентних ставок за подібними активами і пасивами з однаковими строками погашення або переоцінки. Він відображає можливі втрати від зменшення процентної маржі. Базисний ризик виникає в тому випадку, якщо ставки залучення ресурсів і ставки їх розміщення «плавають» одна відносно одної. Наприклад, у тому випадку, коли банк встановлює ставки залучення ресурсів з фіксованою маржею відповідно до ставок розміщення, то базисний ризик закривається, але зростає економічний ризик. У разі встановлення банком ставки залучення і розміщення на рівні середньоринкових зменшується економічний ризик, однак, зростає при цьому базисний. Базисна складова процентного ризику тісно пов'язана з кредитним ризиком: якщо погіршується якість робочих активів, то ефективна ставка розміщення знижується внаслідок додаткових відрахувань до резерву для покриття можливих збитків і, відповідно, зменшується ефективна маржа

Таким чином, базовий ризик виникає в результаті:

- залучення банком ресурсів за однією відсотковою ставкою, а розміщення їх за іншою;
- некоректного врахування реальної вартості ресурсів, зокрема, витрат, пов'язаних з формуванням фонду обов'язкових резервів в центральному банку, страхових премій у Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;
- залучення і розміщення коштів у різних валютах.

Ризик права вибору (опціональності) пов'язаний як безпосередньо з використанням процентних опціонів, так і з здійсненням угод, контрагенти за якими мають вибір (опціонна умова) дати погашення своїх зобов'язань або вимог виплат за зобов'язаннями банку. Даний ризик виникає в тому випадку, коли клієнт банку має право, але не зобов'язання, змінити розмір чи час виплат або хоча б одну з виплат у грошовому потоці за заданим фінансовим інструментом. У даному випадку виникає несиметричний профіль ризику банку, тобто банк приймає на себе за даним фінансовим інструментом заздалегідь більший процентний ризик, ніж його клієнт. Аналізуючи ризик опціональності, слід сказати, що оцінка даної форми процентного ризику є найскладнішою, а його роль дедалі збільшується внаслідок ускладнення фінансових інструментів;

Економічний ризик як складова процентного ризику відображає ризик втрат від зміни попиту і пропозиції за конкретними фінансовими інструментами внаслідок несприятливої зміни процентних ставок. Наприклад, падіння номінальних ставок за депозитами «до запитання» нижче рівня інфляції, швидше за все, призведе до різкого скорочення попиту на деякі послуги банків [43, с. 87].

4.3. Характеристика депозитного ризику

Одним із інструментів капіталізації грошових заощаджень для вкладників є депозити. Однак при цьому вкладники можуть зіткнутися з депозитним ризиком, який є можливістю повного (часткового) неповернення вкладів або їх несвоєчасного повернення, що може бути викликано банкрутством банку або іншими причинами. В той же час депозити є єдиним інвестиційним інструментом, який захищений державою, тобто зараз створена і діє система гарантування вкладів.

Таким чином, з позиції клієнта депозитний ризик – це ризик втрати вкладником своїх заощаджень.

Депозитний ризик банку, на думку вчених С. Н. Козьменко, Ф.И. Шпиг, И.В. Волошко є одним з основних видів ризику при здійсненні пасивних операцій банку. А. Пернарівський під депозитним ризиком банку розуміє міру (міра) невизначеності відносно можливості переведення розрахункового або поточного рахунку в інший банк або дострокового вилучення вкладу.

Основними характерними рисами депозитного ризику є (рис. 4.1):

1. Ймовірність (можливість) реалізації.

Депозитний ризик банку пов'язаний з депозитними операціями банку

характеризується можливими втратами залучених коштів клієнтів. Вірогідність категорії депозитного ризику проявляється в тому, що ризикова подія може відбутись, а може і не відбутись в процесі здійснення депозитних операцій банку. Міра цієї вірогідності визначається дією як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, проте імовірнісна природа депозитного ризику є постійною його характеристикою.

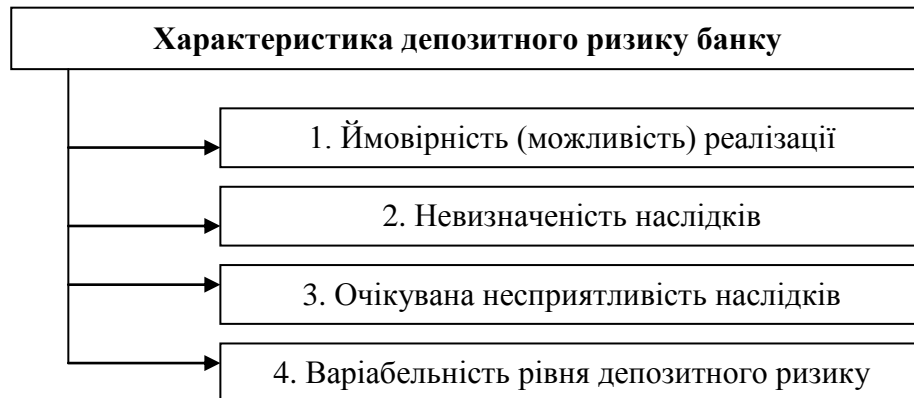

Рис. 4.1. Характеристика депозитного ризику банку

2. Невизначеність наслідків.

Депозитний ризик банку пов'язаний зі значним варіюванням депозитів відносно їх середньої очікуваної величини, при цьому у ряді випадків може спостерігатися непередбачений приплив депозитів (шанс), а при несприятливому результаті, викликаному негативним впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, може спостерігатися істотна зміна рівня депозитів банку.

3. Очікувана несприятливість наслідків.

Депозитний ризик банку вимірюється рівнем можливих несприятливих наслідків. Це пов'язано з тим, що негативні наслідки депозитного ризику визначають додаткові витрати банку, пов'язані з пошуком засобів для покриття виниклого дефіциту, проблеми з погашенням зобов'язань, що може викликати паніку серед вкладників, привести до масового ажіотажного вилучення ними депозитів, а у гіршому разі до банкрутства банку.

4. Варіабельність рівня депозитного ризику.

Рівень депозитного ризику банку, властивий тому або іншому виду депозитів, не є незмінним. Він істотно варіює в часі під впливом численних чинників, які знаходяться в постійній динаміці.

Запропоновані характеристики дозволили під депозитним ризиком банку розуміти можливість недоотримання очікуваного рівня депозитів внаслідок

несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх чинників в умовах невизначеності діяльності банку.

Чинники виникнення депозитного ризику банку можна умовно розділити на дві групи:

- Внутрішні чинники.
- Зовнішні чинники.

До **внутрішніх чинників** відносяться чинники, що виникають в результаті недосконалої організації діяльності в середині самого банку. До них можна віднести, наприклад, зниження якості обслуговування клієнтів, недостатній рівень банківського маркетингу і менеджменту, недолік, неточність інформації, операційно-технологічні причини, а також так званий "людський чинник", який в теорії ризику вважається головним чинником.

Зовнішні чинники депозитного ризику банку – це чинники, що виникають в зовнішньому, по відношенню до банку середовищу, на яких банк вплинути не може.

До зовнішніх чинників відносять економічну і політичну нестабільність (наприклад, інфляція, знецінення національної валюти, зміна процентних ставок), посилення конкуренції, зміну кон'юнктури ринку, зниження довіри до банку, банківської системи.

Таким чином, депозитний ризик банку є результатом сукупного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників. Зовнішнє середовище чинить двоякий вплив, як на сам банк (наприклад, посилення конкуренції), так і на вкладника (наприклад, діюча система страхування депозитів). Внутрішнє середовище чинить вплив на вкладника за допомогою якості обслуговування клієнтів, кількості нових послуг.

Депозитні ризики можна класифікувати за різними ознаками.

1. За видом залучених коштів:

- депозитний ризик за коштами до запитання;
- депозитний ризик за терміновими коштами.

2. За видом вкладників:

- депозитний ризик зумовлений відпливом коштів юридичних осіб;
- депозитний ризик зумовлений відпливом коштів фізичних осіб;
- депозитний ризик зумовлений відпливом коштів банків.

3. За валютою вкладів:

- депозитний ризик в національній валюті;
- депозитний ризик в іноземній валюті.

4. За можливістю прогнозування:

- прогнозований депозитний ризик;
- непрогнозований депозитний ризик.

5. За джерелами виникнення:

- *депозитний ризик, який залежить від діяльності банку* – ризик, який пов'язаний з помилками, прорахунками, та іншими негативними подіями, що виникають усередині самого банку.;

- *депозитний ризик, який не залежить від діяльності банку* – виникає в результаті дії негативних чинників, на які банк вплинути не може. Прикладами такого ризику є нестабільна політична, економічна ситуація в державі.

6. За рівнем втрат банку:

- *мінімальний депозитний ризик*, коли відбувається незначне зменшення депозитів і не призводить до порушення нормативів ліквідності;

- *допустимий депозитний ризик* – характеризується збільшенням дисбалансу пасивів за термінами, що може призвести до проблем з ліквідною. При цьому нормативні вимоги НБУ відносно дотримання нормативів ліквідності виконуються;

- *критичний депозитний ризик*. Характеризується різким зниженням середньої величини коштів на рахунках клієнтів, що може істотно вплинути на ліквідність банку, а у гіршому разі, привести до його банкрутства. Виконання банком нормативів ліквідності неможливе.

Для оцінювання міри депозитного ризику можуть використовуватися якісні і кількісні методи. Якісний аналіз передбачає ідентифікацію ризиків, виявлення чинників їх виникнення. Кількісний аналіз ризику може здійснюватися за допомогою економіко-статистичних, розрахунково-аналітичних та інших методів.

4.4. Використання інструментів регулювання процентного ризику банку

Важливою складовою підсистеми управління процентним ризиком банку виступає його регулювання, що є частиною механізму досягнення цілей управління процентним ризиком, яка відповідальна за загальні принципи, інструменти та методи регулювання, які використовуються під час функціонування системи управління процентним ризиком.

Регулювання процентного ризику банку – це обґрунтування та реалізація управлінських рішень, що забезпечують утримання процентного ризику на рівні, встановленому суб'єктами управління (тобто керуючою підсистемою).

Метою регулювання процентного ризику банку є підтримання ризику, що приймається банком, на визначеному рівні, з забезпеченням взаємозв'язку з мінімальним рівнем необхідної дохідності та рівнем його капіталу (процедури алокації капіталу).

Враховуючи вищезазначене, можна сформулювати наступні **основні завдання регулювання** процентного ризику для забезпечення його головної мети:

- забезпечення мінімізації рівня процентного ризику відносно передбачуваного рівня дохідності;
- забезпечення мінімізації рівня процентного ризику відносно рівня капіталу банку;
- забезпечення мінімізації втрат банку у разі реалізації процентного ризику.

Регулювання процентного ризику банку можна розподілити на **два види**: регулювання за відхиленнями та регулювання за критичними параметрами. **В першому випадку** необхідним є використання інструментів регулювання, якщо встановлено відхилення рівня процентного ризику банку від норм, нормативів, лімітів (рис. 4.2).

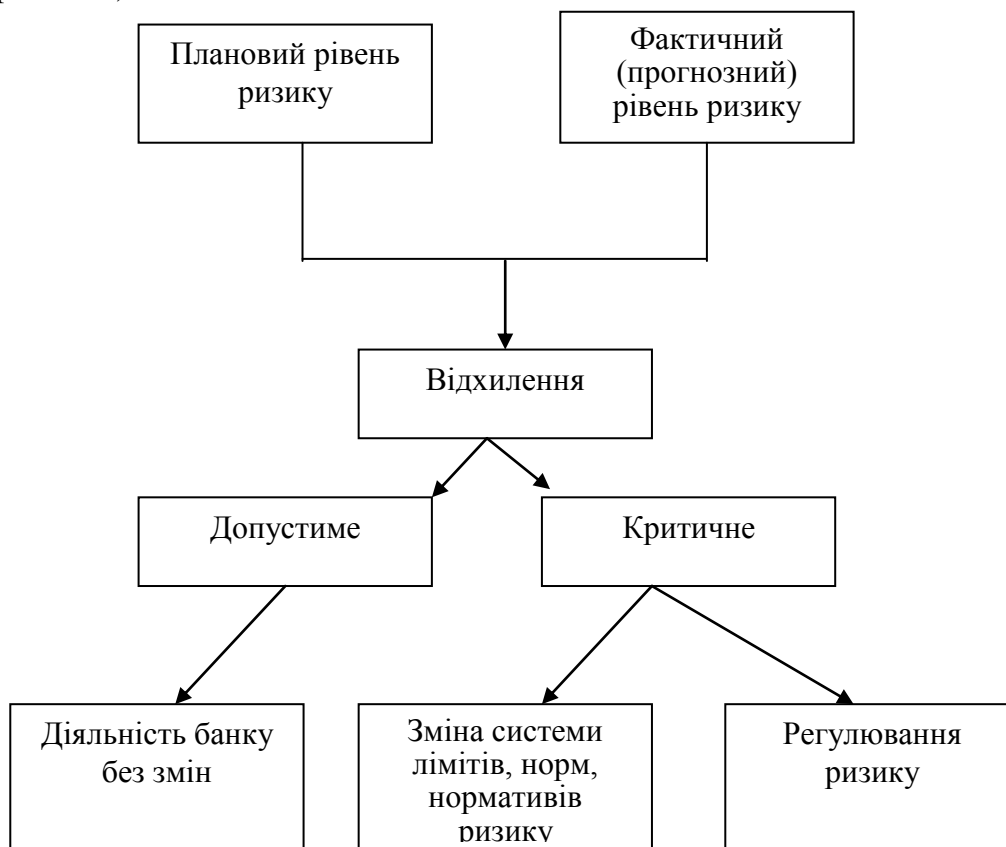

Рис. 4.2. Регулювання процентного ризику за відхиленнями

Можна виділити наступні системи дій при управлінні процентним ризиком банку:

1) діяльність банку без змін – така система дій передбачається в тих випадках, коли розмір відхилень фактичного рівня процентного ризику значно нижче передбаченого критерію критичного розміру відхилень.

2) регулювання ризику – така система дій передбачає процедуру пошуку та реалізації управлінських рішень, що забезпечують утримання процентного ризику на встановленому рівні.

3) зміна контрольних параметрів – така система дій використовується в тих випадках, коли можливості мінімізації процентного ризику обмежені або взагалі відсутні, в першу чергу, внаслідок несприятливих змін у зовнішньому середовищі. В цьому випадку необхідним є перегляд лімітів, норм, нормативів процентного ризику банку, в окремих критичних випадках – призупинення окремих операцій з надвисоким рівнем ризику.

Відповідно до другої системи дій, процес регулювання починається, коли досягається рівень певного параметра ризику, що визначений як критичний (рис. 4.3).

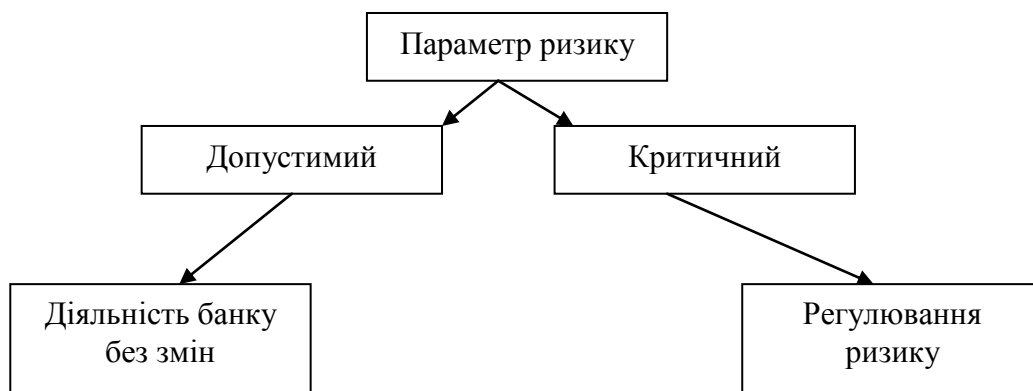

Рис. 4.3. Регулювання процентного ризику за критичними параметрами

Процес регулювання процентного ризику – це вироблення і застосування відповідних заходів для його мінімізації, в якому виділяють наступні етапи:

- вибір методів впливу на ризик відповідно до загальної стратегії управління ризиками в банку та його схильності до ризику;
- реалізація вибраних методів;
- оцінка результатів.

Вибір методів регулювання процентного ризику визначається загальною стратегією банку щодо ризиків, що, у свою чергу, залежить від сумарного розміру потенційних збитків, з одного боку, і фінансових можливостей банку, з іншого.

У зв'язку з цим теорія ризик-менеджменту виділяє наступні принципові **підходи до управління ризиками** – активний (агресивний), поміркований і пасивний (консервативний).

Активний або агресивний підхід передбачає, що структура активів та пасивів підбирається таким чином, щоб отримати максимальний результат при прийнятному рівні ризику з урахуванням прогнозного руху зміни та часової структури процентних ставок.

Поміркований підхід полягає в тому, що структура активів та пасивів банку відповідає середньо галузевій або середньо груповій, ймовірність результату – середня, ризик, на який наражається банк, – середній.

Консервативний підхід означає, що структура активів та пасивів добирається таким чином, що отримати плановий рівень прибутку при мінімально можливому при цьому рівні ризику.

Вибір стратегії управління ризиками банку визначає як завдання, так і **методи регулювання** процентного ризику банку.

1. За рівнем методів впливу на процентний ризик банку:

– спеціальні методи, що впливають на окремі форми процентного ризику (ризик переоцінки; ризик зміни кривої дохідності; базисний ризик; ризик права вибору; економічний ризик);

– загальні методи, що впливають на чутливість банку до процентного ризику в цілому.

2. За об'єктом застосування методів:

– методи регулювання процентного ризику окремих угод;

– методи регулювання процентного ризику торгового портфеля банку;

– методи регулювання процентного ризику діяльності банку в цілому.

3. За ієрархією регулювання:

– методи регулювання стратегічних процентних позицій банку;

– методи регулювання тактичних процентних позицій банку;

– методи регулювання торгових процентних позицій банку.

4. За фактором впливу на баланс банку:

– методи регулювання балансових процентних позицій банку;

– методи регулювання позабалансових процентних позицій банку.

5. За періодом застосування:

- доподійні методи регулювання ризиків, що плануються й здійснюються завчасно, спрямовані на зниження ймовірності втрат чистого прибутку та/або зменшення ринкової вартості капіталу банку і зменшення розміру втрат чистого прибутку та/або зменшення ринкової вартості капіталу банку;
- післяподійні методи регулювання, що застосовуються після реалізації ризику, спрямовані на зниження його розміру і ліквідацію його наслідків.

6. За напрямом впливу на ризики використовують наступні методи регулювання:

- методи уникнення ризику;
- методи зниження ступеня ризику;
- методи утримання ризику.

Вибір методів регулювання процентного ризику визначається загальною стратегією банку щодо ризиків, що, у свою чергу, залежить від сумарного розміру потенційних збитків, з одного боку, і фінансових можливостей банку з іншого.

Банк повинен мати чітко сформульовані методики та процедури з регулювання процентних ризиків та управління ними. Система виміру процентних ризиків, що застосовується банком, повинна враховувати всі джерела процентних ризиків та дозволяти оцінювати вплив змін процентних ставок на доходи та економічну вартість банку. Система повинна чітко вимірювати схильність банків до процентних ризиків та визначати можливі надмірні ризики. Вона повинна враховувати позиції по всім активам, зобов'язанням, позабалансовим рахункам, використовувати загальноприйняті фінансові поняття і техніки регулювання ризиків та надавати керівництву банку комплексний та достовірний огляд процентних ризиків по відношенню до всіх продуктів та видів діяльності.

4.5. Методи управління процентним ризиком

Якісне та ефективне управління процентним ризиком здійснюється шляхом:

- актуалізації внутрішньої нормативної бази по управлінню ризиком процентної ставки;
- аналізу показників ризику процентної ставки;
- аналізу різниці між строками активів і пасивів, чутливих до зміни процентних ставок і підтримки їх адекватної структури;

- аналізу гнучкості процентних ставок, які встановлені банком;
- прогнозування рівня процентних ставок на перспективу на підставі аналізу впливу факторів на їх зростання або зниження;
- періодичного перегляду процентних ставок за активними і пасивними операціями банків;
- вивчення і застосування на практиці сучасних інструментів управління ризиком процентної ставки.

Вибір того чи іншого методу управління процентним ризиком залежить від причин виникнення ризику та його особливостей.

Виділяються такі **методи управління** процентним ризиком:

- метод управління процентною маржею;
- метод управління розривом (або гепом);
- аналіз дюрації;
- хеджування.

Під процентною маржею розуміють різницю між процентними доходами від активів і процентними витратами за зобов'язаннями банку. **Метод управління процентною маржею** передбачає постійний аналіз динаміки процентних ставок, здійснення балансування активів і пасивів банку за строками, що дає змогу фіксувати процентний спред (різниця між відсотковими ставками) і відповідно нейтралізувати вплив процентного ризику. При цьому необхідно враховувати динаміку та зміни процентних ставок, співвідношення активів з фіксованою і плаваючою ставкою, зміни структури активів і пасивів.

В управлінні процентним ризиком важливо досягти збільшення процентної маржі в межах установлених параметрів ризику. Оскільки процентні ставки є змінними величинами, процес управління активами і пасивами відіграє важливу роль у здійсненні процентної політики. Визначаючи процентну ставку а кредитом, необхідно враховувати: можливість застосування ставок різного виду (плаваючої, фіксованої, із поправками); розмір дисконтної ставки НБУ; розмір ризику за кредитом; стратегію банку в даний період часу; вартість залучення банківських ресурсів; розмір розрахункового прибутку (банк орієнтується на розвиток відносин із клієнтом або тільки на одержання прибутку); позиції конкурентів; рівень інфляції.

Перевагами методу управління процентною маржею є його простота і доступність. Недоліками такого підходу є недостатня гнучкість, необхідність реструктуризації балансу банку у випадку зміни відсоткових ставок на ринку, що

перешкоджає повному врахуванню потреб клієнтів при укладанні кредитних і депозитних угод і є неприйнятним при щоденному управлінні процентним ризиком.

Найбільш простим і поширеним методом аналізу процентного ризику є метод управління розривом або GAP – менеджмент. Даний метод концентрує увагу на розбіжності величини активів і пасивів протягом обмежених часових інтервалів і спрямований на стабілізацію або оптимізацію чистого процентного доходу банку за рахунок формування такого співвідношення активів та пасивів, що відповідає провадженню діяльності, виходячи з тенденцій розвитку ринку. Тобто, **метод управління розривом (гепом)** передбачає управління активами і пасивами, чутливими до зміни процентних ставок. У процесі аналізу активів та пасивів для встановлення контролю над рівнем процентного ризику необхідно їх розділити на чутливі до змін процентної ставки та нечутливі до таких змін.

Активи чи зобов'язання вважаються **чутливими** до зміни процентної ставки, якщо відповідають таким характеристикам:

- дата перегляду плаваючої процентної ставки належить до чітко встановленого часового інтервалу;
- строк виконання зобов'язання або отримання активу настає в цьому інтервалі;
- термін проміжної або часткової виплати основної суми міститься в інтервалі, що розглядається;
- зміна базової ставки, покладеної в основу ціноутворення активу чи пасиву, можлива чи очікується протягом цього самого часового інтервалу і не контролюється банком.

Чутливими до змін відсоткової ставки активами є видані кредити, придбані банком облігації, доходи майбутніх періодів тощо, чутливими до зміни відсоткової ставки пасивами – кошти на розрахункових і поточних рахунках, депозити й отримані міжбанківські кредити.

До **нечутливих** належать активи й зобов'язання, доходи та витрати за якими протягом визначеного періоду часу не залежать від зміни відсоткових ставок на ринку.

Нечутливі пасиви – це фонди комерційного банку (статутний, резервний та інші).

Після визначення чутливості активів і пасивів до зміни процентної ставки настає необхідність визначення розриву протягом заданого часового інтервалу. Під **розривом** розуміється незбалансованість активів і зобов'язань з плаваючими

та фіксованими ставками. Розрив визначає величину перевищення активів з плаваючими ставками над зобов'язаннями з плаваючими ставками в певний термін часу. Таким чином, величина процентного ризику залежить від величини розриву, його спрямованості, а також від динаміки зміни процентних ставок. Тобто розрив (GAP) є мірою процентного ризику, який бере на себе банк протягом визначеного періоду часу.

Основні формули, що використовуються в методиці геп-аналізу, наведені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Формули, необхідні для оцінки процентного ризику на основі геп-аналізу

Показник	Порядок розрахунку	Умовні позначення
Періодичний геп	$GAP_T = \sum FA_T - \sum FL_T$	FA_T – сумарний обсяг процентних активів, що переоцінюються в періоді t; FL_T – сумарний обсяг процентних пасивів, що переоцінюються в періоді t.
Кумулятивний геп	$KGAP = \sum_{T=1}^N GAP_T$,	KGAP – кумулятивний геп; T – часовий горизонт; I = 1,N; GAP_T – алгебраїчна сума (з урахуванням знаку) періодичних GAP.
Коефіцієнт геп	$K = \frac{FA_T}{FLT}$,	FA_T – сумарний обсяг процентних активів, що переоцінюються в періоді t; FLT – сумарний обсяг процентних пасивів, що переоцінюються в періоді t.
Очікуваний процентний ризик	$\Delta P = \Delta R \cdot KGAP$,	ΔP – очікувана зміна прибутку; ΔR – зміна рівня процентних ставок.

За результатами розрахунків можна робити висновки про чутливість банку до зміни процентних ставок:

- GAP вважається додатним, якщо чутливі активи перевищують чутливі зобов'язання.
- GAP вважається від'ємним, якщо чутливі зобов'язання перевищують чутливі активи.
- GAP вважається нульовим, якщо чутливі активи дорівнюють чутливим зобов'язанням.

Наслідки зміни процентних ставок наведено в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Характеристика видів гепу за ознакою чутливості до змін процентних ставок

Вид GAP	Прогнозний рух процентних ставок	Розмір маржі банку	Ризиковість
Додатний GAP	Підвищення	Маржа зростатиме	Виникнення процентного ризику та ризику ліквідності
	Зниження	Маржа зменшується	
Від'ємний GAP	Підвищення	Маржа зменшується	
	Зниження	Маржа зростатиме	
Нульовий GAP	Підвищення	Стабільна	Мінімальний ризик
	Зниження		

Метод управління розривом передбачає, що банк повинен оперативного управляти активами і пасивами на підставі даних про динаміку зміни процентних ставок. Цей метод, як правило, використовується для оцінки процентного ризику на короткострокових інтервалах.

Головним завданням даного методу є зіставлення напряму зміни розриву і зміни відсоткових ставок у визначеному періоді часу з метою отримання додаткового прибутку. Це означає, що GAP має бути додатним, якщо прогнозується підвищення процентних ставок або від'ємним у випадку прогнозування їх зниження.

Якщо GAP додатний, то банк може збільшити обсяг зобов'язань з фіксованими відсотковими ставками чи придбати цінні папери з фіксованими ставками або збільшити обсяги кредитування. Банк може не вживати жодних заходів, очікуючи зростання відсоткових ставок на ринку.

У випадку від'ємного GAP банк може додатково залучити кошти на вкладні рахунки під плаваючу відсоткову ставку чи збільшити обсяг інших зобов'язань, залучених під плаваючу відсоткову ставку. Банк може відмовитись від вкладень у цінні папери з фіксованими ставками або зменшити частку таких цінних паперів у портфелі активів. Очікуючи зниження відсоткових ставок на ринку, банк може не застосовувати ніяких заходів.

Отже, використання методу управління процентною маржею для управління процентним ризиком банку базується на прогнозі зміни відсоткових ставок і дає змогу вибрати напрямок зміни GAP так, щоб забезпечити отримання прибутку у кожному з виділених часових інтервалів за умови, що прогноз виправдається.

Перевагами цього методу є те, що він дає змогу визначити величину процентного ризику у грошовому вираженні; дозволяє визначити частину активів чи зобов'язань, які можуть змінити свою вартість у зв'язку зі зміною відсоткових ставок на ринку.

До недоліків цього методу відносять те, що він потребує точного та достовірного прогнозу зміни відсоткових ставок, інтервалу їх зміни; його неможливо використати для повного якісного і кількісного дослідження процентного ризику, оскільки він є статичним та враховує чутливість доходів лише поточного періоду, нехтуючи певні невідповідності, а також не враховує зміни характеристик різних позицій у межах одного числового інтервалу.

Крім того, недоліки цього методу полягають у:

- низькій точності аналізу (чим нижча, тим ширші тимчасові інтервали);
- ігноруванні базисного ризику;
- ігноруванні залежності процентних прибутків від процентних ставок;
- ігнорування ефекту зміни економічної вартості банку.

Іншим методом вимірювання рівня процентного ризику є аналіз дюрації (або тривалості) портфеля. Дюрація, або середньозважений строк погашення, що являє міру приведеної вартості окремого фінансового інструмента, який показує середню тривалість періоду, протягом якого всі потоки доходів за цим фінансовим інструментом надходять до інвестора.

Сутність даного методу полягає в тому, що портфель фінансових інструментів формується таким чином, щоб конкретний цільовий показник був найменш чутливим до коливань процентних ставок. Для фінансового інструмента, який генерує потік грошових коштів лише один раз, коли досягається строк погашення, дюрація дорівнює періоду обігу. Для всіх інших, за якими виплати проводяться кілька разів до досягнення строку погашення, дюрація буде коротшою за тривалість періоду обігу. Основні формули, необхідні для розрахунку дюрації, наведені в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Оцінка процентного ризику на основі аналізу дюрації

Показник	Порядок розрахунку	Умовні позначення
Дюрація фінансового інструмента	$D = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{tCF_t}{1+r} + \frac{nF}{1+r}}{\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{1+r} + \frac{F}{1+r}}$	CF _t – величина платежу в час t; F – сума погашення; n – термін погашення; r – процентна ставка.
Дюрація портфеля	$D_p = \frac{\sum_{m=1}^M DFI_m \cdot FI_m}{\sum_{m=1}^M FI_m}$	D _p – дюрація портфеля (роки); DFI _m – дюрація m-го фінансового інструмента, що входить до складу портфеля (m = 1, M); FI _m – ринкова вартість m-го фінансового інструмента;

		М – кількість фінансових інструментів у портфелі.
Співвідношення між дюрацією активів та зобов'язань банку	$D_A = D_L \cdot \frac{L}{A}$	D_A – зважений за вартістю надходжень строк погашення (дюрація) активів; D_L – дюрація зобов'язань; L – загальний обсяг зобов'язань; A – обсяг активів.
Дисбаланс дюрацій портфеля активів і зобов'язань банку	$DD = D_A - D_L \cdot \frac{L}{A}$	DD – дисбаланс дюрацій портфеля активів і зобов'язань банку; D_A – дюрація активів; D_L – дюрація зобов'язань; L – зобов'язання; A – активи.
Чутливість банку до процентного методу при аналізі дюрації	$\Delta K = -DD \cdot \frac{\Delta R}{1+r} \cdot T$	K – чутливість капіталу банку до процентного ризику; DD – дисбаланс дюрацій портфеля активів і зобов'язань банку; ΔR – зміна рівня процентних ставок; r – норма дисконту.

Розглядаючи дюрацію як інструмент оцінки рівня процентного ризику, необхідно зазначити, що головне завдання імунізації банківського балансу полягає в підборі такої комбінації активів і пасивів, яка дає змогу позбавитися чутливості до зміни ринкових процентних ставок. При цьому окремі фінансові інструменти в портфелі банку залишаються чутливими до зміни процентних ставок, але результати переоцінки активів і пасивів взаємно погашаються.

Метод аналізу дюрацій використовує такі основні припущення:

- зміни процентної ставки невеликі за амплітудою;
- рівнобіжне зрушення кривої прибутковості (синхронна й односпрямована зміна ставок залучення і розміщення коштів).

Переваги цього методу:

- відносно проста математична модель;
- облік ефекту зміни економічної вартості банку.

Недоліками даного методу є:

- низька точність аналізу при великих змінах ставки;
- ігнорування базисного ризику;

➤ ігнорування залежності непроцентних прибутків від процентних ставок.

Коефіцієнтний аналіз (метод індикаторів) є базовим інструментом оцінки ризиків при проведенні аналізу фінансового стану банків в системі нагляду та активно використовується у внутрішньобанківському ризик-менеджменті.

Цей вид аналізу заснований на відстеженні попадань значень коефіцієнтів з певного виділеного списку показників діяльності в межі дозволених діапазонів.

Необхідно зазначити, що зовнішнє регулювання процентного ризику банків України шляхом встановлення обов'язкових економічних нормативів не здійснюється, тому метод індикаторів використовується у внутрішньому регулюванні процентного ризику. Індекс процентного ризику дорівнює відношенню абсолютної величини кумулятивного GAP (в кожному з періодів) до робочих активів (у процентах):

$$IR_T = \frac{KGAP}{A} \cdot 100\%, \quad (4.1)$$

де: IR_T – індекс процентного ризику;

A – робочі активи банку.

Індекс процентного ризику показує, яка частина активів (коли GAP додатній) чи пасивів (коли геп від'ємний) може змінити свою вартість унаслідок зміни ринкових ставок. Індекс розраховується без урахування знака, оскільки і додатній і від'ємний геп може призвести до збитків банку. Встановлюючи ліміт індексу процентного ризику, банк обмежує рівень ризику, який він вважає за доцільне на себе взяти.

Хеджування, як метод управління процентним ризиком, дозволяє повністю або частково нейтралізувати ризик зміни вартості активів чи пасивів у майбутньому за допомогою договору з третьою стороною, згідно з яким операція з придбання активів або пасивів нейтралізується проведенням протилежної операції. При цьому досить широко використовуються похідні фінансові інструменти грошового ринку (строкові угоди).

Хеджування полягає в одночасному укладанні банком двох протилежних угод: однієї на продаж коштів, а іншої – на їх купівлю з поставкою у майбутньому. Відтак втрати за однією угодою компенсуються прибутком за іншою, і таким чином ризик мінімізується.

За масштабами застосування виокремлюють два види хеджування:

– мікрохеджування – це хеджування прибутку за окремими активами і зобов'язаннями, або певної комбінації з них. Як правило, мікрохеджування застосовується для мінімізації ризиків за великими позиціями й угодами;

– макрохеджування – це хеджування прибутку в цілому або чистого відсоткового доходу.

Здійснюючи хеджування, банк укладає строкові фінансові угоди в обсягах і на строки, які дають змогу збалансувати відсоткові активи та зобов'язання. Для цього використовуються такі строкові угоди як форвардні контракти, ф'ючерсні контракти, опціони та свопи.

Форвардний контракт – це стандартний документ, який засвідчує зобов'язання банку придбати (продати) кошти у визначений час і на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни (відсоткової ставки) продажу під час укладання форвардного контракту.

Укладання форвардних контрактів дозволяє знизити процентні ризики протягом форвардного періоду. Будь-яка сторона форвардної угоди має право відмовитися від її виконання лише за наявності згоди другої сторони контракту або у випадках, передбачених в чинному законодавстві. Претензії щодо невиконання форвардного контракту чи неналежного його виконання можуть пред'являтися виключно емітенту такого форвардного контракту.

Продавець (емітент) форвардного контракту не може передати (продати) зобов'язання за цим контрактом іншим особам без згоди покупця форвардного контракту. Покупець форвардного контракту має право без погодження з другою стороною контракту в будь-який момент до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту продати такий контракт будь-якій іншій особі, включаючи продавця форвардного контракту.

Використання строкових контрактів, що обертаються на біржі – ф'ючерсних контрактів та опціонів є більш дієвим інструментом управління процентними ризиками. Тому що укладання даних строкових угод дозволяє банку оперативно відреагувати на відхилення у співвідношеннях відсоткових активів і пасивів та вчасно звільнитися від взятих за контрактом зобов'язань шляхом проведення протилежної за змістом біржової операції.

Ф'ючерсний контракт – стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) кошти у визначений час і на визначених умовах у майбутньому з фіксацією цін (відсоткових ставок) на момент виконання зобов'язань сторонами контракту. Як правило, ф'ючерсні контракти укладаються

на короткостроковий період. Укладання ф'ючерських контрактів здійснюється тільки на біржах, під їх контролем за уніфікованою формою та умовах. Розрахунки за ф'ючерськими контрактами здійснюються через розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів.

Опціон – стандартний документ, який засвідчує право придбати (продати) кошти на визначених умовах у майбутньому з фіксацією ціни (відсоткової ставки) на час укладання такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту. Перший продавець опціону (емітент) несе безумовне та безвідкличне зобов'язання щодо продажу коштів на умовах укладеного опціонного контракту. Покупець опціону має право відмовитися у будь-який момент від придбання коштів. Претензії стосовно неналежного виконання або невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту опціону. Опціон може бути проданий без обмежень іншим особам протягом строку його дії.

Виокремлюють такі види опціону:

кол-опціон – опціон, що дає право його власнику на купівлю іноземної валюти;

пут-опціон – опціон, що дає право його власнику на продаж іноземної валюти.

Залежно від строків виконання розрізняють:

“американський” – опціон, який може бути виконаний у будь-який момент протягом усього опціонного періоду;

“європейський” – може бути виконаний тільки на дату завершення опціонного періоду.

Своп – це обмін відсотковими платежами, коли одна сторона (кредитор) зобов'язується сплатити другій стороні відсотки, одержані від позичальника за ставкою LIBOR (чи плаваючою) в обмін на зворотну виплату за фіксованою ставкою. Тобто своп є операцією тимчасової купівлі з гарантією наступного продажу відсотків через певний час.

При укладанні угоди своп дата виконання ближчої у часі операції називається **датою валютування**, а дата виконання віддаленої у часі зворотної операції – **датою завершення свопа**.

Виокремлюють такі види відсоткових свопів:

– **прості (“ванільні”)** – свопи, у результаті здійснення яких відбувається обмін фіксованої відсоткової ставки на плаваючу чи плаваючої ставки на фіксовану;

– **базисні свопи**, які передбачають здійснення обміну плаваючої ставки на плаваючу, але розраховану на основі іншої базової ставки.

Управління процентним ризиком банку в першу чергу має бути спрямоване на визначення та досягнення його допустимої величини. Рішення повинні прийматися на базі аналізу факторів, що формують процентний ризик.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття “процентний ризик”.
2. Які чинники зумовлюють появу процентного ризику?
3. Розкрийте суть позиційного процентного ризику.
4. В чому полягає структурний процентний ризик?
5. Назвіть види процентного ризику за джерелами виникнення.
6. У чому полягає метод управління процентною маржею?
7. Охарактеризуйте метод управління розривом (або гепом).
8. Які активи і зобов’язання вважаються чутливими до зміни процентної ставки?
9. Які активи і зобов’язання належать до нечутливих до зміни процентної ставки?
10. Що розуміють під розривом (гепом)?
11. Охарактеризуйте додатний від’ємний і нульовий геп.
12. Дайте характеристику хеджування як методу управління процентним ризиком.
13. Назвіть види хеджування.
14. За допомогою яких строкових угод здійснюється хеджування?

Тестові завдання

1. Ризик, який пов’язується з можливістю перевищення процентних ставок за залученими коштами над ставками за наданими кредитами, що призведе до можливості отримання банком втрат, це:

- а) процентний ризик;
- б) кредитний ризик;
- в) інвестиційний ризик;
- г) ризик ліквідності.

2. Виберіть вірне тлумачення процентного ризику:

- а) імовірність того, що події очікувані або неочікувані можуть мати

негативний вплив на надходження банку;

б) ступінь невизначеності щодо можливості знецінення цінних паперів, придбаних банком;

в) ризик можливого зниження процентного доходу внаслідок негативної, непередбачуваної зміни процентних ставок на ринку;

г) ймовірність фінансових втрат внаслідок неповернення чи несвоєчасного повернення кредитором основного боргу та несплати процентів за наданий кредит.

3. Ризик однієї операції, пов'язаний зі зміною процентних ставок, це:

а) структурний процентний ризик;

б) позиційний процентний ризик;

в) валютний процентний ризик;

г) немає вірної відповіді.

4. Загальний ризик банку і відповідно його балансу внаслідок коливань процентних ставок, це:

а) структурний процентний ризик;

б) позиційний процентний ризик;

в) ризик зміни кривої прибутковості;

г) немає вірної відповіді.

5. Динаміка зміни процентних ставок, співвідношення активів з фіксованою і плаваючою ставкою, зміна структури активів і пасивів враховуються для управління:

а) гепом;

б) процентною маржею;

в) кредитним ризиком;

г) структурним процентним ризиком.

6. Процентний ризик виникає коли:

а) строки кредитів за фіксованими ставками відповідають строкам залучених коштів за фіксованими ставками;

б) строки кредитів за фіксованими ставками не відповідають строкам залучених коштів за фіксованими ставками;

в) строки кредитів за плаваючою ставкою не відповідають строкам залучених коштів за фіксованою ставкою;

г) строки кредитів за плаваючими ставками відповідають строкам залучених коштів за фіксованими ставками.

7. Який метод передбачає одночасне укладання банком двох протилежних угод: однієї на продаж коштів, а іншої – на їх купівлю з поставкою у майбутньому?

- а) метод управління процентною маржею;
- б) метод управління розривом;
- в) метод хеджування;
- г) вірна відповідь відсутня.

8. До зовнішніх чинників, що впливають на процентний ризик належить:

- а) відсутність чіткої стратегії банку;
- б) хибний вибір виду процентної ставки;
- в) конкуренція на ринку банківських послуг;
- г) неправильне визначення величини процентної ставки.

9. За місцем виникнення розрізняють такий вид процентного ризику:

- а) ризик зміни ціни активів і пасивів;
- б) позиційний процентний ризик;
- в) базовий ризик;
- г) опціонний ризик.

10. Який метод передбачає управління активами і пасивами, чутливими до зміни процентних ставок?

- а) метод управління процентною маржею;
- б) метод управління розривом;
- в) метод хеджування;
- г) вірна відповідь відсутня.

ТЕМА 5. РИЗИК НЕЗБАЛАНСОВАНОЇ ЛІКВІДНОСТІ

5.1. Суть та необхідність ліквідності банку

Ліквідність є одним із ключових понять у банківській діяльності, основою характеристик надійності та стійкості банківських інститутів.

Висока ліквідність є показником того, що клієнт у будь-який момент зможе повернути вкладені кошти або отримати в банку кредит. Низька ліквідність є джерелом внутрішньої нестабільності банківської системи, що обмежує можливості розширення обсягу фінансових операцій банків і робить банківську систему нестійкою до зовнішніх негативних впливів. Таким чином, підтримання ліквідності банків на певному рівні є одним із важливих завдань для покращення функціонування банківської системи України.

В Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженій Постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368, подається трактування поняття ліквідності.

Ліквідність банку визначається, як “здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов’язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов’язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів” [4].

Ліквідність ототожнюється з поняттям платоспроможності. Однак, це не правильно оскільки при тимчасовій ліквідності банк може не виплатити депозит сьогодні, але при поступленні коштів він може виплати і відновити ліквідність. Платоспроможність як була так і залишається (рис. 5.1).

Якщо банк неплатоспроможний, але ліквідний, то ситуація важча, оскільки відновити платоспроможність при ліквідності важче, чим відновити ліквідність при платоспроможності.

Платоспроможність, у її найбільш широковживаному розмінні, передбачає можливість банку брати на себе певні зобов’язання та виконувати їх.

Ліквідні кошти в умовах функціонуючого банку необхідні банку не лише для здійснення виплат за своїми зобов’язаннями, а й для проведення активних операцій. Тому логічним є врахування другої вимоги ліквідності – здатності банку не лише виконувати свої зобов’язання, а й задовольняти запити клієнтів.

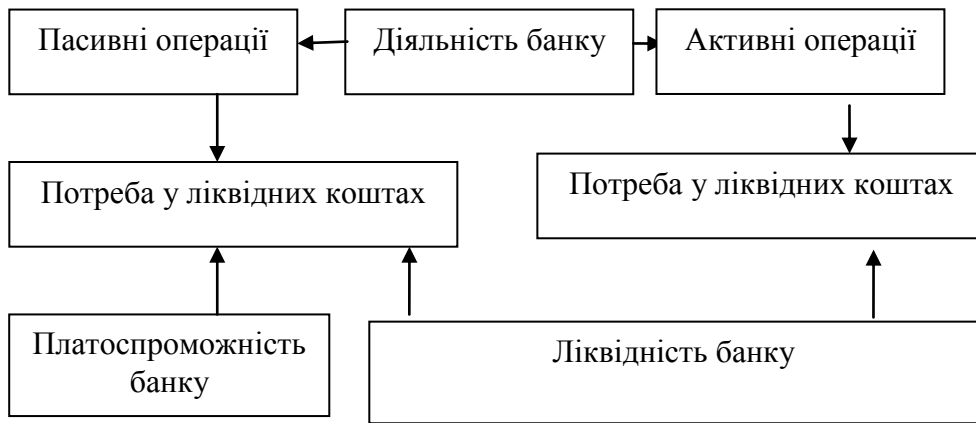

Рис. 5.1. Взаємозв'язок та взаємозалежність понять «ліквідність» та «платоспроможність»

З врахування цього в світовій банківській теорії та практиці ліквідність розуміють як запас, або потік (рис. 5.2).

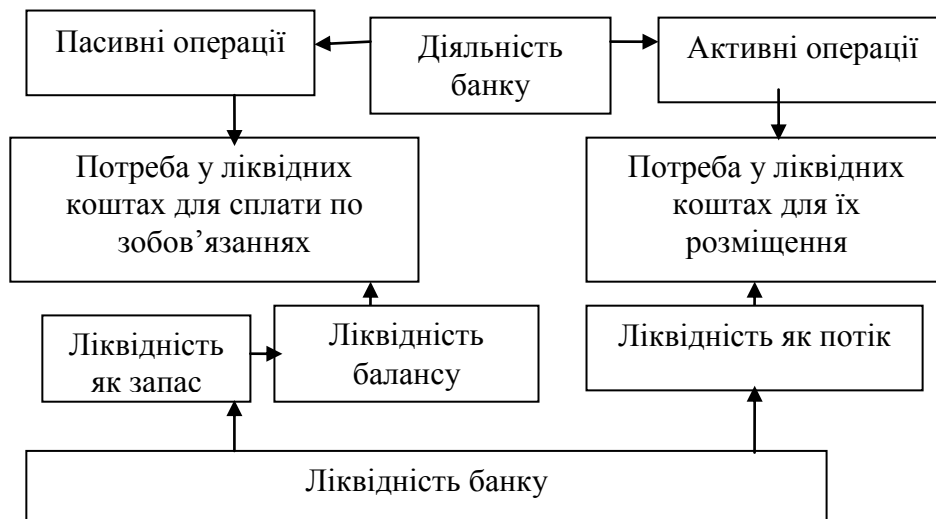

Рис. 5.2. Ліквідність банку

Так, **ліквідність як запас** дає змогу визначити рівень можливості банку виконати свої зобов'язання перед клієнтами на певну дату шляхом зміни структури активів на користь їх високоліквідних статей за рахунок невикористаних резервів, які є в цій сфері. Вона передбачає наявність у балансі банку певної кількості активів, які можуть бути спрямовані на погашення зобов'язань банку перед клієнтами. Таким чином, ліквідність-запас характеризує ліквідність банку на певний момент і відображає наявність ресурсів для задоволення зобов'язань на даний момент.

Ліквідність як потік аналізується з точки зору динаміки, що передбачає оцінювання здатності банку впродовж певного періоду змінювати несприятливий рівень ліквідності або запобігати погіршенню досягнутого, об'єктивно

необхідного рівня ліквідності (зберігати його) шляхом ефективного управління відповідними статтями активів та пасивів, залученням додаткових коштів, підвищення фінансової стійкості через збільшення доходів. Ліквідність-потік відображає стан ліквідності запасу в майбутньому, тобто дає змогу визначити її прогностні значення і динамічні зміни з врахуванням впливу вхідних і вихідних грошових потоків, які утворилися при придбанні банком нових зобов'язань і вимог, а також здатності банку змінювати структуру пасивів та активів.

Отже, ліквідність як запас є статичним показником, що визначає наявність у банку коштів для здійснення виплат за зобов'язаннями відповідно до наявної структури активів і пасивів. Даний аспект ліквідності визначається ліквідністю балансу та в основному оцінюється за допомогою показників гепу.

Натомість, ліквідність як потік в основному відображає наявність у банку коштів (як наявних, так і потенційного доходу) для здійснення своєї діяльності: виплат за зобов'язаннями, задоволення запитів клієнтів, розміщення засобів у активи відповідно до інвестиційної політики банку тощо. Тобто, якщо ліквідність як запас є статичним параметром, для оцінки якого достатньо даних форми 631 «Звіт про структуру активів та пасивів за строками», то ліквідність як потік в основному відображає перспективний період і враховує ряд параметрів потенціалу банку.

У сучасних економічних умовах банківську ліквідність слід розглядати як багаторівневу систему категорій, яка містить структурні елементи (рис. 5.3).

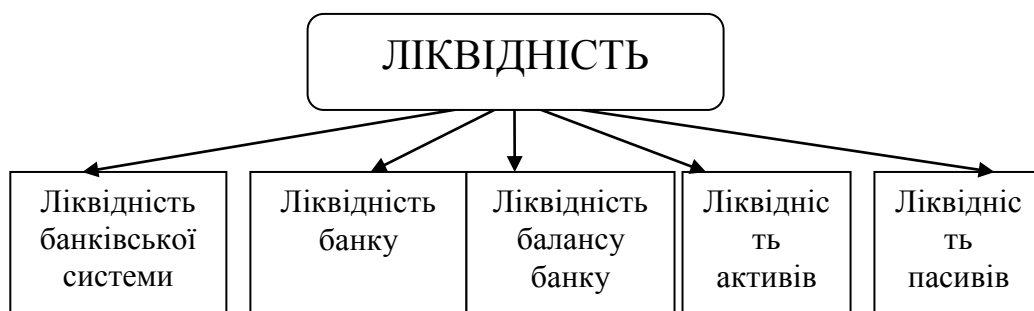

Рис. 5.3. Структурні елементи банківської ліквідності

Ліквідність банківської системи – це спроможність забезпечити своєчасне виконання всіх боргових зобов'язань перед вкладниками, кредиторами і засновниками банківських установ, можливість залучати в повному обсязі вільні кошти юридичних та фізичних осіб, надавати кредити й інвестувати розвиток економіки країни. Ліквідність банківської системи залежить від ліквідності банківських установ, НБУ і держави, а також розвитку міжбанківського ринку, що дає змогу вважати банківську систему єдиним цілим.

Ліквідність банку – це його здатність своєчасно погашати свої зобов'язання. Інакше кажучи, суми його грошових коштів, які можна швидко мобілізувати з інших джерел, дають змогу вчасно виконувати зобов'язання за пасивом.

Ліквідність банку буває статистичною та динамічною.

Статистична ліквідність – це ліквідність банку, яка визначається на конкретний період, на певну дату. Це означає, що на будь-яку необхідну дату робиться зріз всіх операцій, аналіз всіх договорів і визначається виконання всіх зобов'язань банку за всіма договорами на дану дату.

Динамічна ліквідність – ліквідність банку, яка визначається на конкретний період, але з врахуванням прогнозу стану ліквідності на майбутній період. Динамічну ліквідність можна поділити на дві підгрупи: короткотермінову та довготермінову. **Короткотермінова ліквідність** визначається з врахуванням прогнозу стану банку на 1 – 3 місяці. **Довготермінова ліквідність** визначається з врахуванням прогнозу стану банку на період більше одного року.

Статистична та динамічна ліквідність банку бувають різними за ступенем повноти: повна, задовільна та незадовільна ліквідність. **Повна ліквідність** банку дає змогу виконувати всі зобов'язання за всіма договорами без порушень термінів. **Задовільна ліквідність банку** – це стан ліквідності, за якої банк порушує зобов'язання тільки за платежами, які пов'язані з адміністративно-господарськими витратами. Всі інші види порушень зобов'язань банком свідчать про **незадовільну ліквідність**.

Ліквідність балансу є співвідношенням окремих статей балансу відповідно до встановлених нормативів. Баланс банку вважається ліквідним, якщо його стан дає змогу за рахунок швидкої реалізації коштів за активом покривати термінові зобов'язання за пасивами. Можливість швидкого перетворення активів банку в грошову форму для виконання власних зобов'язань зумовлена багатьма чинниками, серед яких головний – відповідність термінів та обсягів розміщення фінансових ресурсів термінам та обсягам їх залучення. На основі балансу банку можна розрахувати показники ліквідності, з яких окремі регламентовані НБУ, а інші можуть бути визначені самостійно для потреб банку при проведенні аналізу його надійності.

Ліквідність активів передбачає, що активи можуть бути безпосередньо використані для погашення боргових зобов'язань або трансформуватися в грошові та інші платіжні засоби. До ліквідних активів належать: готівка,

банківські метали, кошти на коррахунках в НБУ та інших банках, державні цінні папери.

На наш погляд, суть категорії **“ліквідні пасиви”** полягає в тому, що це пасиви, які стабільно перебувають в обігу, не є надзвичайно чутливими до відсоткових ставок та постійно поповнюються. До ліквідних пасивів належать залишки на поточних рахунках постійних клієнтів банку, кредити, отримані від міжнародних фінансових організацій. Зокрема, ліквідність банку підвищується, коли мінливість залишків залучених ним коштів зменшується.

Для забезпечення своєчасної оплати зобов'язань банк має точно знати, яка буде потреба в готівкових і безготівкових грошових коштах, що є практично неможливим. Таким чином, банк повинен мати деякий запас активів, реалізувати які без втрати він зможе в будь-який період.

Разом із цим, у своїй діяльності банк не обмежується тільки технічною посередницькою діяльністю. Будучи активним учасником грошового і фінансового ринків, банк вкладає власні та залучені кошти в різні операції з метою отримання прибутку. При цьому активні операції, як правило, розрізняються за ступенем дохідності і ризикованості. Як самостійний суб'єкт банк повинен мати змогу своєчасно реалізувати власну вартість. Засновники та акціонери вкладали свої кошти в капітал банку з метою отримання доходу (дивідендів) або курсового зростання вартості акцій, а це можливо тільки за рентабельної діяльності. В разі несприятливої кон'юнктури або виникнення кризової ситуації банк може отримати у вигляді фінансового результату збитки. Це не означає, що він стає неліквідним, але імовірно, що певне зниження рівня його ліквідності вже наявне. Чим більший абсолютний обсяг власних коштів та їх питома вага у структурі пасивів балансу, тим вища стійкість банку до зовнішніх потрясінь. За тривалої та стабільної прибутковості банку зростає абсолютна і відносна величина власних коштів, що, в свою чергу, підвищує імовірність збереження банком ліквідності в майбутніх періодах. Можна зробити висновок, що на ліквідність банку значний вплив мають такі чинники, як достатність власних коштів.

Оскільки банк, який отримує збитки сьогодні, навіть якщо він ще в стані відповідати за своїми зобов'язаннями, в майбутньому може бути неплатоспроможним, тому серед заходів, які зміцнюють банківську ліквідність на мікрорівні, необхідно застосувати науково обґрунтовану вартісну політику залучення і розміщення ресурсів, що сукупно має привести до позитивного фінансового результату діяльності банку.

Отож, поряд із вищезазначеними чинниками, які визначають ліквідність банку, потрібно оцінювати фінансові результати діяльності банку. Негативний фінансовий результат негативно впливає на ліквідність банку, нульовий фінансовий результат є допустимим тільки на невеликий проміжок часу, оскільки для подальшого сприятливого розвитку банку необхідно мати хоча б мінімальний рівень прибутку.

Загалом ліквідність банку залежить не тільки від внутрібанківської роботи, а й від таких зовнішніх чинників, як рівень розвитку ринкових відносин у різних сегментах економіки, якості роботи Національного банку. Разом з цим, слід враховувати такі чинники, які негативно позначаються на всіх галузях економіки, в т.ч. банківській сфері, як бюджетний дефіцит, інфляція, розбалансованість платоспроможного попиту на товари та їх пропозиція. У результаті впливу цих чинників навіть за відсутності недоліків у діяльності банку можуть виникнути проблеми з ліквідністю. Хоча безпосередня вина банків у цьому невелика, зовнішньо це виглядає як порушення їх ліквідності. При цьому важливо, що подібний стан виникає не в окремого банку, а охоплює ряд банків. Для усунення деяких негативних явищ застосовуються заходи, які виходять за межі компетенції окремих банків. За такої ситуації можна ставити питання забезпечення ліквідності всієї банківської системи країни.

Банківська ліквідність залежить від багатьох факторів, які поділяються на внутрішні та зовнішні.

До числа **внутрішніх факторів**, які визначають ліквідність банківських установ, належать:

- співвідношення активних і пасивних операцій по термінам погашення;
- якість активів;
- достатність власних і стабільність залучених коштів;
- фінансові результати діяльності банку.

До **зовнішніх факторів**, які впливають на ліквідність банку, належать:

- розвиток фінансового та грошового ринку;
- виконання Національним банком України своїх функцій з управління ліквідністю банківської системи країни
- загальні кризові явища в економіці.

Банківська ліквідність відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку та ефективному функціонуванні як окремого банку, так і національної економіки. За умови достатнього рівня ліквідності банк може здійснювати свою діяльність

відповідно до розроблених функціональних стратегій та гнучко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. Натомість, проблеми з ліквідністю банку часто є першим свідченням зародження кризи. В такому випадку банк змушений в екстрених умовах залучати кошти, які через вже наявні у банку фінансові труднощі будуть дорожчими за середню ринкову вартість, а отже формують додаткові витрати та все більше розвивають кризові явища.

5.2. Прояви ризику незбалансованої ліквідності

Необхідно зазначити, що на ринку банківських продуктів банки мають володіти прогновною інформацією про засоби отримання дешевих і найбільш довготермінових ресурсів. Оскільки залишки на розрахункових рахунках є важливою частиною ресурсної бази банку, боротьба за вигідних клієнтів, які мають постійні великі залишки, відбувається на фоні конкуренції між банками. Головною перевагою в цій боротьбі є надання кредитів за нижчою ставкою, ніж у конкурентів. Для великих, стійких підприємств, які постійно використовують у своїй діяльності кредити, питання про зниження ставки має вирішальне значення при прийнятті рішення про переведення рахунків у той банк, який пропонує нижчі ставки. Банк може знизити ставки на протипагу ринковим без втрати для своєї дохідності або шляхом зниження внутрішніх витрат, або залучення дешевих ресурсів. Проте на ринку ціна ресурсів визначається попитом і не може бути знижена для конкурентного банку. Інша справа, якщо банк не купує ресурси на ринку, а отримує їх від держави у вигляді обслуговування бюджетних рахунків. Чим більше таких рахунків у пасиві банку, тим більше він конкурентноспроможний порівняно з іншими. Таким чином, виникають нерівні умови конкуренції. Тому для рівноправної конкуренції необхідно виключити або обмежити можливості отримання окремими банками конкурентних переваг за рахунок використання бюджетних коштів.

На даний час, на фінансових ринках України дієвий розподіл між банками за рівнем доступу до ресурсів, найбільші банки і банки, розташовані в основних фінансових центрах країни, можуть домовлятися про отримання великих міжбанківських кредитів або залучення інших коштів клієнтів. Використовуючи цю можливість для оптимізації власних витрат, вони широко застосовують для підтримання ліквідності управління пасивами. Іншими словами, при видачі позики і залученні коштів у банк насамперед враховують вигідність і ризик

операцій, а дисбаланс операцій, який виникає за термінами, покривається шляхом залучення додаткових коштів із фінансового ринку.

Велика частина середніх і малих банків, не маючи достатнього оперативного доступу до ресурсів фінансового ринку і окремих його сегментів (валютного, цінних паперів, міжнародного ринку капіталів), змушена в своїй діяльності покладатися на власні сили, тобто на збалансованість активно-пасивних операцій за термінами, на партнерську співпрацю з постійними клієнтами, оскільки ці банки не тільки можуть не мати змоги залучити додаткові кошти з ринку в будь-який період, а й ліміт часу, відведений на вирішення подібної ситуації, в них буде значно менший, ніж у великих банків.

Для банків, не зорієнтованих на фінансовий ринок, проблеми з платежами є менш болючими. В цьому разі може виникати звичайний для їх операційної діяльності невеликий дефіцит ліквідності: складність при проведенні платежів через банки, які втратили свою ліквідність, а також повернення міжбанківських кредитів, виданих таким банкам. Ця категорія банків здатна залучити достатню кількість клієнтів на обслуговування, щоб вирішити можливі проблеми з ліквідністю самостійно.

Проблеми ліквідності можуть виникнути як при здійсненні пасивних операцій банку (зняття коштів з клієнтських рахунків, погашення заборгованості банку тощо), так і внаслідок проведення активних операцій (видача чи пролонгація кредитів), якщо рішення про розміщення коштів приймається раніше, ніж знайдено відповідні джерела фінансування.

Таким чином, вважаємо, що ризик банківської ліквідності **виникає** через:

- недостатню ліквідність для виконання банком своїх зобов'язань перед кредиторами і вкладниками;
- недостатню ліквідність для задоволення попиту клієнтів банку на кредити;
- надлишок ліквідних коштів, оскільки в такому разі банк втрачає певний дохід від розміщення високоліквідних активів .

Дослідження показали, що недостатній рівень ліквідності часто стає першою ознакою наявності у банку серйозних фінансових труднощів. У такій ситуації, як правило, починається вплив клієнтів і закриття рахунків, що, у свою чергу, призводить до підвищення потреби в ліквідних засобах і поглиблення кризи ліквідності. Банки змушені шукати джерела поповнення грошових коштів через продаж найбільш ліквідних активів та запозичення на ринку. За таких

обставин проведення подібних операцій ускладнюється, адже кредитори дуже неохоче надають позики банку, котрий перебуває на межі банкрутства, вимагаючи додаткового забезпечення і підвищення відсоткових ставок, а продаж активів може здійснюватися за несприятливих ринкових умов. Це призводить до скорочення доходів, додаткових витрат і швидкого наростання фінансових труднощів.

Ризик незбалансованої ліквідності – це ймовірність того, що кошти, необхідні для покриття вилучених депозитів та задоволення попиту на кредит будуть у потрібний момент часу недоступні, що може призвести до неочікуваних збитків для банку.

Даний вид ризику виникає у випадку несподіваного або значного відпливу депозитів, що змушує банки запозичувати ресурси за вищою процентною ставкою.

На основі вищезазначеного можна побудувати схему причинно-наслідкового ланцюга розвитку кризи, характерної для більшості банків (рис. 5.4).

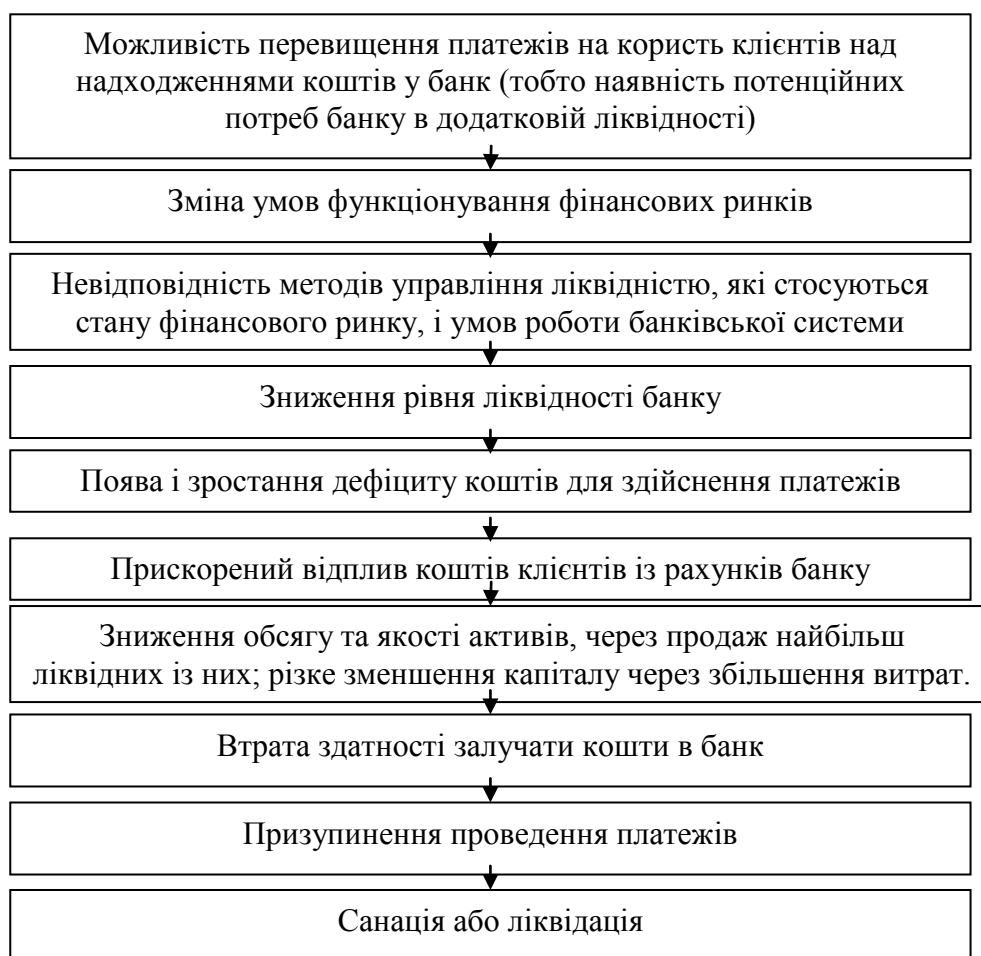

Рис. 5.4. Схема причинно-наслідкового ланцюга розвитку кризи банку

Таким чином, якщо проблеми дефіциту платіжних коштів перестають бути латентними (банк не використовує заготовленого для даної ситуації сценарію

дій), події розвиваються доволі швидко. По-перше, для стримання і залучення позичених коштів банк починає нараховувати більші проценти, що значно збільшує його витрати.

По-друге, поступово зменшується видача нових кредитів, що не тільки знижує доходи банку, а й погіршує якість його активів, оскільки проблемні кредити не зникають, і, як наслідок, їх частка в портфелі банку збільшується. По-третє, як наслідок двох перших – значне перевищення витрат над доходами, здатне до кінця року поглинути весь або більшу частину прибутку банку, що не тільки значно знизить його здатність захисту від ризиків, а й може призвести до ліквідації банку. По-четверте, паралельно з переліченими проблемами, збільшується вплив коштів із депозитних рахунків клієнтів. І якщо це збільшення випереджатиме можливість банку за вивільнення коштів для оплати власних зобов'язань, розпочнеться криза платежів.

Якщо до цієї стадії банк не зможе вирівняти свій платіжний баланс або залучити достатньо коштів для покриття наявного розриву ліквідності, може відбутися ланцюгова реакція щодо зростання вимог, які пред'являються до банку, з одночасним значним зменшення будь-яких надходжень.

При цьому на стадії, коли є ще достатньо ліквідні активи і надійні клієнти, але криза вже неминуча, керівництво або власники банку починають активно виводити з нього кошти, що підсилює до того вже загострену ситуацію.

Надалі найбільш імовірним розвитком подій може бути або санація банку сторонньою організацією, або його ліквідація, тому що відновлення нормальної діяльності банку є надто складним процесом.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що головна причина розвитку кризи ліквідності банку полягає у виникненні та збільшенні платіжного дефіциту через неадекватність обраних методів управління ліквідністю банку, станом і рівню розвитку фінансового ринку і в обмежених можливостях банку своєчасно змінити вектори вже обраної політики управління ліквідністю відповідно до змінених умов функціонування фінансового ринку, зокрема, ринку банківських продуктів.

5.3. Методи управління ліквідністю банку

Управління ліквідністю банку передбачає створення моделей, за допомогою яких можна було б аналізувати окремі аспекти його діяльності. **Завдання** полягає в тому, щоб об'єднати ці моделі в єдину систему, яка поряд із

дотриманням принципів ліквідності з високим ступенем адекватності давало б змогу відтворити й описати внутрішні процеси, властиві банку.

На даний час в банківській практиці є декілька методів управління ліквідністю, які базуються або на методах управління активами, або управління пасивними операціями.

Процес управління активами і пасивами спрямований на залучення максимально допустимого обсягу ресурсів (як власних, так і позичених) та їх розміщення в максимально дохідні активи, що мають потрібний рівень ліквідності й обмежений рівень ризику. При цьому керівництво банку має прагнути максимізувати поточну вартість активів та оптимізувати кінцеві фінансові результати.

Під процесом управління активами слід розуміти шляхи і порядок розміщення власних і залучених коштів. Особлива увага при розміщенні коштів приділяється інвестиціям у цінні папери і позикові операції. Аналіз структури активних операцій банку являє собою аналіз напрямлень використання його ресурсів.

Управління пасивами – це діяльність, пов'язана із залученням коштів вкладників та інших кредиторів і визначенням відповідної комбінації джерел коштів для даного банку. Під управлінням пасивними операціями розуміють дію, спрямовану на задоволення потреб банку в ліквідності шляхом активного дослідження та залучення позичених коштів.

Збалансоване управління ліквідністю (через активи і пасиви) – полягає у тому, що частина попиту на ліквідні кошти задовольняється за рахунок нагромадження високоліквідних активів, а решта – за допомогою проведення операцій запозичення коштів. Даний підхід втрачає свою актуальність, оскільки банки мають можливість поповнювати ліквідні кошти за допомогою запозичення їх на ринку.

Як і будь-який управлінський процес, управління ліквідністю банку включає в себе складові: стратегічне, тактичне та оперативне (поточне) управління.

Діяльність стосовно **стратегічного управління** спрямована на забезпечення стратегічної позиції, яка забезпечить майбутню життєздатність організації в умовах, які змінюються. Стратегічне управління ліквідністю здійснюється шляхом розробки фінансового плану на поточний рік в частині структури депозитної бази та рівня доходних активів.

Тактичне управління ліквідністю здійснюється Комітетом по управлінню активами та пасивами, на нарадах якого аналізується поточний стан ліквідності банку, структура активів і пасивів за строками до погашення, сталість залишків на поточних рахунках клієнтів, ситуація на фінансових ринках та її вплив на ліквідність банку.

Оперативне управління займається виконанням існуючої стратегічної позиції банку з метою досягнення стратегічних цілей організації на малому плановому горизонті. В комерційному банку керівник займається стратегією, забезпечує постійний потенціал прибутковості, а виконавець поточних операцій зайнятий перетворенням цього потенціалу в реальне щоденне забезпечення ліквідності банку. На відміну від стратегічного управління ліквідністю банку, завданням оперативного управління є щоденне забезпечення необхідного рівня його ліквідності. Оперативне управління ліквідністю здійснюється щоденно управлінням ризиків шляхом приведення у відповідність поточних виплат та надходжень банку. Для оцінки ризику ліквідності банком застосовується метод геп-аналізу.

Як свідчить практика, управління ліквідністю банку надзвичайно складне і суперечливе завдання, тобто банк повинен забезпечити її без суттєвих втрат у прибутковості: підтримання необхідного балансу між прагненням до максимальної дохідності банківських операцій і забезпечення обов'язкових рівнів ліквідності через мінімізацію банківських ризиків.

Оскільки, ліквідність банку є складним системним поняттям, то її неможливо оцінити за допомогою одного показника, і, як наслідок, для оцінки використовується ряд показників, які в комплексі дають змогу оцінити рівень ліквідності банку. Наявні два підходи до вимірювання ліквідності:

- на основі фінансових коефіцієнтів, які розраховуються за балансом і відображають ліквідний стан банку (ліквідність балансу);
- на основі визначення потенційної потреби в ліквідних коштах банку для виконання своїх зобов'язань (ліквідність банку).

Коефіцієнтний метод є різновидністю кількісного аналізу діяльності банку, і його застосування до аналізу ліквідності на практиці має важливе значення. Метод розрахунку коефіцієнтів дає змогу визначити кількісний взаємозв'язок між різними статтями, розділами або групами статей балансу. Цей метод полягає в тому, щоб на основі отриманих розрахунків кількісно оцінити наявний рівень

ліквідності та визначити зміни потреб банку в ліквідних коштах, тобто розмір його ліквідних активів, який має перевищувати суму вимог, які прогножуються.

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює такі нормативи ліквідності:

- миттєвої ліквідності (Н4);
- поточної ліквідності (Н5);
- короткострокової ліквідності (Н6).

Норматив миттєвої ліквідності (Н4)

Норматив миттєвої ліквідності встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках). Норматив визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками:

$$H4 = \frac{K_{кр} + K_a}{Pr} \times 100, \quad (5.1)$$

де $K_{кр}$ – кошти на кореспондентському рахунку; K_a – кошти в касі; Pr – залишки на поточних рахунках.

Нормативне значення нормативу Н4 має бути не менше ніж 20 відсотків. Якщо миттєва ліквідність суттєво перевищує нормативне значення, це означає, що банк має велику частку зобов'язань до запитання, відчуває труднощі з розміщенням коштів, а управління ліквідністю організовано неналежним чином.

Норматив поточної ліквідності (Н5) встановлюється для визначення збалансованості термінів і сум ліквідних активів і зобов'язань банку. Для розрахунку нормативу поточної ліквідності враховуються вимоги і зобов'язання банку з кінцевим терміном погашення до 31 дня. Таким чином, цим нормативом обмежується ризик через нездатність банку мобілізувати кошти для погашення зобов'язань упродовж 31 дня. Норматив поточної ліквідності визначається як співвідношення активів з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) до зобов'язань банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно).

Норматив Н5 розраховується за формулою:

$$H5 = \frac{A_{пв}}{З} \times 100\%, \quad (5.2)$$

де $A_{пв}$ – активи первинної та вторинної ліквідності;

$З$ – зобов'язання банку;

Відповідно до інструкції НБУ, до активів первинної та вторинної ліквідності належать: готівкові кошти; банківські метали; кошти на кореспондентських рахунках, відкриті в Національному банку України та інших банках; строкові вклади (депозити), що розміщені в Національному банку; кредити, що надані суб'єктам господарювання, органам державної влади, органам місцевого самоврядування та фізичним особам (без урахування простроченої заборгованості); боргові цінні папери в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж і в портфелі банку до погашення.

До зобов'язань належать: кошти на кореспондентському рахунку Національного банку в банку; строкові вклади (депозити) Національного банку; кредити, що отримані від Національного банку; кредити, що отримані від міжнародних та інших фінансових організацій; кошти клієнтів банку; кошти Державного бюджету України та інших фондів України; цінні папери власного боргу, емітовані банком; прострочена заборгованість за строковими вкладками (депозитами) інших банків; прострочена заборгованість за кредитами, що отримані від інших банків; кредиторська заборгованість з придбання активів; зобов'язання за всіма видами гарантій, порук, авалів; зобов'язання з кредитування, що надані клієнтам і банкам. Нормативне значення нормативу Н5 має бути не менш ніж – 40 %.

Норматив короткострокової ліквідності (Н6) встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Він визначається як співвідношення ліквідних активів до зобов'язань з кінцевим строком погашення до одного року.

Норматив короткострокової ліквідності визначається наступним чином:

$$H6 = \frac{La}{Kz} \times 100\%, \quad (5.3)$$

де La – ліквідні активи; Kz – короткострокові зобов'язання.

Для розрахунку нормативу короткострокової ліквідності використовують ліквідні активи та зобов'язання з початковим строком погашення до одного року.

До ліквідних активів банку з кінцевим строком погашення до одного року під час розрахунку нормативу короткострокової ліквідності включаються: готівкові кошти; банківські метали; кошти на кореспондентських рахунках, що відкриті в Національному банку; строкові вклади (депозити), що розміщені в Національному банку; кредити, що надані суб'єктам господарювання, органам державної влади, органам місцевого самоврядування та фізичним особам (без

урахування простроченої заборгованості); боргові цінні папери в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж і в портфелі банку до погашення.

До зобов'язань банку з кінцевим строком погашення до одного року під час розрахунку нормативу короткострокової ліквідності включаються: кошти на кореспондентському рахунку Національного банку в банку; строкові вклади (депозити) Національного банку; кредити, що отримані від Національного банку; кредити, що отримані від міжнародних та інших фінансових організацій; кошти клієнтів банку; кошти Державного бюджету України та інших фондів України; цінні папери власного боргу, емітовані банком; прострочена заборгованість за строковими вкладками (депозитами) інших банків; прострочена заборгованість за кредитами, що отримані від інших банків; кредиторська заборгованість з придбання активів; зобов'язання за всіма видами гарантій, порук, авалів; зобов'язання з кредитування, що надані клієнтам і банкам. Нормативне значення нормативу Н6 має бути не менше ніж 60 відсотків.

Однак для регулювання ліквідності банку можна використовувати інші показники. Серед таких показників, які є важливими з позиції ліквідності, можна виокремити норматив адекватності регулятивного капіталу. Чим більший капітал, тим більше можливості запобігти ризикам і більше можливостей забезпечити платоспроможність. Стабільність власного капіталу – основа ліквідності банку. Слід пам'ятати, що адекватність капіталу важлива не тільки з позиції самозбереження банку в разі неплатоспроможності, а й з позиції покриття ризиків для рентабельної роботи та економічного зростання банку. Для покращення управління ліквідністю банку, поряд з показником адекватності капіталу, потрібно вдосконалити методи розрахунку ризикованості активних і пасивних операцій.

Група обов'язкових нормативів, які обмежують кредитні операції банку, може бути використана для непрямого управління ліквідністю як окремого банку, так і всієї банківської системи загалом, оскільки обмежує ризик втрати ліквідності банку внаслідок неповернення позик позичальниками. Всі нормативи, які обмежують кредитні ризики економічно є доповненням нормативу достатності капіталу, бо в них співвідносяться обсяги визначених ризикових вкладів з власними коштами банку. Тому за значенням усі ці нормативи перебувають на одному рівні.

В ієрархії нормативів, з точки зору їх важливості, для всієї діяльності банку значимішу позицію займає норматив достатності капіталу щодо активів, зважених за ступенем ризику. Цей показник відображає життєздатність банку, здатність

зберегти себе в майбутньому. Тому нормування співвідношення власних коштів банку і активів, зважених за ступенем ризику, є найбільш важливим з точки зору ліквідності банку.

В групі нормативів ліквідності вагомішим є норматив поточної ліквідності. Однак норматив достатності капіталу є більш фундаментальним чинником стабільності, ніж норматив поточної ліквідності. Достатність капіталу визначає всі інші банківські показники. Величина капіталу пов'язана не тільки з масштабом проведення операцій, а й з їх різновидністю, тобто з можливістю маневрування коштами. Чим більший розмір капіталу, тим більше можливостей у банку залучити додаткові кошти. Наприклад, маючи високий рівень достатності капіталу банк може виправити свою поточну та миттєву ліквідність шляхом залучення кредитів Національного банку. При цьому чим менш ризиковані активи, тим менше можливостей втрати власних коштів. Норматив миттєвої ліквідності більш важливий, аніж норматив короткострокової ліквідності, оскільки проблема з миттєвою ліквідністю може спричинити появу складніших проблем. Усі інші нормативи менш важливі, бо з економічної точки зору вони є доповненнями до нормативу капіталу.

Разом із цим, обов'язкові нормативи мають відповідати наступним вимогам:

- Ефективність і значимість: показники ліквідності мають реально відображати здатність банку виконувати власні зобов'язання;
- Повнота і різновидність: методика обчислення обов'язкових нормативів має охоплювати всі різновидності вимог і зобов'язань, враховувати всі типи ризиків, які виникають у діяльності банків;
- Наукова обґрунтованість: методики обчислення і значення пруденційних нормативів мають відповідати практиці ведення банківської діяльності і одночасно мати наукове підґрунтя;
- Відповідність міжнародним стандартам: пруденційні нормативи ліквідності методологічно мають відповідати міжнародним стандартам і загальноприйнятим принципам;
- Гнучкість: обов'язкові нормативи ліквідності не мають обмежуватись можливостями банку в самостійному виборі стратегії розвитку, механізму контролю і управління позицією ліквідності;
- Чіткість, зрозумілість і максимально можлива простота: пруденційні вимоги, які пред'являють органи нагляду до банків, і принципи оцінки ліквідності мають бути зрозумілими і чіткими, а методика обчислення показників – простою;

▪ Відкритість: враховуючи, що виконання пруденційних нормативів ліквідності є обов'язковими для всіх банків, доступ до інформації про фактичні значення показників ліквідності банківських установ має бути вільним для всіх зацікавлених користувачів.

5.4. Основні теорії управління ліквідності

Управління банківською ліквідністю має не лише практичне значення, а й теоретичне підґрунтя, яке формувалося впродовж багатьох років під впливом розвитку та зміни грошово-кредитного регулювання. Серед теорій управління ліквідністю банків найбільш обґрунтованими є наступні:

- теорія комерційних позик;
- теорія переміщення активів;
- теорія очікуваного доходу;
- теорія управління пасивами.

Згідно з **теорією комерційних позик**, банки можуть підтримувати свою ліквідність, за умови, що активи розміщені в короткотермінові позики, які своєчасно погашаються. Тобто, банк повинен видати кредити підприємствам тільки на поповнення їх оборотного капіталу або для створення товарних запасів. Однак більшість підприємств має значні труднощі зі збутом своєї продукції, тому існує загроза несвоєчасного погашення отриманих кредитів, що, відповідно, негативно впливає на ліквідність банку. Тому дана теорія може бути застосована поряд з іншими методами підтримання ліквідності.

Теорія переміщення активів передбачає, що банк може підтримати свою ліквідність, якщо він постійно має в своєму розпорядженні достатню кількість активів, які в будь-який момент можна перетворити в готівку. Застосування даної теорії не дає банкам впевненості в тому, що вони зможуть уникнути дефіциту ліквідності, оскільки може відбутися обезцінення активів у часі, або такі активи матимуть низьку ліквідність.

Теорія очікуваного доходу застосовується банками тільки в умовах стабільної економіки, коли більшість підприємств має стійке фінансове становище і загальний рівень попиту на їх товари і послуги достатньо високий, тобто існує впевненість у зростанні майбутніх доходів позичальника. Ця теорія застосовується лише тоді, коли загальний ризик проведення кредитних операцій незначний. Саме тому теорія очікуваного доходу не отримала поширення в

практичній діяльності українських банків, бо лише незначна кількість з них демонструє високі показники розвитку, а українська економіка насичена кризовими явищами.

На відміну від розглянутих трьох теорій, які акцентують увагу на якісних параметрах активів, **теорія управління пасивами** надає перевагу мобілізації грошових коштів із зовнішніх джерел, насамперед на ринку міжбанківських кредитів. Дана теорія дає змогу залучати кошти для покриття дефіциту ліквідності, і банк в меншій степені залежить від низькодохідних активів. Проте, такі операції пов'язані із високим ступенем ризику.

На сьогодні банки не можуть віддавати перевагу лише якійсь конкретній теорії, а повинні застосовувати їх відповідно до показників економічного розвитку країни, фінансового ринку та діяльності банку.

5.5. Характеристика методів оцінювання потреб в ліквідних коштах

З метою оцінювання ліквідних коштів банку активи групуються за ступенем їх ліквідності, тобто швидкості перетворення у грошову форму.

1. Абсолютно ліквідні активи – готівкові кошти в касі та залишки на коррахунках в інших банках (міжнародна практика). Для вітчизняних банків до розрахунку приймають лише касу та залишки на коррахунку в НБУ. Це первинні резерви ліквідних засобів, які не приносять доходів.

2. Високоліквідні активи – це такі активи, які можна швидко реалізувати на ринку і які мають високий рівень оборотності. У загальному випадку до їх складу включаються державні цінні папери, банківські акцепти, векселі та цінні папери першокласних емітентів. Це вторинні резерви ліквідних засобів, які приносять банку певний дохід.

3. Ліквідні активи – це такі, які можуть бути перетворені в грошову форму протягом певного періоду часу (наприклад, 30 днів). До цієї групи відносять платежі на користь банку з термінами виконання в зазначений період, такі як кредити, в тому числі і міжбанківські, строкові депозити банку тощо. До складу ліквідних активів включають також інші цінні папери (крім високоліквідних), які обертаються на ринку.

Ліквідність банку визначається збалансованістю між строками і сумами погашення активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку. Традиційно вважається, що строки розміщення активів та залучення зобов'язань мають співпадати, що дозволяє досягти рівноваги між попитом ліквідних коштів

та їх наявності. У банківській практиці такий підхід отримав назву „золотого банківського правила”.

Підвищення попиту на ліквідні засоби зумовлений:

- зняттям клієнтами коштів зі своїх рахунків;
- надходженням заявок на кредит, які банк вирішує задовольнити;
- настанням строків погашення заборгованості за позиками, одержаними банком;
- виплатою дивідендів акціонерам.

Джерелами пропозицій ліквідних коштів є:

- поступлення депозитів від клієнтів;
- погашення раніше виданих позик;
- продаж активів банку;
- залучення коштів на міжбанківському ринку.

Поповнення ліквідних коштів може здійснюватися за допомогою внутрішніх та зовнішніх джерел.

До внутрішніх джерел належать накопичені ліквідні активи, величину яких можна визначити за балансом. Перетворення активів банку в ліквідну форму може відбуватися автоматично з настанням строків погашення кредитів чи цінних паперів, сплати відсотків за користування кредитом, повернення дебіторської заборгованості. Даний процес можна передбачити або спланувати.

До зовнішніх джерел поповнення ліквідних коштів належить залучення депозитів та запозичення на грошовому ринку. Основними джерелами запозичення ліквідних коштів є міжбанківські кредити, депозитні сертифікати, механізм рефінансування центральним банком.

Через високу вартість внутрішніх джерел та значну ризикованість зовнішніх джерел поповнення ліквідних коштів, на практиці більшість банків, частину попиту на ліквідні засоби задовольняє за рахунок внутрішніх джерел, а решту – за допомогою проведення операцій запозичення коштів на ринку. Перевагою даного підходу є гнучкість, яка дозволяє банку поєднати різні джерела поповнення ліквідних коштів в залежності від економічних умов.

Для того, щоб ефективно вирішити потреби в ліквідних коштах банки повинні постійно аналізувати дані потреби, щоб уникнути надлишків та дефіциту. Менеджери банку у практичній діяльності застосовують такі **методи оцінювання потреб банку в ліквідних коштах:**

- Метод загального фонду коштів (фондового пулу);
- Метод розподілу активів (структурування фондів);

- Коефіцієнтний метод;
- Метод наукового управління.

Метод загального фонду коштів. Цей метод є простим при застосуванні, тому його часто використовують, особливо в періоди надлишку грошей. Суть методу загального фонду коштів полягає в тому, що всі ресурси банку об'єднуються в загальний фонд коштів з подальшим їх розподілом між тими видами активів, які, з позиції банку, є найбільш прийнятними щодо їх дохідності. Для здійснення активної операції не має значення, з якого джерела надійшли кошти, але при цьому обов'язковою умовою є дотримання адекватного рівня ліквідності коштів, вкладених у відповідні активи. Схема методу загального фонду коштів зображена на рис. 5.5.

Використання даного методу управління активами пов'язано з кредитними операціями банку, тому його можна рекомендувати для використання малим і середнім банкам. Принципи використання цього методу передбачають поєднання прибутковості та ліквідності. Тому, формуючи оптимальну структуру розміщення фінансових ресурсів, банк повинен для себе визначити співвідношення первинних і вторинних резервів.

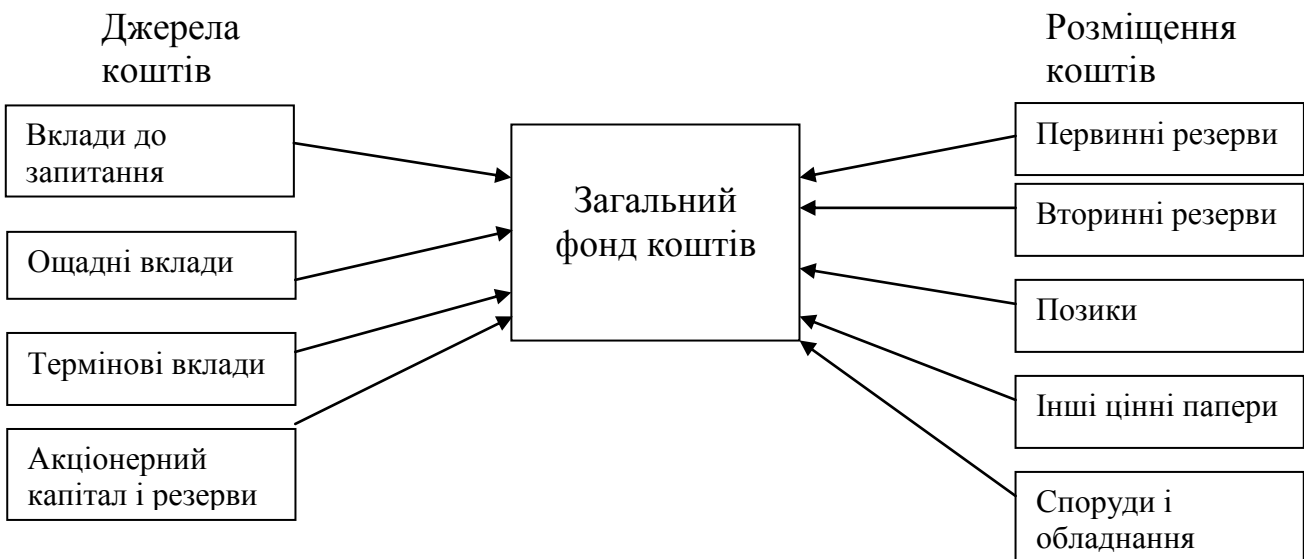

Рис. 5.5. Управління активами методом загального фонду коштів

Під первинними резервами слід розуміти касу і прирівняні до неї кошти, кореспондентський рахунок в Національному банку, кореспондентський рахунок в інших банках, тобто це високоліквідні активи, безпосередньо пов'язані з миттєвою ліквідністю. Очевидно, що первинні резерви з огляду на високу ліквідність практично не приносять доходу (за винятком випадків виплати процентів за залишками на кореспондентських рахунках у банках-

кореспондентах), тому питома вага даних активів щодо сумарних активів повинна відповідати виконанню нормативу миттєвої ліквідності, вирішенню дилеми прибутковості – ліквідності.

Первинні резерви покликані своєчасно задовольняти всі зобов'язання банку, тобто бути джерелом банківської ліквідності. Під вторинними резервами розуміють державні цінні папери. Вони мають високий ступінь ліквідності і представляють інтерес з точки зору дохідності. Такий умовний поділ на первинні та вторинні резерви визначається самостійно планово-економічним відділом на основі власних оцінок ситуації, даних активів і доцільності.

Функціональність вторинних резервів пояснюється виконанням двох вимог – ліквідності та переміщення. Відповідно їх значення для оперативного управління банківської ліквідності полягає в тому, що вторинні резерви є джерелом поповнення первинних.

Перевагою методу загального фонду є те, що він дає змогу визначити багато варіантів використання коштів в активних операціях. Разом із тим, суттєвим його недоліком є відсутність чітких критеріїв для розподілу коштів за категоріями активів. Тобто, при розміщенні коштів більше уваги приділяється ліквідності банку при вилученні вкладів і менше уваги приділяється необхідності задовольняти заявки клієнтів на кредит, що негативно впливає на дохідність; не враховуються різні вимоги ліквідності щодо вкладів до запитання, ощадних вкладів, термінових вкладів і основного капіталу, що є однією із причин зменшення дохідності; не містить чітких критеріїв для розподілення коштів за категоріями активів, тому вирішення завдання управління ліквідністю і дохідністю залежить від досвіду та інтуїції банківського керівництва.

Метод розподілу активів. Метод дає можливість подолати обмеженість методу загального фонду коштів. Цей метод відомий як метод конверсії коштів. Згідно з моделлю розподілу активів, розмір необхідних банку ліквідних коштів залежить від джерел залучення. За допомогою цього методу робиться спроба розмежувати джерела коштів відповідно до норми обов'язкових резервів і швидкості їх обігу. Наприклад, вклади до запитання потребують більш високої норми обов'язкових резервів порівняно з ощадними і терміновими вкладками і швидкість їх обігу також вища, чим у інших вкладів. Дана модель передбачає в середині самого банку створення декількох міні банків, тобто центрів, де зосереджені кошти, залучені банком із різних джерел. Кожний центр розміщує кошти самостійно, не залежно один від одного, і для кожного джерела створюються резерви. Самий більший резерв – для вкладів до запитання, далі в

міру спадання – для ощадних і термінових вкладів, мінімальний – для основного капіталу. Схема методу розподілу активів подана на рис. 5.6.

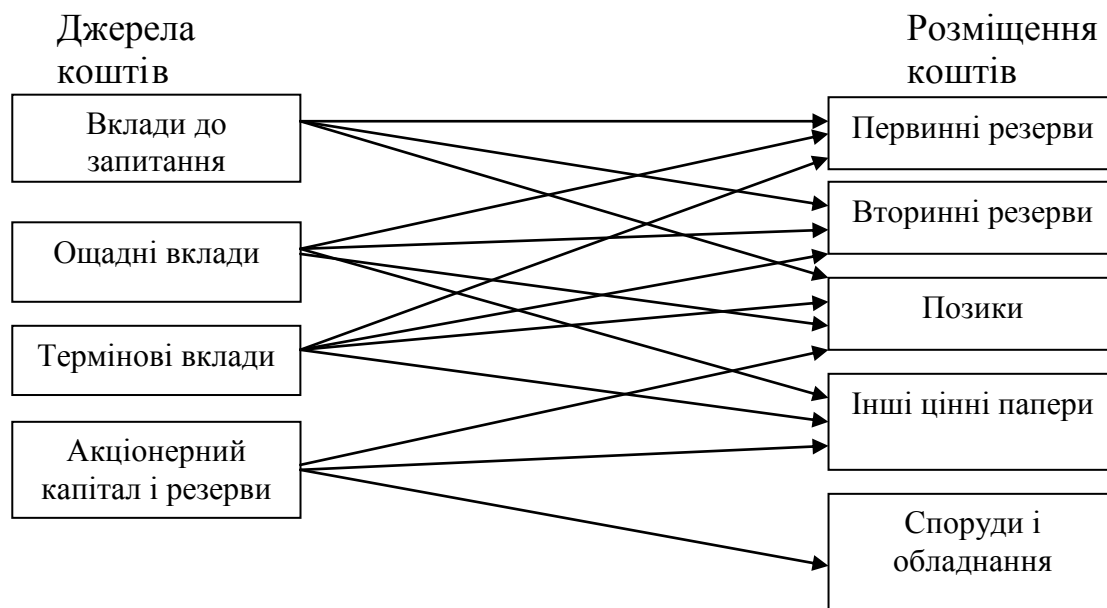

Рис. 5.6. Управління активами методом розподілу

Перевагою методу розподілу активів є зменшення долі високоліквідних активів і вкладення додаткових коштів у позики та інвестиції, що призводять до збільшення прибутку.

Недоліком даного методу можна вважати те, що при розміщенні коштів у різні категорії активів недостатня увага приділяється необхідності задовольняти заявки клієнтів на кредит, що негативно впливає на дохідність банку; за відсутності тісного взаємозв'язку між швидкістю вкладів тієї або іншої групи і коливаннями загальної суми вкладів, що розглядається групою, ефективність методу знижується, оскільки основою виділення різних центрів ліквідність – дохідність покладена швидкість обігу різних типів вкладів.

Отже, два вищезазначених методи управління активами не можна вважати повністю досконалим. В обох методах акцент робиться на ліквідності обов'язкових резервів і можливому вилученні вкладів, приділяючи менше уваги необхідності задовольняти заявки клієнтів на кредит. Разом з цим, відомо, що при піднесенні ділової активності збільшуються і вклади, і кредити. Якщо виникає така ситуація, то банку, окрім встановлених норм обов'язкових резервів, потрібна лише невелика кількість додаткових ліквідних коштів для покриття вилучення вкладів. Слід зазначити, що потрібно враховувати окремим банкам сезонні коливання, коли попит на кредит може збільшуватися саме тоді, коли обсяги вкладів зменшується.

Коефіцієнтний метод є різновидністю кількісного аналізу діяльності банку, і його застосування до аналізу ліквідності на практиці має важливе значення. Метод розрахунку коефіцієнтів дає змогу визначити кількісний взаємозв'язок між різними статтями, розділами або групами статей балансу. Цей метод полягає в тому, щоб на основі отриманих розрахунків кількісно оцінити наявний рівень ліквідності та визначити зміни потреб банку в ліквідних коштах, тобто розмір його ліквідних активів, який має перевищувати суму вимог, які прогнозуються. Значення обчислених коефіцієнтів порівнюються з нормативами.

Найбільш перспективним порівняно з цими методами є **метод наукового управління**. Він пов'язаний перш за все, із застосуванням математичних методів і моделей, що дозволяє одночасно оперувати і пасивами, і активами балансу в тісному взаємозв'язку з врахуванням рівня ліквідності.

Метод має широке практичне застосування, що дає можливість керівництву банку приймати необхідні управлінські рішення, прогнозувати наслідки прийняття рішень, а також адаптувати ці рішення до зміни економічної кон'юнктури або до помилок у прогнозах. Основним недоліком даного методу, на наш погляд, є необхідність володіння працівниками банку певною математичною базою знань. Тому цей метод використовується великими банками.

Таким чином, при розрахунку потреб банку в ліквідних коштах банківський менеджмент повинен враховувати інтереси своїх клієнтів та кредиторів, оскільки від їхнього бажання вкладати свої кошти в банк залежить успіх його діяльності.

Однак, жоден із розглянутих методів не дає можливості точно визначити та спрогнозувати основні характеристики управління ліквідності банку та потребу в ліквідних коштах.

Дану проблему пропонуємо вирішити за допомогою побудови моделі оптимального залучення коштів відповідно до потреби в ліквідних коштах.

Для побудови формалізованої моделі вводимо наступні позначення: t – індекс планового періоду, $t = \overline{1, T}$; a_t – прогнозна нерівномірна потреба в ліквідних коштах у періоді t ; S_0 – початковий розмір запасу ліквідних коштів; S_t – обсяг запасів ліквідних коштів для періоду t ; x_t – обсяг додаткового залучення коштів для покриття дефіциту ліквідності у періоді t ; y_t, Z_t – відповідно збільшення або зменшення потреби коштів у періоді.

В основу побудови нашої моделі покладемо балансовий рух коштів для кожного планового періоду:

$$\begin{bmatrix} \text{Обсяг} \\ \text{ліквідних коштів} \\ \text{на початок періоду } t \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \text{Залучення} \\ \text{коштів} \\ \text{в періоді } t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \text{Потреба} \\ \text{в ліквідних коштах} \\ \text{в періоді } t \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \text{Обсяг} \\ \text{ліквідних коштів} \\ \text{на кінець періоду } t \end{bmatrix}$$

Друга група обмежень моделює ситуацію, пов'язану з додатковою потребою в коштах. Якщо залучення коштів в періоді $t+1$ збільшилося в порівнянні з періодом t , то $y_t > 0, Z_t = 0$. І навпаки, якщо залучення коштів зменшилося, то $y_t = 0, Z_t > 0$. Вивільнені кошти розміром Z_t можна використовувати для подальшого розміщення. Третя група обмежень моделює відповідність ліквідності нормативним положенням.

Проведений аналіз методів наукового управління банківською ліквідністю підтверджує недостатність використання нормативних і коефіцієнтних методів для визначення прогнозних ситуацій щодо потреби в ліквідних коштах. З допомогою розглянутої автором формалізованої моделі підтверджено, що отримані розрахунки можуть бути використані банком з метою ефективного управління ліквідними коштами та утримання міцних позицій на ринку банківських послуг в умовах існуючої конкуренції.

Застосування кожного із розглянутих методів управління ліквідністю окремо не означає повне і правильне вирішення проблеми ліквідності. Основною помилкою у виборі методів є необґрунтоване надання переваги одному із них.

Найбільша ефективність методу розподілу активів, на наш погляд, досягається при його застосуванні в банках, які починають створюватися, оскільки їх основним завданням є беззбиткова діяльність, що дозволить в майбутньому забезпечити свій подальший розвиток. Це досягається за рахунок зменшення долі високоліквідних і одночасно низьколіквідних активів і додатковим вкладенням коштів у більш дохідні позики та інвестиції.

Крім цього, на початкових стадіях функціонування банку, коли кількість та обсяги операцій порівняно невеликі, можна з точністю визначити розміщення коштів в залежності від їх джерел, фіксуючи кожний фактичний рух коштів. Оскільки, при використанні методу розподілу активів, необхідно чітко знати за рахунок яких джерел склався той або інший вид активів. Це дозволяє в повній мірі зрозуміти суть даного методу і, відповідно, отримати максимальний ефект від його застосування.

Надалі, в міру збільшення кількості та обсягів операцій постежити кожну операцію, яка зумовлює рух грошових коштів, в повному обсязі практично неможливо. В цьому випадку визначення джерел кожного із видів активів

вирішується зворотним шляхом, тобто є вже сформована структура активів і необхідно визначити джерела кожного із них. Враховуючи різновидність банківських операцій, результат отримують наближеним. Таким чином, на етапі діяльності, коли банк має визначену клієнтуру і стабільні обороти з її обслуговування, він застосовує метод розподілу активів в поєднанні з методом загального фонду коштів, який не потребує подібної точності, тобто відповідно до загального обсягу ресурсів і структури активів проводиться їх коригування.

Найбільш небезпечним для досягнення фінансової стабільності банку є термінові операції, які можуть спричинити дефіцит ліквідності або її зростання. Наприклад, управлінські операції можуть здійснюватися для підтримання миттєвої ліквідності та забезпечення спрогнозованого рівня майбутньої ліквідності. Основою методів управління ліквідністю за терміновими операціями є повні моделі ліквідності, які не враховують коефіцієнтний метод оцінки. В повній моделі ліквідність розраховується за допомогою платіжного календаря термінових та вільних коштів банку. Режими ліквідності в моделі тісно поєднанні із застосуванням кількості проведених операцій та змінністю платіжного календаря, класифікацію яких подано на рис. 5.7.

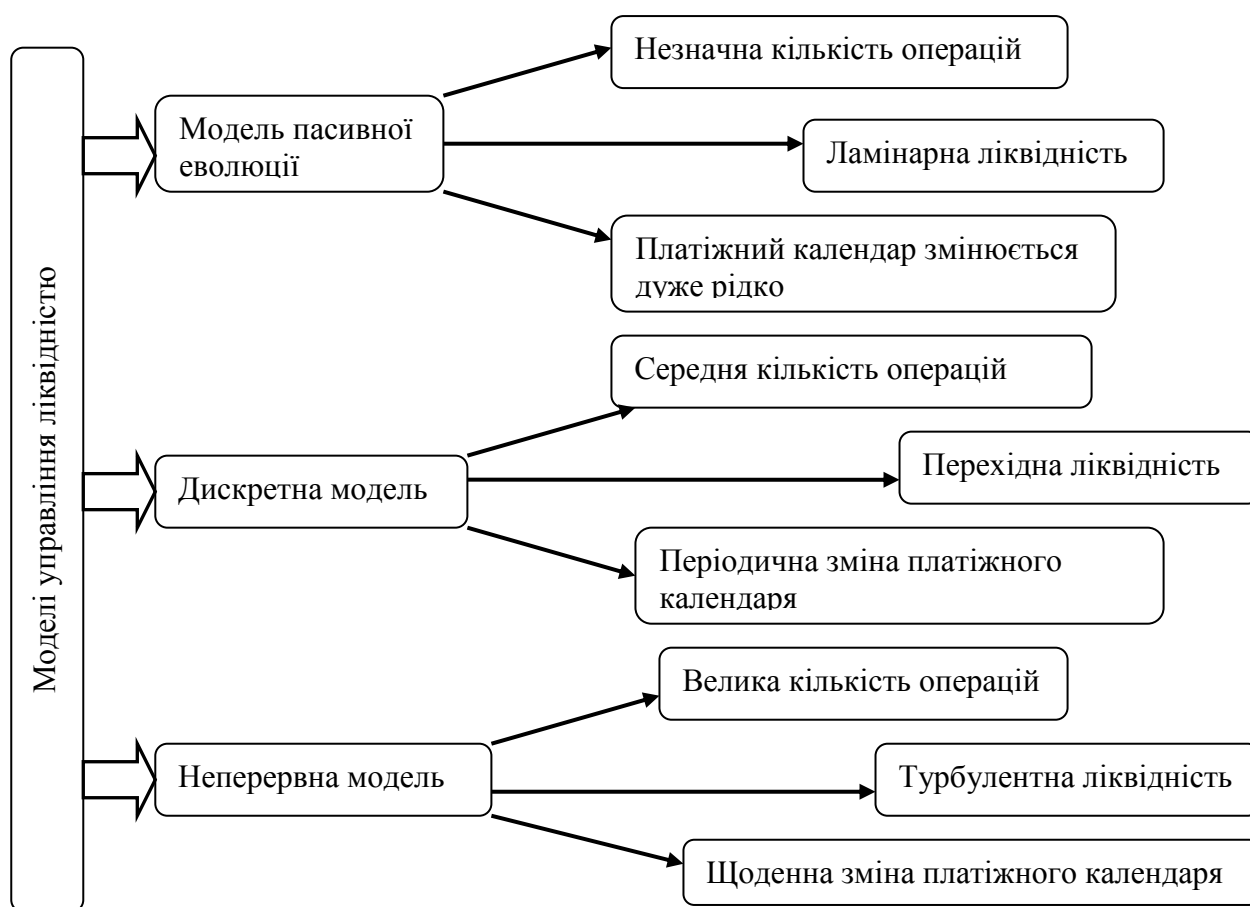

Рис. 5.7. Моделі управління та режими ліквідності

При ламінарному режимі ліквідності, знаючи початковий платіжний календар, можна визначити обсяг погашення на будь-яку дату. При турбулентному режимі щоденно виникають нові зобов'язання та вимоги і здійснюється велика кількість операцій (така ситуація характерна для великого банку). Проміжним між цими режимами ліквідності є перехідна ліквідність, коли періодично виникають нові вимоги та зобов'язання. В дискретній моделі потоки коштів за активними та пасивними операціями досліджуються окремо. В неперервній моделі розподіл активів та пасивів розглядається за термінами, що залишилися до їх погашення, а платіжний календар на кожен день горизонту планування.

Виходячи із вище сказаного можна зробити висновок про те, що при аналізі ліквідності банків не слід виключати жоден із розглянутих методів, а їх застосування здійснювати на певному етапі розвитку кожного банку. Разом з цим, методи наукового управління, на наш погляд, найкращі результати дають в стабільній економіці, чого в Україні поки що немає. Тому їх слід впроваджувати з великою обережністю, лише за наявності кваліфікованого персоналу, який здатний вирішувати завдання за допомогою інструментарію математичного моделювання.

Основними проблемами які перешкоджають банківським установам підтримувати необхідний рівень ліквідності на сьогоднішній день є:

- зниженням рівня довіри до банківських установ через банкрутство окремих банків або неможливість вчасно виконувати зобов'язання перед клієнтами;

- зниженням ліквідності банків через обмежені можливості залучення ресурсів на зовнішніх ринках, скороченням строків банківських пасивів і зниженням ліквідності заставного майна;

- незбалансованістю системи управління активами та пасивами банку та непристосованістю даної системи до функціонування в умовах високої волатильності фінансових ринків і криз ліквідності;

- неефективністю планування діяльності банку на всіх рівнях: стратегічному, тактичному та операційному;

- збільшенням частки простроченої заборгованості в кредитних портфелях банків через зниження платоспроможності позичальників і низьку якість роботи банків щодо мінімізації простроченої заборгованості.

Питання для самоперевірки

1. Сформулюйте сутність ліквідності банку.
2. Охарактеризуйте ліквідність як “запас”.
3. Визначте сутність ліквідності як “потік”.
4. Назвіть основні елементи банківської ліквідності.
5. Дайте визначення ліквідності банківської системи.
6. У чому полягає суть ліквідності балансу?
7. Які фактори впливають на ліквідність банку?
8. Визначте сутність ризику незбалансованої ліквідності.
9. Визначте методи управління ліквідністю банку.
10. Розкрийте особливості процесів управління активами та пасивами.
11. Дайте порівняльну оцінку стратегічного та оперативного управління ліквідністю.
12. Охарактеризуйте основні теорії управління ліквідністю.
13. Назвіть джерела поповнення ліквідних коштів.
14. Визначте переваги та недоліки методів загального фонду коштів та розподілу активів.
15. Дайте порівняльну оцінку коефіцієнтного методу та методу наукового пізнання.

Тестові завдання

1. Спроможність забезпечити своєчасне виконання всіх боргових зобов'язань перед вкладниками, кредиторами і засновниками банківських установ, можливість залучати в повному обсязі вільні кошти юридичних та фізичних осіб, надавати кредити й інвестувати розвиток економіки країни, це:

- а) ліквідність банківської системи;
- б) ліквідність банку;
- в) ліквідність кредитної системи;
- г) конкурентоспроможність банку.

2. Здатність банку своєчасно погашати свої зобов'язання, це:

- а) конкурентоспроможність банку;
- б) ліквідність банку;
- в) платоспроможність банку;
- г) кредитоспроможність банку.

3. Співвідношення окремих статей балансу відповідно до встановлених нормативів, це:

- а) ліквідність балансу;
- б) ліквідність пасивів;
- в) ліквідність активів;
- г) повна ліквідність.

4. Активи, які можуть бути безпосередньо використані для погашення боргових зобов'язань або трансформуватися в грошові та інші платіжні засоби, це:

- а) ліквідні;
- б) неліквідні;
- в) кредитні вкладення;
- г) немає вірної відповіді.

5. Пасиви, які стабільно перебувають в обігу, не є надзвичайно чутливими до відсоткових ставок та постійно поповнюються, це:

- а) активні пасиви;
- б) ліквідні пасиви;
- в) власні ресурси;
- г) залучені ресурси.

6. Ліквідність банку визначається як:

- а) достатній обсяг власних оборотних коштів банку;
- б) здатність банку своєчасно задовольняти кредитні заявки клієнтів;
- в) здатність банку в будь-який момент виконувати свої грошові зобов'язання;
- г) здатність банку залучати грошові ресурси в будь-який час за будь-якою ціною.

7. До факторів, які впливають на ліквідність, не належить:

- а) збалансованість обсягів активів і зобов'язань банку;
- б) організаційна та функціональна структура банку;
- в) якість (ступінь ризикованості) активів банку;
- г) відповідність строків погашення активів і виконання зобов'язань банку.

8. При управлінні ризиком ліквідності використовують метод:

- а) резервування;
- б) хеджування;
- в) ГЕП-розрив між балансовою вартістю активів і балансовою вартістю пасивів;
- г) вірна відповідь відсутня.

9. Яка із теорій управління ліквідності передбачає, що банки можуть підтримувати свою ліквідність, якщо в своєму розпорядженні постійно мають достатню кількість активів, які в будь-який момент можна перетворити в готівку?

- а) теорія комерційних позик;
- б) теорія переміщення активів;
- в) теорія очікуваного доходу;
- г) теорія управління пасивами.

10. Метод, який полягає в об'єднанні всіх ресурсів в загальний фонд коштів з подальшим їх розподілом між тими видами активів, які є найбільш прийнятними щодо дохідності – це:

- а) метод фондового пулу;
- б) метод структурування фондів;
- в) коефіцієнтний метод;
- г) метод наукового управління.

ТЕМА 6. ВАЛЮТНИЙ РИЗИК

6.1. Суть та особливості валютного ризику

Проблема валютного ризику в економічній теорії та практиці вперше постала наприкінці 70-х років ХХ століття після підписання країнами – членами Міжнародного валютного фонду Ямайської угоди (Кінгстон, Ямайка, 1976 р.), відповідно до якої було офіційно визнано демонетизацію золота, скасовано його офіційну ціну і золотий паритет, введено міжнародну розрахункову одиницю, яка мала стати основою визначення валютних курсів національних валют, і введено режим вільного курсоутворення на базі „плаваючих” валютних курсів. Найбільшої гостроти проблема валютного ризику набула у 80-х рр. і залишається актуальною на перспективу. Це пов'язано з різким зростанням обсягів міжнародних торговельних і фінансових операцій, значними коливаннями валютних курсів, зростанням обсягів валютних спекуляцій, що спричиняє різке збільшення залежності кінцевих фінансових результатів діяльності підприємств і фінансово-кредитних установ від валютного ризику.

Визначення терміну „валютний ризик”, що дають вітчизняні та зарубіжні спеціалісти, значною мірою схожі. Більшість економістів визначають **валютний ризик** як „ризик (можливість) потенційних втрат від змін валютних курсів”.

Деякі фінансисти дають більш детальні визначення, які акцентують увагу на певних аспектах валютного ризику. Зокрема, А.А.Гальчинський зазначає, що валютний ризик виникає тоді, коли зміни валютного курсу прямо чи опосередковано впливають на баланс доходів чи витрат окремих суб'єктів ринку [38, с. 21], а російський економіст Є.В.Белік визначає валютний ризик як ризик курсових втрат, пов'язаний з операціями в іноземній валюті на національному та світовому ринках [19, с. 22]. Л.О.Примостка визначає валютний ризик як „ймовірність того, що курс національної валюти щодо іноземної зміниться протягом певного проміжку часу” [47, с. 83]. В.І.Сушко визначає валютний ризик як „імовірність для банку грошових збитків або зменшення вартості капіталу внаслідок несприятливих змін у валютних курсах у період від придбання до продажу позицій у валюті” [39, с. 25]. Схоже визначення валютного ризику надають і російські фахівці Б.І.Гусаков та Ю.М.Сидорович. Вони визначають валютний ризик як: "можливість втрати частини доходу або капіталу в зв'язку зі змінами валютного курсу" [33, с. 52]. Базельський комітет з банківського нагляду (Basel Committee on Banking Supervision) взагалі ототожнює валютний ризик з утриманням або прийняттям позицій у іноземних валютах, включаючи золото

[63]. Отже, як свідчать наведені вище визначення, науковці та практики сутність валютного ризику вбачають, перш за все, у ймовірності фінансових втрат за балансовими та позабалансовими статтями у зв'язку зі зміною валютних курсів.

Згідно із Методичними вказівками з інспектування банків “Система оцінки ризиків” **валютний ризик** – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали.

Таким чином, **валютний ризик** – це ймовірність отримання грошових збитків або зменшення вартості активів та капіталу банку внаслідок несприятливих змін валютних курсів.

З точки зору досліджень позитивності чи негативності наслідків ризику для учасників валютного ринку, можна зробити висновок, що власне валютний ризик з-поміж інших видів ризиків найбільш яскраво демонструє свою двояку природу. Будь-які коливання валютного курсу несуть в собі як ризик втрат, так і шанс отримання доходу. Виходячи з того, що мінімізувати шанси додаткового доходу є недоцільно, ми вважаємо найбільш коректним визначення валютного ризику як ймовірності фінансових втрат внаслідок негативної зміни ринкової вартості валютного портфеля банку, спричинених курсовими коливаннями.

Основною причиною виникнення валютного ризику є непередбачуваність змін чи коливань валютних курсів. Прогнозування їх динаміки ускладнилось у зв'язку із запровадженням режиму «плаваючих» курсів, в умовах яких різко зростає рівень валютного ризику. А в режимі фіксованих курсів ризик вважається зведеним до мінімуму. Для банків валютний ризик виникає при незбалансованості активів і пасивів щодо кожної з валют за термінами і сумами (невідповідністю між зобов'язаннями і вимогами банку щодо тієї чи іншої іноземної валюти), тобто при відкритій валютній позиції.

Загалом, найбільш доцільною є характеристика валютного ризику як ймовірності отримання грошових збитків або зменшення вартості активів та капіталу банку внаслідок несприятливих змін валютних курсів.

Таке визначення відображає економічну сутність валютного ризику, тому що банк, який має відкриту валютну позицію, може отримати збитки від негативних змін валютних курсів за певний період часу навіть не проводячи валютних операцій протягом цього періоду.

Джерелом ВРБ є короткострокові, середньострокові та довгострокові неочікувані коливання валютних курсів, які несуть в собі загрозу виникнення втрат (матеріальних та/або нематеріальних), або навпаки – шанс отримання

додаткових вигод порівняно з ситуацією уникнення ризику. Основними характеристиками джерела ВРБ є ймовірність, напрямок, масштаб змін курсу певної валюти (в абсолютному або відносному вимірі), час початку та тривалість зміни, взаємозв'язок зі змінами курсів інших валют.

Вираженням величини валютного ризику є його наслідки, які визначаються, з одного боку, як результат реалізації загрози, що перешкоджає досягненню цілей і виражається у масштабах втрат надходжень та капіталу банку; з іншого боку – як результат реалізації шансу, що сприяє досягненню цілей і виражається у масштабах доходів банку.

Виділяють наступні підвиди валютного ризику:

- ризик трансакції (зустрічається також назва: операційний валютний ризик);
- ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик);
- економічний ризик.

Ризик трансакції (операційний ризик) пов'язаний з невизначеністю відносно майбутньої вартості валютних потоків (як надходжень, так і виплат) при перерахунку в національну валюту компанії. Під операційним ризиком розуміють "величину, в котрій вартість майбутніх угод піддається коливанням валютних курсів". Цей ризик виникає при проведенні міжнародних торговельних, фінансових (отримання та надання кредитів, купівля-продаж іноземної валюти та інше) операцій, а також при укладанні термінових угод (форвардних контрактів). Ризик трансакції для банківських установ полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій. Цей ризик, як правило, впливає з операцій маркетмейкерства, дилінгу і прийняття позицій в іноземних валютах.

Ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик) полягає в тому, що величина еквіваленту валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту. Специфіка трансляційного ризику полягає в механізмі бухгалтерського перерахунку статей балансу.

Цей ризик відомий також як розрахунковий, або балансовий, ризик. Його джерелом є невідповідність між активами і пасивами, вираженими у валютах різних країн. Ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний) в банках полягає в тому, що величина еквіваленту валютної позиції у звітності змінюється

в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту.

Економічний ризик полягає у змінах конкурентоспроможності підприємства або фінансової установи або її структур на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів.

Економічний ризик, у свою чергу, розподіляється на два види:

✓ прямиї, коли передбачається зменшення прибутку за майбутніми операціями внаслідок зниження обмінного курсу валют;

✓ опосередкований (побічний), пов'язаний з втратою певної частини конкурентоздатності вітчизняних товаровиробників порівняно з іноземними.

Залежно від видів операцій в іноземній валюті, за якими виникає валютний ризик, доцільно виділити наступні його види:

1) операційний валютний ризик, що виникає за умов проведення банком операцій в іноземній валюті з метою задоволення власних потреб як суб'єкта підприємницької діяльності (придбання основних засобів та нематеріальних активів, відкриття закордонних підрозділів, формування статутного капіталу, операції з підтримки ліквідності, хеджування валютних ризиків (окрім торговельного) тощо);

2) комерційний валютний ризик, що виникає за операціями банку в іноземній валюті з обслуговування клієнтів (кредитними, депозитними операціями в іноземній валюті тощо);

3) торговий валютний ризик, що виникає внаслідок проведення спекулятивних операцій на грошових ринках з іноземними валютами та високоліквідними фінансовими інструментами, що номіновані в іноземних валютах, з метою отримання додаткового прибутку за рахунок короткострокових коливань валютних курсів (крім того, даний вид ризику виникає при проведенні операцій, пов'язаних із хеджуванням валютного ризику за торговими операціями з валютою).

Відповідно до часових горизонтів впливу доцільно виділяти:

1) стратегічний валютний ризик. У довгостроковій перспективі банки визначають свою орієнтацію на обслуговування відібраних груп споживачів за рахунок надання існуючих та розробки нових банківських продуктів у іноземній

валюти. Вони конкурують між собою за частку бізнесу у певних валютах, орієнтуються на перспективні валютні запозичення, відкривають закордонні підрозділи тощо. Отже, даний вид валютний ризик генерується стратегічними валютними експозиціями під впливом довгострокових стійких трендів щодо зміни валютних курсів;

2) тактичний валютний ризик, що виникає внаслідок впливу середньострокових коливань валютних курсів на тактичні валютні позиції, сформовані банком за рахунок проведення власних та клієнтських операцій в іноземній валюті строком до 1 року;

3) оперативний валютний ризик, що виникає внаслідок впливу короткострокових коливань валютних курсів на торгові валютні позиції банку. Він поділяється на арбітражний, що існує протягом одного операційного дня, та спекулятивний, який існує протягом декількох днів.

За масштабами наслідків доцільно виділяти:

1) прийнятний валютний ризик – має незначний вплив на показники діяльності банку, не потребує регулювання;

2) допустимий валютний ризик – має помірний вплив на показники діяльності банку, потребує регулювання з метою зниження до прийняттого рівня;

3) критичний валютний ризик – призводить до втрати наявного капіталу банку й у разі відсутності підтримки (з боку власників, центрального банку тощо) спричиняє припинення його діяльності;

4) катастрофічний валютний ризик – спричиняє банкрутство банку.

На величину валютного ризику впливають два основних фактори:

➤ **експозиція** (для фінансових установ вживається термін "відкрита валютна позиція), що є внутрішнім по відношенню до підприємства або фінансової установи фактором впливу на величину валютного ризику і може їм регулюватись в залежності від обраної стратегії;

Поняття "експозиція", застосовується для опису сукупності фінансових потоків та майнових об'єктів даної компанії, виражених в іноземній валюті і чутливих до зміни валютних курсів, тобто "експозиція" представляє собою узагальнення поняття "валютна позиція", яке відноситься виключно до фінансових потоків.

Індикатором валютного ризику є валютна позиція, що визначається через співставлення статей активу (вимог) та пасиву (зобов'язань) балансу, які мають валютну експозицію. Якщо ці ризикові валютні активи більші за ризикові валютні пасиви, то має місце позитивна експозиція (за відкритої довгої валютної позиції). В протилежному випадку має місце негативна експозиція (за відкритої короткої валютної позиції). Таким чином, чим більшою є валютна експозиція, тим більшою є величина потенційного втрат від реалізації валютного ризику.

➤ **зміни валютних курсів**, що є зовнішнім фактором. Фактори, що впливають на зміни валютних курсів поділяють на довгострокові (структурні) та короткострокові (кон'юнктурні).

До основних *довгострокових факторів* відносяться рівень інфляції, рівень відсоткових ставок, стан платіжного балансу, система валютного регулювання, ступінь довіри до валюти та ступінь розвитку фондового ринку.

До *короткострокових факторів* відносять чинники пов'язані з коливаннями ділової активності, зовнішньополітичними подіями, змінами у внутрішній політиці, чутками, які надходять зі ЗМІ, прогнозами тощо.

З погляду практики виникнення валютного ризику пов'язано зі станом валютної позиції, тобто співвідношенням між вимогами й зобов'язаннями щодо іноземної валюти. У разі закритої валютної позиції, тобто коли вимоги й зобов'язання збігаються, ризик зведено до мінімуму.

Коли ж валютна позиція відкрита, суми вимог і зобов'язань не збігаються, через що й виникає валютний ризик. У такому разі банку доведеться в майбутньому купувати валюту за новим курсом і продавати за старим.

Збитки виникають тоді, коли доводиться відповідно до раніше укладеної угоди продавати валюту за курсом, нижчим від поточного, а купувати (прийняти раніше куплену валюту) за курсом, вищим від нього.

Чим довший період, протягом якого позиція в іноземній валюті залишається відкритою, тим більше небезпека несприятливих змін обмінного курсу. За сильних коливань валютний ризик виникає вже при укладанні угоди.

6.2. Стратегія управління валютним ризиком банку

Світова фінансова криза, події у зарубіжних та вітчизняній банківських системах свідчать, що реалізація валютних ризиків може мати значний негативний вплив на надходження та капітал банків. Саме тому, банкам доцільно

постійно покращувати існуючі моделі управління валютним ризиком та розробляти нові, більш досконалі.

Управління валютним ризиком банку повинно здійснюватись у відповідності зі стратегією управління ризиками, яка затверджена на вищому рівні управління банку.

Система управління ризиками в банку передбачає:

- створення спеціалізованої структури з управління ризиками;
- розробку стратегії управління ризиками;
- розробку індикаторів прийняттого рівня ризику;
- впровадження стандартних методів для адекватної оцінки ризиків;
- створення системи інформаційного забезпечення процесу управління ризиками.

Однак, кожна установа розробляє власну програму управління ризиками, яка відповідає їх специфіці діяльності.

Аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних вчених дозволяє виділити наступні **етапи управління валютним ризиком:**

- ідентифікація ризику – встановлення причин виникнення ризику;
- аналіз та оцінка ризику;
- контроль та мінімізація ризику – заходи, спрямовані на обмеження ризику;
- моніторинг – контроль за рівнем ризику.

Ідентифікація ризиків. Належна ідентифікація ризиків зосереджується на визнанні та розумінні існуючих ризиків або ризиків, які можуть виникнути в результаті нових бізнес-ініціатив. Ідентифікація ризиків має бути постійним процесом, та має відбуватися як на рівні окремих операцій, так і на рівні портфеля ризиків.

Об'єктами ідентифікації валютного ризику є всі продукти та послуги, які потенційно містять в собі валютний ризик або ризики, які безпосередньо призводять до його підвищення.

До ризиків, які безпосередньо можуть впливати на величину валютного ризику слід віднести: кредитний ризик, базисний ризик, процентний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни своп-ставки, операційний ризик та діловий ризик (ризик події).

Кредитний ризик пов'язаний з небажанням або неможливістю клієнтів виконати контрактні зобов'язання. Така ситуація може виникнути в результаті низки причин: банкрутства контрагента, його помилки в оформленні платежу або небажання сплатити по зобов'язаннях з тих чи інших причин або в результаті дій

країни контрагента, яка забороняє або обмежує переводи за кордон. Кредитний ризик найбільш небезпечний для банку, тому що він може призвести до втрат значних сум.

Базисний ризик виражається в можливості несприятливої зміни різниці між спот та форвардним курсом. Базисний ризик може проявлятися в багатьох формах. Зокрема, стосовно валютних операцій базисний ризик полягає в можливості зміни базису, тобто різниці між спот-курсом і форвардним курсом.

Процентний ризик. Позички за іноземною валютою майже завжди генерують ризик за процентною ставкою. Навіть там, де банк дотримується політики не утримувати відкритих позицій в іноземних валютах, його операціям притаманний ризик зміни процентної ставки в валюті.

Ризик ліквідності представляє собою ризик нестачі ліквідних фінансових коштів у певній валюті. Управління валютним ризиком повинно включати додаткові аспекти, пов'язані з ризиком ліквідності. Валютні операції, як балансові, так і позабалансові, можуть викликати диспропорції руху коштів і вимагатимуть певних заходів по відношенню до валютної ліквідності.

Ризик зміни своп-ставки виникає тоді, коли своп-позиції не узгоджені за строками або зовсім не закриті. Несприятливі зміни процентних ставок можуть негативно відобразитися на процентній різниці і тим самим на своп-ставці. Але процентні і своп-ставки піддаються не тільки процентному ризику, але й ризику, пов'язаному з фактором часу. Свop- і процентні позиції закриваються часто без узгодження як за сумами, так і за строками.

Операційний (операційно-технологічний) ризик представляє собою потенційний ризик для довгострокового існування банківської установи, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів обробки інформації.

Діловий ризик при проведенні операцій в валюті, як правило виражається в неможливості конвертувати валюту в результаті введення певних обмежень на операції купівлі/продажу валют. Такий ризик ще називають ризиком регулювання.

Оцінка ризиків. Ефективна оцінка, складання звітів та контроль валютного ризику є життєво необхідними для того, щоб гарантувати, що діяльність банку в цій сфері управляється у відповідності до загальних стратегічних завдань, а також завдань щодо управління ризиками.

Система оцінки валютного ризику в банку повинна бути направлена на те, щоб дозволити керівництву зрозуміти сутність ризиків, котрі бере на себе організація, використовуючи різнобічну, але зрозумілу методику. При цьому неминуче виникне необхідність в узагальненні та спрощенні звітності по мірі її надходження до керівництва організації.

Оцінка ризиків проводиться кожним управлінським або функціональним підрозділом, її об'єктами є всі продукти та послуги.

Контроль ризику. Контроль валютного ризику та ризиків, що впливають на його величину здійснюється шляхом побудови системи контролю, основними елементами якої є інструменти та інформаційні системи, які використовуються керівництвом банку для вимірювання результатів діяльності, прийняття рішень і оцінки ефективності існуючих процесів. Ці засоби зворотного зв'язку мають бути своєчасними, точними та інформативними.

Процес контролю ризиків можна розділити на наступні основні етапи:

1. визначення керівництвом банку максимально допустимої величини валютного ризику;
2. визначення внутрішніх та зовнішніх загальнобанківських лімітів (лімітів відкритої валютної позиції, а також лімітів за операціями з іноземною валютою) та затвердження керівництвом банку в їх рамках операційних лімітів;
3. контроль за дотриманням встановлених лімітів та звітування про порушення.

Моніторинг ризику. Моніторинг ризику представляє собою процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг здійснюється завдяки інформаційним звітам інформаційним звітам структурних підрозділів та окремих посадових осіб, внутрішньому та зовнішньому аудиту й аналітичній діяльності спеціалізованих служб банку. Звітність, що застосовується в рамках моніторингу, забезпечує менеджерів зворотній зв'язок, а також надає докладну зведену інформацію. Така інформація допомагає аналізувати поточну діяльність як з погляду ризикованості, так і щодо прийняття загальних управлінських рішень.

6.3. Методи управління валютним ризиком банку

Методи управління валютним ризиком поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх методів відносять:

- управління відкритою валютною позицією або лімітування;
- диверсифікованість валютного ризику.

Управління відкритою валютною позицією полягає у тому, що банк може допускати певні межі валютного ризику. Оцінивши зміни курсу та визначивши ліміт збитків банк встановлює ліміти щодо термінів та операцій. Кожен банк у своїй діяльності повинен мати письмово викладену політику щодо діяльності із іноземною валютою. Ліміт відкритої валютної позиції встановлюється центральним банком за допомогою кількісного обмеження у процентах щоденної величини відкритих комерційним банком валютних позицій. Цей ліміт визначає верхню межу допустимого валютного ризику. Комерційні здійснюють розрахунок дотримання лімітів на підставі щоденного балансу банку і зобов'язані їх щоденно дотримуватися.

Диверсифікованість валютного ризику – це є розподіл активів за різними валютами.

Зовнішнім метод управління валютним ризиком є:

- хеджування ризику.

Суть даного методу полягає у тому, щоб провести валютообмінні операції до того, як відбудеться зміна курсу, або компенсувати збитки від зміни за рахунок угод з валютою, курс якої змінюється в протилежному напрямі. Даний метод передбачає створення захисту від валютних ризиків укладанням додаткових строкових угод за іноземною валютою, які дозволяють компенсувати можливі фінансові втрати за балансовими статтями внаслідок зміни валютного курсу. Хеджування здійснюють за допомогою проведення операцій з форвардними валютними контрактами, валютними ф'ючерсами та опціонами, валютними своп-контрактами.

Управління валютним ризиком передбачає проведення наступних етапів:

- аналіз ризику, тобто визначення величини та природи відкритої валютної позиції банку;
- оцінку ризику, тобто визначення можливих збитків у випадок зміни курсу;
- визначення припустимого рівня ризику, тобто встановлення лімітів та нормативів;
- розроблення заходів мінімізації ризику.

При управлінні валютним ризиком вирішуються такі головні завдання:

- стабілізація або максимізація прибутку від проведення валютних операцій;
- прогнозування змін валютного курсу та їхнього впливу на дохідність і витратність операцій;

- структуризація балансу з урахуванням валютного ризику;
- дотримання економічних нормативів валютної позиції.

Сьогодні в банках застосовуються та удосконалюються внутрішні моделі кількісної оцінки: аналіз чутливості до змін значень факторів ризику (What-If Analysis), прогнозування максимально можливих збитків (VaR), ARCH/GARCH моделі, імітаційне моделювання (Simulation) та сценарний аналіз (Scenario Analysis), в тому числі по екстремально несприятливих сценаріях (Stress-testing).

Найбільш популярним в сучасному ризик-менеджменті впродовж кількох років залишається підхід до вимірювання ризиків на основі показника вартості під ризиком – Value-at-Risk (VaR), котрий передбачає обчислення максимального розміру ймовірних втрат із заданою ймовірністю їх реалізації за "нормальних" ринкових умов. Тобто, «вартість під ризиком» – це сума, яку банк може втратити при відкритій позиції “за нормальних обставин” за визначений проміжок часу. Таке спрощене представлення про ризик – у вигляді лише одного значення у вартісному вираженні – є однією з головних переваг методології та пояснює її популярність серед банків та наглядових органів.

Показник VAR використовується в ризик-менеджменті з метою:

- розрахунку лімітів по відкритих позиціях;
- розрахунку достатності капіталу і розподілу капіталу за бізнес-напрямами;
- оцінки дохідності операцій з врахуванням ризику.

База даних для здійснення розрахунків на основі VAR включає валютну позицію банку (загальну та в розрізі валют), курси валют, показники мінливості та ризику. Ключовими параметрами для розрахунку та інтерпретації показника VAR є довірчий інтервал та часовий горизонт. Довірчий інтервал або «рівень довіри» обирається банками в залежності від ставлення до ризику, зафіксованого в регламентних документах наглядових органів та самих банків. Базельський комітет рекомендує рівень в 99%, на який, власне, і орієнтуються наглядові органи. На практиці використовуються й інші (від 95% до 99%). Часовий горизонт обирається, виходячи з періоду утримання валютної позиції, тобто з розрахунку мінімального реального терміну, потрібного для закриття валютної позиції з найменшими втратами. Вважається, що упродовж цього терміну спроби уникнути збитків є безрезультатними. Також визначається період спостереження («глибина періоду розрахунку VAR»), який банк обирає, намагаючись охопити всі суттєві для нього ретроспективні ринкові умови. На практиці цей період становить 250 днів.

Методика передбачає припущення наближення до нормального розподілу випадкових величин, що характеризують інтенсивність змін валютних курсів і використовує статистичній інструментарій для оцінки можливих втрат через розрахунок відповідних параметрів. В основному розрахунки здійснюються за методологією відомої системи RiskMetrics (банк J.P. Morgan), яка з 1994 року функціонує у відкритому режимі і отримала визнання в якості галузевого стандарту. Для розрахунку VAR використовуються різні підходи або методи: історичного моделювання, дельта-нормальний та метод Монте-Карло.

Метод історичного моделювання базується на припущенні про незмінність поведінки курсів валют найближчим часом. Розраховуються гіпотетичні зміни вартості поточного портфеля на основі даних про зміни факторів ризику в минулому. Спочатку обирається глибина періоду розрахунку – певна кількість робочих днів, протягом яких відстежуються історичні зміни курсових коливань усіх валют, що складають валютну позицію банку. Потім моделюється гіпотетичний курс кожної валюти в майбутньому та здійснюється повна переоцінка усієї позиції по курсах, що змодельовані на основі історичних сценаріїв.

Метод Монте-Карло базується на моделюванні випадкових процесів із заданими характеристиками та здійснює розподіл поточного портфеля за допомогою значної вибірки випадкових комбінацій сценаріїв руху курсів, ймовірність котрих, як правило, розраховується на основі фактичних даних за попередній період.

Достовірність результатів використання лише одного методу оцінювання валютного ризику може викликати сумніви. Тому у банківській практиці часто використовуються усі три методи. Разом з тим, банки можуть обирати методи на власний розсуд, виходячи з їх особливостей.

Вибір методу оцінювання валютного ризику повинен зумовлюватись такими критеріями:

- можливістю застосування та адаптування стандартної методології в умовах банку;
- простотою та ефективністю методології оцінки ризику;
- достовірністю отриманих результатів оцінки ризику.

В умовах ринку важливого значення набуває сценарне прогнозування, головним завданням якого є передбачення не стільки прогнозного значення рівня курсу, скільки ймовірного напрямку його змін. Одним з методів сценарного прогнозування є стрес-тестування (*stress testing*). НБУ визначає стрес-тестування

як «метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик, та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями»

Базельським комітетом визначено загальні вимоги до стрес-тестів, що також визнані НБУ:

а) жорсткість – банк, виходячи з характеристики свого портфелю ризиків, повинен розробляти власні стрес-тести, що враховують найбільш несприятливі тенденції, здатні завдати найбільшої шкоди як у вигляді матеріальних втрат, так і у вигляді втрати репутації;

б) правдоподібність – кількісні критерії повинні ідентифікувати ймовірні сценарії розвитку подій;

в) корисність – якісні критерії повинні орієнтуватися на два ключових аспекти стрес-тестування: визначення спроможності капіталу банку абсорбувати значні потенційні втрати та розробку заходів щодо зменшення рівня ризику та збереження капіталу.

У серпні 2009 року Правління Національного банку України з метою організації та вдосконалення в банках систем стрес-тестування схвалило «Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України», розроблені з метою визначення підходів для здійснення оцінки ризиків і визначення спроможності банків протистояти потрясінням на фінансовому ринку.

Необхідність проведення стрес-тестування ризиків банків обґрунтована наступними положеннями:

- доцільність: обумовлена наявними загрозами, на які наражаються банки в процесі своєї діяльності, потребою чіткої ідентифікації ризиків, установлення величини їх впливу та недопущення значних фінансових втрат;

- мета: оцінка ризиків та визначення спроможності протистояти потрясінням на фінансовому ринку;

- завдання: підготовка упереджувальних стратегічних і тактичних заходів, які дозволять врегулювати проблемні або напружені ситуації, що можуть виникнути в майбутньому, та послабити вплив різних ризиків на діяльність банків.

Упродовж тривалого періоду часу, коли курс долара США залишався незмінним, використання банками стрес-тестування в своїй практичній роботі набувало формального значення та низького рівня доцільності і корисності. Сьогодні значимість цього процесу не викликає сумніву, адже чітко окреслилась завдяки кризі та привернула увагу фахівців теорії та практики.

Тестування стресових ситуацій забезпечує керівництву розуміння потенційної дії вищезгаданих чинників на діяльність банку з тим, щоб воно могло бути в змозі швидко відреагувати на ситуації, які генерують понадмірний ризик. Проте, вище керівництво банку повинно розуміти, що навіть моделювання стресових ситуацій не гарантує передбачення найгіршого сценарію збитків унаслідок непередбачуваних чинників, таких, наприклад, як ринкова ліквідність.

Таким чином, ефективна система оцінки валютного ризику в банку повинна бути побудована наступним чином.

На першому етапі проводиться розробка власної моделі розрахунку ризикової вартості, що базується на одному з загальноприйнятих методів (метод історичного моделювання, метод дисперсії/коваріації або метод Монте-Карло).

Адекватність отриманої моделі перевіряється за допомогою проведення бек-тестування (тестування моделі на реальних даних). В разі підтвердження того факту, що модель адекватно відображає величину ризику, яку приймає на себе банк, ця модель приймається як базова для розрахунку ризикової вартості.

Для визначення величини впливу на капітал банку можливих втрат, що знаходяться поза межами VaR-моделі, розрахунок ризикової вартості доповнюється проведенням тестування на випадок виникнення кризових ситуацій (стрес-тестування).

Загалом розрахунок ризикової вартості, доповнений стрес тестуванням, дозволяє з високою точністю оцінити потенційні втрати банку в разі реалізації валютного ризику і є основою для започаткування системи контролю валютного ризику, направленою на його утримання в межах, затверджених вищим керівництвом банку.

6.4. Визначення валютної позиції банку

Валютна позиція – це співвідношення вимог та зобов'язань банку, що виражені в іноземній валюті.

За фактором впливу на баланс банку розрізняють:

- балансову;

- позабалансову;
- загальну валютні позиції.

За фактором схильності до валютного ризику валютна позиція поділяється на:

- закрити, коли сума активів у певній валюті дорівнює сумі пасивів у цій валюті;
- відкрити, коли сума активів у певній валюті не дорівнює сумі пасивів у цій валюті

Відкрита валютна позиція поділяється на:

- коротку, коли сума активів у певній валюті менша за суму пасивів у цій валюті;
- довгу, коли сума активів у певній валюті більша за суму пасивів у цій валюті.

На розмір відкритої валютної позиції банку впливають такі операції:

- купівля (продаж) готівкової та безготівкової іноземної валюти, як поточні так і строкові операції (на умовах своп, форвард, опціон та інші), за якими виникають вимоги та зобов'язання в іноземних валютах, незалежно від способів та форм розрахунків за ними;
- одержання (сплата) іноземної валюти у вигляді доходів або витрат та нарахування доходів і витрат, які враховуються на гривневих рахунках;
- купівля (продаж) основних засобів та товарно-матеріальних цінностей за іноземну валюту;
- надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду;
- погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті (списання, якої здійснюється з гривневого рахунку витрат);
- інші обмінні операції з іноземною валютою (виникнення вимог в одній валюті при розрахунках за ними в іншій валюті, в т.ч. і національній).

Валютна позиція виникає на дату операції з купівлі (продажу) іноземної валюти, а також нарахування доходів (витрат), зарахування на рахунки (списання з рахунків) інших доходів (витрат) та відповідно до перелічених операцій.

Зайнявши певну валютну позицію, можна отримати прибутки чи зазнати збитків внаслідок зміни валютного курсу, оскільки:

- довга валютна позиція приносить прибутки в разі підвищення курсу іноземної валюти і завдає збитків у разі його зниження;
- коротка валютна позиція приносить прибутки в разі зниження курсу іноземної валюти, але завдає збитків при підвищенні курсу.

В обох випадках мова йде про валютний ризик. Тому перед банком постає завдання управління валютним ризиком через регулювання величини валютної позиції.

Управління валютною позицією банку може здійснюватися на основі структурного балансування активів та зобов'язань в іноземній валюті за строками і сумами, тобто методами натурального (природного) хеджування. Обмеження розміру валютної позиції також може бути досягнуте методами штучного хеджування, які базуються на проведенні позабалансових операцій, таких як строкові валютні угоди, комбіновані операції типу своп, подвійний форвард.

Структурне балансування валютних потоків полягає в узгодженні обсягів та строків активних і пасивних операцій з усіма іноземними валютами, якими оперує банк. Ідея методу структурного балансування може застосовуватись щодо будь-яких балансових операцій з валютними коштами (конверсійні операції, укладення кредитних і депозитних угод в іноземній валюті, узгодження валютних надходжень і платежів, проведення форфейтингових операцій, реструктуризація кредиторської та дебіторської валютної заборгованості, купівля та продаж цінних паперів, деномінованих в іноземній валюті, тощо). Обсяги та терміни проведення зазначених операцій добираються так, щоб це дало змогу закрити валютні позиції або знизити їх розмір до прийняттого рівня.

Загалом управління валютними позиціями за допомогою проведення балансових операцій часто не відповідає власним потребам та планам банку, а іноді не вигідне з погляду витрат. Вітчизняні банки змушені вдаватися до таких прийомів через відсутність необхідних умов для застосування більш сучасних та досконалих методів регулювання розміру валютної позиції, таких, скажімо, як строкові валютні угоди.

Укладання строкових фінансових угод як метод управління валютною позицією банку полягає у проведенні операцій з валютними деривативами в обсягах і на строки, які дозволяють збалансувати активи та зобов'язання в іноземних валютах. Управління валютними позиціями може здійснюватись за допомогою таких угод, як форвардні валютні контракти, валютні ф'ючерси, валютні опціони та валютні своп-контракти.

Для українських банків використання деривативів у процесі управління валютною позицією і хеджування валютного ризику ускладнюється внаслідок нерозвиненості строкового ринку, обмежених можливостей проведення біржових операцій з ф'ючерсами та відсутності біржової торгівлі опціонами.

Валютна позиція банку визначається щоденно та окремо стосовно кожної іноземної валюти.

6.5. Методи зниження валютного ризику

До методів зниження валютного ризику відносять:

- ліміти на іноземні держави, тобто встановлюється максимально можлива сума для операцій протягом дня з клієнтами кожної окремої країни;
- ліміти на операції з клієнтами, тобто встановлюється максимально можлива сума для операцій на кожного клієнта;
- ліміти на кожний день і по кожному дилеру, тобто встановлюється розмір максимально можливої відкритої позиції за іноземними валютами, можливий для перенесення на наступний робочий день, для кожного дилера та кожного інструмента;
- ліміт збитків – встановлюється максимальний розмір збитків, після якого всі відкриті позиції повинні бути закриті із збитками.
- взаємний розрахунок ризиків за активами та пасивами, даний метод має назву “метчинг”, де шляхом віднімання надходження валюти із величини її відпливу керівництво банку має можливість вплинути на їх розмір;
- метод “неттинг” – скорочення кількості валютних угод за допомогою їх збільшення. Для цього банки створюють підрозділи, які координують поступлення заявок на купівлю-продаж іноземної валюти;
- хеджування (страхування) валютного ризику шляхом укладання форвардних контрактів, угод своп або придбання похідних інструментів (ф’ючерсних та опціонних контрактів).

Форвардні контракти – це угода купівлі-продажу іноземної валюти у майбутньому за курсом, зафіксованим на момент укладання договору. Форвардні валютні контракти належать до твердих строкових угод, тобто є обов’язковими до виконання обома учасниками. Обов’язковість виконання і є основною умовою існування і дієздатності форвардних угод.

Валютний своп – під угодою своп розуміють одночасне укладання спот та протилежної форвардної угод. Іноземна валюта, придбана згідно угоди спот, знову продається за певного проміжку часу, і відповідно, валюта, що продається згідно угоди спот, за певний проміжок часу купляється знову. Обидві угоди укладаються з одним тим самим партнером, при цьому курси, дати валютування та способи платежу встановлюються в момент укладання угоди. Різниця між спот-та форвардним курсами називається „своп-ставкою”. Оскільки ця ставка залежить

від різниці процентних ставок валют за певний проміжок часу, своп-ставка представляє собою величину дисконту або премії, яка визначається структурою процентів. Термін „своп” означає в цьому випадку обмежений в часі обмін ліквідністю.

Метою валютних свопів є: забезпечення фінансування довгострокових зобов'язань в іноземній валюті, хеджування довгострокового валютного ризику; зміна валюти, в якій надходять прибутки від інвестицій, на іншу за вибором інвестора, забезпечення конвертації експортованого капіталу в іншу валюту.

Своп-контракти мають ряд переваг порівняно з іншими деривативами. Однією з важливих є те, що обидві сторони контракту отримують можливість досягти поставленої мети: хеджування ризику або зниження витрат із залучення коштів. Вартість свопів значно нижча за вартість інших інструментів хеджування, наприклад, опціонів. У разі взаємної домовленості комісійні за угодами своп можуть взагалі не стягуватися. Перевагою свопів є те, що ці угоди укладаються на будь-який період і базовий інструмент, на відміну, наприклад, від ф'ючерсів.

Проте своп-контракти мають деякі недоліки і серед них – існування кредитного ризику, хоча й невеликого. Якщо угода укладається за умови реального обміну сумами, ризик значно збільшується. Крім кредитного ризику, своп-угодам притаманні також базисний ризик і ризик зміни своп-ставки. В цілому ринок своп-контрактів у даний час розвивається найбільш стрімко і протягом останніх десяти років посідає провідні позиції в структурі ринку валютних деривативів

Ф'ючерсні валютні контракти представляють собою стандартну угоду, яка засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) валютні активи у визначений час та на визначених умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладення такого контракту.

Основними відмінностями ф'ючерсних контрактів від форвардних є наступні: ф'ючерсні угоди укладаються тільки на біржах, під їх контролем, а форма і умови контрактів чітко уніфіковані (біржа чітко визначає вид валюти, що продається, обсяг операції, строк оплати, курс). Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів. До остаточної оплати ф'ючерсного контракту він може перепродаватися на біржі, тобто сам є об'єктом валютних операцій.

Опціонні угоди представляють собою двосторонні угоди про передачу прав (для покупця) і зобов'язання (для продавця) купити чи продати визначений актив за фіксованим курсом в узгоджену дату або термін.

Таким чином, операції з деривативами можуть проводитись банками з метою хеджування власного валютного ризику, хеджування валютного ризику клієнтів банку, а також з метою отримання спекулятивного прибутку від змін валютних курсів.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення валютного ризику.
2. Які є види валютного ризику?
3. Охарактеризуйте ризик трансакції.
4. Розкрийте суть ризику перерахунку з однієї валюти в іншу.
5. Визначте суть економічного ризику.
6. Які фактори впливають на величину валютного ризику?
7. Охарактеризуйте етапи управління валютним ризиком.
8. Визначте види ризиків, які впливають на валютний ризик.
9. Охарактеризуйте методи управління валютним ризиком.
10. У чому полягає суть методу лімітування?
11. Визначте суть та назвіть види валютної позиції.
12. Які операції впливають на розмір відкритої валютної позиції?
13. Охарактеризуйте методи управління валютної позицією.
14. Назвіть основні методи зниження валютного ризику.

Тестові завдання

1. Найявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали, це:

- а) ризик трансакції;
- б) валютний ризик;
- в) трансляційний ризик;
- г) опосередкований ризик.

2. Співвідношення вимог та зобов'язань банку, що виражені в іноземній валюті, це:

- а) закрита валютна позиція;
- б) довга відкрита валютна позиція;

- в) коротка відкрита валютна позиція;
- г) валютна позиція.

3. Якщо сума активів у певній валюті більша за суму пасивів у цій валюті, то це:

- а) довга відкрита валютна позиція;
- б) закрита валютна позиція;
- в) валютна позиція;
- г) коротка відкрита валютна позиція.

4. Узгодження обсягів та строків активних і пасивних операцій з усіма іноземними валютами, якими оперує банк, це:

- а) структурне балансування валютних потоків;
- б) укладання строкових фінансових угод;
- в) страхування валютного ризику;
- г) хеджування валютного ризику.

5. Угода, яка засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) валютні активи у визначений час та на визначених умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладення такого контракту, це:

- а) ф'ючерсні валютні контракти;
- б) форвардні контракти;
- в) опціонні угоди;
- г) валютний своп.

6. Для мінімізації ризику валютних операцій Національний банк вживає таких заходів

- а) установлює ліміти на відкриту валютну позицію;
- б) обмежує залучення депозитів в іноземній валюті;
- в) упроваджує систему внутрішніх лімітів банку на валютні операції (ліміти контрагента, ліміти у розрізі валют, філій банку, ліміти на види операцій);
- г) здійснює управління валютною позицією.

7. Відкрита валютна позиція банку є короткою

- а) якщо обсяг вимог за купленою валютою перевищує обсяг зобов'язань;
- б) якщо обсяг зобов'язань за проданою валютою перевищує обсяг вимог;
- в) відкрита;
- г) закрита.

8. Управління валютною позицією банку може здійснюватися на основі

- а) портфельного підходу;
- б) методу загального фонду коштів;

в) структурного балансування активів і зобов'язань в іноземній валюті за строками і сумами;

г) вірна відповідь відсутня.

9. Стратегія управління валютним ризиком полягає в тому що банк може вибрати між

а) повним непокритим валютним ризиком, 100%-вим хеджуванням валютних ризиків, вибірним хеджуванням валютних ризиків;

б) управлінням відкритою валютною позицією чи лімітуванням;

в) функціонально-вартісним аналізом і організацією системи аналізу та контролю;

г) вірна відповідь відсутня.

10. До адміністративного методу управління валютними ризиками відносять

а) ліміти валютної позиції;

б) середньоденні коливання курсів валют;

в) дотримання коефіцієнта ринкового ризику;

г) вірна відповідь відсутня.

ТЕМА 7. ОПЕРАЦІЙНИЙ РИЗИК

7.1. Характеристика операційного ризику

Операційний ризик – це ймовірність збитків, пов'язаних зі здійсненням активних операцій, через неухважність та недбалість працівників банку, які відповідають за їх проведення.

Виділяють чотири принципи управління операційним ризиком:

- створення належного середовища управління ризиком;
- управління ризиком: виявлення, вимірювання, моніторинг та контроль;
- роль органів нагляду;
- роль розкриття інформації.

З розвитком та використанням комп'ютерних технологій в банківській діяльності відбулося об'єднання операційного та технологічного ризику. Згідно із Методичними вказівками з інспектування банків “Системи оцінки ризиків” під

Операційно-технологічним ризиком розуміють ризик, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або інформаційних технологій і процесів обробки інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості та безперервності роботи.

Операційно-технологічний ризик поділяється на:

- ризик операцій;
- ризик операційного контролю;
- системний ризик.

Ризик операцій полягає у виникненні помилок при проведенні операцій:

- помилки при проведенні операцій, які полягають у тому, що спеціалісти фронт-офісу можуть помилково укласти угоди на суми більші або менші за суми, котрі передбачені;
- помилки у відображенні операцій;
- помилки в розрахунках по операціях;
- неправильно оформлені юридичні документи.

Ризик операційного контролю представляє собою порушення в управлінні роботою фронт-, мідл- і бек-офісу:

- невизначені перевищення ліміту, що призводить до підвищення ризику;
- шахрайські дії у сфері операцій або обробки, що включають фальсифікації в бухгалтерському обліку і підробки, що спрямовані на приховування збитків за раніше укладеними угодами;

- несанкціонований доступ до систем та моделей;
- недостатній контроль за обробкою операцій.

Системний ризик пов'язаний із помилками або відмовами у підтримці систем:

- помилки в розробленні комп'ютерних програм;
- помилки у формулах математичних моделей;
- помилки в розрахунку сум переоцінки активів відповідно до ринкових цін;
- невчасна управлінська інформація;
- відмова мережі або телекомунікаційних каналів;
- неіснуючий план дій на випадок відмови систем.

7.2. Фактори оцінки ризику

До факторів оцінки операційно-технологічних ризиків належить:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління операційним ризиком, затвердженої відповідними органами банку виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;
- кількість та складність обробки операцій порівняно з рівнем розвитку і потужністю операційних і контрольних систем, враховуючи попередні результати роботи цих систем, їх поточний стан та перспективи подальшого вдосконалення;
- ймовірність технологічних та операційних збоїв, перевищення повноважень персоналом, недоліки у попередньому аналізі операцій під час прийняття рішень, а також відсутність (у тому числі тимчасова) моніторингу або реєстрації операцій з клієнтами або контрагентами;
- наявність та дотримання банком технологічних карт здійснення операцій;
- наявність, кількість, причини та характер порушень процедур адміністративного і облікового контролю;
- потенційна можливість фінансових збитків унаслідок:
 - помилки виконавців або шахрайства;
 - низької операційної конкурентоспроможності банку;
 - неадекватності наявних інформаційних систем;
 - неповної інформації щодо контрагента або операції;
 - операційних та технологічних збоїв;

- історія та характер скарг та звернень клієнтів до банку у зв'язку з недоліками роботи операційних систем та реакція на них банку;
- обсяги та адекватність засобів контролю за банківським програмним забезпеченням та його супроводженням та іншими послугами, які здійснюються із залученням третіх осіб (аутсорсингу);
- адекватність стратегії щодо інформаційних технологій, стратегія щодо інформаційних технологій має відповідати поточним та передбачуваним вимогам щодо діяльності банку і враховувати структуру технічних засобів, телекомунікаційних засобів, програмного забезпечення, даних і мереж, а також цілісність інформаційної бази даних;
 - існування процесу для:
 - визначення інформаційних потреб для ефективного управління банком;
 - визначення архітектури інформаційних систем для обробки операцій і надання продуктів та послуг;
 - забезпечення достовірності та збереження інформації (наприклад, створення, обробка, зберігання та надання даних). Це включає планування заходів забезпечення безперервної діяльності;
 - забезпечення своєчасної підготовки і використання управлінської інформації;
 - рівень кваліфікації та навичок менеджерів та працівників;
 - існування належних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, належних облікових підходів і дотримання положень або законів.

7.3. Регулювання операційних ризиків

Вдосконалення системи управління операційним ризиком повинно займати одне з основних місць в стратегії розвитку банку.

Зауважимо, що для **ефективного процесу управління** операційно-технологічним ризиком важливим фактором є сприятливе внутрішнє середовище банку, яке повинно формуватися, виходячи з **наступних принципів**:

1) Спостережна Рада банку повинна бути обізнана відносно основних аспектів операційних ризиків банку як окремої категорії ризику, котра має управлятися, і вона повинна ухвалити та періодично переглядати систему управління операційними ризиками. Система повинна дати для всього банку визначення операційного ризику та містити принципи того, як операційний ризик повинен бути ідентифікований, оцінений та контрольований.

2) Спостережна Рада повинна забезпечити, щоб система управління операційним ризиком була об'єктом внутрішнього аудиту з незалежним, освіченим та компетентним штатом. Проте внутрішній аудит не повинен нести прямої відповідальності за управління операційним ризиком.

3) Правління банку має бути відповідальним за впровадження системи управління операційним ризиком, яку схвалила Спостережна Рада. Ця система повинна бути поетапно впроваджена по всій структурі банку і персонал на всіх рівнях повинен розуміти всю відповідальність відносно управління операційним ризиком. Правління має бути також відповідальним за розробку та впровадження політик, процедур, процесів для управління операційним ризиком у всіх продуктових підрозділах, напрямках діяльності, процесах і системах банку.

4) Банки повинні ідентифікувати та оцінювати операційний ризик у всіх продуктових підрозділах, напрямках діяльності, процесах і системах. Банки повинні забезпечити виконання процедури оцінки операційних ризиків перед впровадженням нового продукту, напрямку діяльності, процесу чи системи.

5) Банки повинні запровадити процес регулярного моніторингу позицій по операційному ризику. Необхідно, щоб здійснювалась регулярна звітність Правлінню і Спостережній Раді банку.

6) Банки повинні мати політики, процеси і процедури для контролю чи зниження операційного ризику. Банки мають періодично переглядати свої обмеження по ризику і стратегії щодо його управління згідно власному загальному рівню прийняттого ризику.

7) Банки повинні мати план заходів у випадку непередбачуваних ситуацій для забезпечення власної діяльності на безперервній основі та для обмеження втрат у випадку серйозних відхилень у бізнесі.

Управління ризиком поділяється на такі етапи:

- розроблення політики, стратегії;
- виявлення ризику;
- вимірювання і моніторинг ризику;
- обмеження ризику;
- розкриття інформації про управління ризиком.

Перш за все розробляється і затверджується політика, яка визначає заходи впливу, вимірювання, моніторингу, обмеження і розкриття інформації про операційний ризик. Питаннями операційного ризику повинен займатися один із підрозділів банку. Після цього, потрібно визначити джерела виникнення та види операційного ризику. Коли банком виявлено різновиди операційного ризику

виникає питання про їх кількісну оцінку, тобто визначення ймовірності настання збитків та їх розмірів. Збитки від операційного ризику поділяють на: збитки невеликих розмір (очікувані або середнестатистичні) та великі (непередбачувані). Перший вид збитків можна спрогнозувати, організувавши аналітичний облік витрат, які виникли в наслідок операційного ризику. Оцінку непередбачуваних збитків можна здійснити на основі доступних статистичних даних по всій банківській системі. Незалежно від прийнятих заходів банки здійснюють внутрішню звітність про величину даного ризику.

В залежності від характеру операційного ризику банк може:

- уникнути його (не здійснювати види діяльності які провокують ризик);
- прийняти (якщо уникнути не вдається);
- обмежити (шляхом встановлення лімітів та проведення внутрішнього контролю);
- перерозподілити.

Метод перерозподілу ризику включає аутсорсинг, страхування та створення спільних підприємств. Аутсорсинг – це процес надання банку додаткових послуг (юридичне оформлення угод, розроблення та обслуговування інформаційних систем, внутрішній аудит, послуги по підборі кадрів) сторонніми організаціями. Використання даного виду діяльності має ряд переваг: по-перше, до роботи залучаються професіонали, які мають досвід та використовуються готові і перевірені методики; по-друге, банк не збільшує штат працівників.

Мінімізація операційного ризику досягається:

- впровадженням системи чіткого делегування повноважень;
- розподілом повноважень окремих структурних підрозділів і працівників банку при виконанні всіх банківських операцій з обмеженим доступом до операційної системи;
- щоденним звірянням рахунків;
- проведенням регулярного аудиту операцій та процесів.

У багатьох вітчизняних банках для мінімізації даного виду ризику застосовують **внутрішні процедури мінімізації** засновані на розподілі функцій між фронт- і бек-офісом, суть якого у тому, що відповідальні за здійснення операцій працівники, не повинні проводити розрахунки і вести бухгалтерський облік власної діяльності.

Для вимірювання та аналізу операційного ризику, Базельським комітетом по банківському нагляду виділено три основних методи його оцінки [62, 63]:

- 1) метод ключового індикатора;

- 2) стандартизований метод;
- 3) метод внутрішнього виміру.

1. Метод ключового індикатора вважається базовим і ґрунтується на розподілі коефіцієнта операційного ризику при використанні єдиного індикатора як орієнтовного показника для всієї „сфери дії” операційного ризику (діяльності банку взагалі). За індикатор пропонується прийняти показник валового прибутку. Відтак кожен банк буде резервувати капітал на покриття збитків від операційного ризику, який дорівнює фіксованому коефіцієнту зваженому на індивідуальний показник валового прибутку банку.

Цей метод достатньо простий та універсальний при визначенні величини операційного ризику, однак, він може використовуватись у невеликих банках з обмеженим і достатньо простим асортиментом послуг, в той час як банки, що працюють на міжнародних ринках, повинні застосовувати більш складні методи визначення величини операційного ризику в масштабах всього спектру банківських продуктів.

2. Стандартизований метод вважається більш досконалим (порівняно з попереднім) методом оцінки капіталу, необхідною для покриття операційного ризику. Він відрізняється від методу ключового індикатора тим, що тут передбачається розподіл діяльності банку на певну кількість стандартизованих підрозділів і бізнес-напрямів. Таким чином, стандартизований підхід забезпечує оцінку операційного ризику залежно від спеціалізації.

В межах кожної сфери бізнесу визначається індикатор, який відображає обсяг та інтенсивність діяльності конкретного банку в тому чи іншому напрямі. Такий індикатор слугує приблизним показником суми операційного ризику в межах кожного із напрямів бізнесу банку.

Стандартизований підхід вважається пріоритетним для вітчизняних банків, оскільки більшість з них знаходяться на початковій стадії розвитку внутрішньої бази даних в частині напрямів діяльності і видів ризику. Використовуючи стратегію оцінки ризику за кожним напрямом банківської діяльності окремо, стандартизований підхід створює базу для наступного розвитку більш досконалих методів оцінки операційного ризику і буде сприяти покращенню системи управління банківськими ризиками в цілому.

3. Метод внутрішнього виміру ризику передбачає, що сума капіталу, необхідного для покриття операційного ризику, визначається так:

- діяльність банку підрозділяється на визначену кількість напрямів, розраховується спектр (набір можливих видів) операційних збитків по кожному з напрямів;

- у межах кожної комбінації „напрямок діяльності / тип можливих втрат (збитків)” регулюючим органом визначається індикатор схильності до ризику, який відповідає ступеню схильності до ризику кожного із напрямів діяльності;

- окрім індикатора схильності до ризику, для кожної комбінації „напрямок діяльності / тип можливих втрат” банки розраховують (грунтуючись на власній внутрішній інформації про збитки) параметр, який представляє ймовірність збиткової події, а також розмір збитку у випадку настання вказаної події. Результат використовується для розрахунку очікуваного збитку по кожній комбінації „напрямок діяльності/тип можливих втрат”.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення операційного ризику.
2. Які є види операційного ризику?
3. Охарактеризуйте зміст ризику операцій, ризику операційного контролю та системного ризику.
4. Обґрунтуйте фактори оцінки операційно-технологічного ризику.
5. Назвіть етапи управління операційним ризиком.
6. Охарактеризуйте основні методи мінімізації операційного ризику.

Тестові завдання

1. Ймовірність збитків, пов'язаних зі здійсненням активних операцій, через неухважність та недбалість працівників банку, які відповідають за їх проведення, це:

- а) операційний ризик;
- б) технологічний ризик;
- в) ризик активних операцій;
- г) внутрішній ризик.

2. Ризик, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або інформаційних технологій і процесів обробки інформації з точки зору керованості, це:

- а) технологічний ризик;

- б) ризик активних операцій;
- в) внутрішній ризик;
- г) операційно-технологічний ризик.

3. Елемент системи ризик-менеджменту (операційний ризик), який передбачає визначення цілі, збір інформації і її опрацювання для виявлення сфер виникнення ризику, організацію відповідних інформаційних потоків, це:

- а) контролінг;
- б) моніторинг;
- в) операційний контроль внутрішніх систем;
- г) система попереджувальних сигналів.

4. Елемент системи ризик-менеджменту (операційний ризик), який передбачає здійснення контролю процесів і інформаційних систем на місцях, контроль дотримання зовнішніх і внутрішніх норм діяльності, а також розроблення заходів із захисту від негативного впливу операційних ризиків, це:

- а) система попереджувальних сигналів;
- б) операційний контроль внутрішніх систем;
- в) контролінг;
- г) моніторинг.

5. Елемент системи ризик-менеджменту (операційний ризик), який орієнтований на визначенні сфери потенційних ризиків і причини їх виникнення, це:

- а) система попереджувальних сигналів;
- б) операційний контроль внутрішніх систем;
- в) моніторинг;
- г) контролінг.

6. Мінімізація операційного ризику досягається:

- а) впровадженням системи чіткого делегування повноважень;
- б) розподілом повноважень окремих структурних підрозділів і працівників банку при виконанні всіх банківських операцій з обмеженим доступом до операційної системи;
- в) щоденним звірянням рахунків;
- г) всі відповіді вірні.

7. На які види поділяється операційно-технологічний ризик:

- а) ризик операцій;

- б) системний ризик;
- в) ризик операційного контролю;
- г) всі відповіді вірні.

8. Ризик операцій полягає у виникненні помилок при проведенні операцій:

- а) більші або менші за суми, котрі передбачені;
- б) помилки у відображенні операцій;
- в) помилки в розрахунках по операціях;
- г) неправильно оформлені юридичні документи.

9. Одним із етапів управління операційними ризиками є:

- а) хеджування;
- б) моніторинг;
- в) страхування;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. Хто повинен відповідати за розроблення та апробацію методик обмеження та зниження операційного ризику?

- а) Рада директорів банку;
- б) виконавче керівництво банку;
- в) керівники структурних підрозділів;
- г) всі відповіді вірні.

ТЕМА 8. НЕОБХІДНІСТЬ, СУТНІСТЬ І ЗАВДАННЯ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ І НАГЛЯДУ

8.1. *Поняття та завдання банківського регулювання та нагляду*

Надійне та ефективне функціонування банків є необхідною умовою економічної стабільності держави. Тому що нестабільність банківської системи призводить до краху банків, підриву довіри громадськості до них та до таких макроекономічних наслідків, як криза платіжної системи, збільшення обсягу готівкового обігу, звуження сфери безготівкових розрахунків, інфляції тощо. Різне підвищення рівня ризику комерційних банків в умовах посилення фінансової глобалізації ставить перед наглядовими органами нові складні завдання. Для органів банківського нагляду вже недостатньо використовувати дані щодо дотримання банками кількісних і якісних вимог: вони мають бути впевнені, що банки в майбутньому зможуть уникнути значних ризиків або покрити збитки в разі їх виникнення.

Саме забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів банків є метою банківського регулювання та нагляду.

Державне регулювання банківської діяльності здійснюється перш за все в межах банківської системи та виражається у впливі центрального банку на комерційні за такими основними напрямками:

1) створення законодавчих та інших умов, які б дозволили банкам реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрямок);

2) вплив на операції банків шляхом грошово-кредитного регулювання, що впливає на обсяг і структуру грошової маси в обігу, на обсяг та ціну ресурсів банківських установ, які банки можуть використовувати для кредитування суб'єктів господарювання та населення (напрямок опосередкованого економічного впливу).

3) встановлення економічних нормативів та нагляд за їх дотриманням з метою забезпечення ліквідності банківської діяльності (напрямок опосередкованого економічного впливу).

Визначення суті термінів «банківське регулювання» та «банківський нагляд» наведено у Законах України «Про Національний банк України» (ст. 1 та розділ 10), «Про банки і банківську Діяльність» (ст. 66 і 67 розділу 4).

Банківське регулювання полягає у створенні системи норм, що регулюють функціонування банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський нагляд – система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, щодо яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Банківський нагляд розглядається також як моніторинг процесів, що відбуваються в банківській системі на різних стадіях функціонування банків – від моменту створення до моменту ліквідації, а також застосування щодо них певних коригувальних заходів і засобів примусового впливу з метою регулювання їх діяльності.

Тобто банківське регулювання покликане встановлювати «правила гри» у банківському бізнесі, а контроль за їх дотриманням покладено на банківський нагляд.

Мета банківського нагляду полягає у зміцненні довіри до банківської системи з боку суспільства, підвищенні її надійності та стабільності; забезпеченні фінансової надійності банків і в захисті інтересів їхніх клієнтів та вкладників, які не завжди володіють інформацією про розміри ризиків у діяльності банків; у сприянні зміцненню ефективної й конкурентної банківської системи та раціональному розподілі кредитів в економіці.

Основною ціллю банківського нагляду є захист акціонерів та вкладників банку від зловживань і нефахового управління та підтримання стабільності фінансового ринку шляхом недопущення системного ризику.

До основних завдань банківського регулювання та нагляду можна віднести:

- 1) забезпечення стабільності, ефективності та надійності банківської системи;
- 2) забезпечення фінансової безпеки вкладників та кредиторів банків;
- 3) сприяння розвитку конкуренції у банківському секторі;
- 4) забезпечення прозорості діяльності банків;

5) підтримка необхідного рівня стандартизації та професіоналізму у банківській сфері.

Виділяють (згідно статті 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність») дві основні форми регулювання банківської діяльності – адміністративне та індикативне.

Адміністративне регулювання зводиться до створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Воно здійснюється у правовій формі шляхом видання уповноваженими органами нормативно-правових та індивідуально-правових актів, що визначають структури та способи здійснення банківської справи.

Основними **складовими елементами** адміністративного регулювання є:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) надання рекомендацій щодо діяльності банків;
- 5) організація нагляду за діяльністю банків.

Індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість НБУ за допомогою інструментів грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці.

До **основних елементів** індикативного регулювання відносяться:

1. Засоби впливу, пов'язані з визначенням кількісних параметрів банківської діяльності:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій.

2. Засоби впливу непрямого характеру:

- 1) визначення процентної політики;
- 2) рефінансування банків;
- 3) регулювання кореспондентських відносин;
- 4) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 5) регулювання операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу.

Центральним банком нагляд здійснюється двома методами:

- 1) безвиїзний (дистанційний, заочний) нагляд;
- 2) виїзне інспектування банків.

За етапами і методами здійснення банківський нагляд поділяють на:

1. Вступний контроль, який полягає у тому, що на етапі створення комерційного банку наглядові органи перевіряють установчі документи, слідкують за виконанням усіх вимог законодавства щодо організації банку. Він поділяється на два етапи – державну реєстрацію банку як юридичної особи і надання ліцензії на здійснення банківських операцій. Методами і прийомами вступного контролю є аналіз бізнес-планів, перевірка керівників та засновників, контроль за правильністю формування статутного капіталу, перевірка наявності матеріально-технічної бази банку. Основна мета цього етапу – відбір банків, що відповідають встановленим вимогам та створення умов для їхньої діяльності.

2. Пруденційний (від англ.: “prudential” – обережний, обачний, розсудливий) **(попередній, документарний) нагляд**. Це – система заходів регулярного дистанційного контролю за банківською діяльністю, яка дає змогу попередити або своєчасно виявити фінансові проблеми. Він включає заборону або обмеження окремих видів банківської діяльності з боку Національного банку України, відрахування до резерву для відшкодування можливих втрат за кредитами банків, встановлення штрафних санкцій за порушення банками показників економічних нормативів, порядку формування обов’язкових резервів тощо. Основний інструментарій, що використовується на цьому етапі полягає в аналізі фінансової звітності, виконанні нормативів Національного банку України, застосуванні заходів впливу, аудиту. Мета пруденційного нагляду полягає у запобіганні виникненню кризових ситуацій в роботі, додержання банківського законодавства і нормативних документів.

3. Поточний контроль, який передбачає зовнішнє втручання в діяльність банку шляхом виїзних інспекційних перевірок, застосування заходів щодо фінансової стабілізації банків, адаптації їх до нових ринкових умов або ліквідації з мінімальними соціально-економічними втратами. Охоплює також застосування санкцій та заходів щодо організаційного зміцнення фінансового оздоровлення окремих банків.

На сьогодні можна виділити декілька типів банківського нагляду (рис. 8.1):

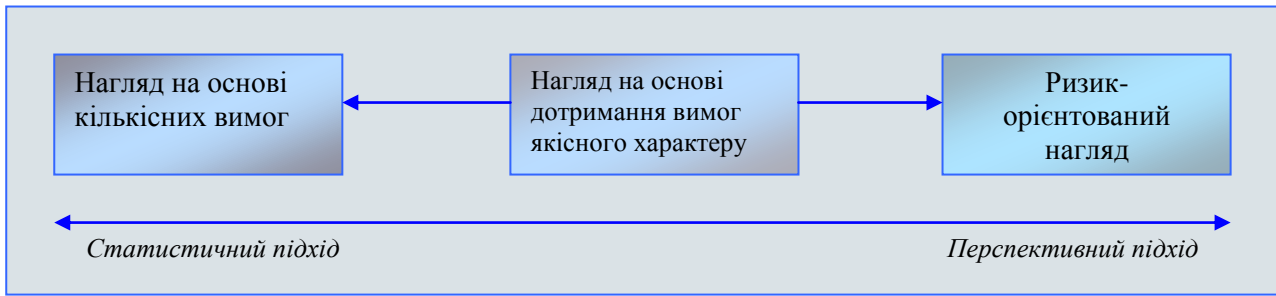

Рис. 8.1. Часовий аспект типів банківського нагляду

Нагляд на основі кількісних вимог передбачає виконання банками вимог, що мають кількісне вираження та базуються на об'єктивних оцінках. Такий тип нагляду дозволяє наглядовцям отримувати точну та об'єктивну інформацію про виконання банками нормативів, порівняти результати їх діяльності для аналізу їх стану та місця в системі. Невиконання банком встановлених вимог веде до застосування регулятором засобів впливу. Більшість нормативних документів, що видаються органами регулювання, базуються на встановленні кількісних обмежень для кредитних, таких як достатність капіталу, нормативи ліквідності, розміри відкритих валютних позицій, резервні вимоги тощо. Нагляд, що базується на кількісних вимогах, дозволяє наглядовцям порівнювати показники роботи банківських установ та оцінювати їхню здатність протистояти шоківим ситуаціям. Однак такий підхід не створює умов для запобігання негативним явищам, оскільки наглядовці не можуть застосовувати коректуючі заходи до банку, який ще не вийшов за рамки встановлених лімітів. Наглядовці не в змозі вчасно отримати інформацію про проблеми в банку до їх настання. Вони можуть лише констатувати факт порушення. Тому, аналіз виконання кількісних вимог не є достатнім для ефективного здійснення наглядових функцій та повинен бути доповнений якісним аналізом. Регулювання та нагляд на основі якісних вимог ґрунтується на оцінці факторів якісного характеру, які прямо або опосередковано впливають на діяльність банку. Здійснення якісної оцінки – складне завдання, оскільки процедури корпоративного управління в різних банках суттєво відрізняються. В процесі здійснення цього виду нагляду до банків висуваються вимоги якісного характеру, яким він повинен відповідати. Оцінка відповідності

цим вимогам часто ґрунтується на професійній думці (експертній оцінці) працівників регулятора.

8.2. Система банківського нагляду в Україні

Регулювання діяльності вітчизняних банків відповідно до Закону України «Про Національний банк України» та Закону України «Про банки і банківську діяльність» здійснюється Національним банком України. Окрім цих законів, функції регулювання різних секторів грошового ринку та відповідний розподіл повноважень державних органів закріплено також у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», згідно з яким регулювання ринку банківських послуг здійснює Національний банк України, регулювання ринку цінних паперів – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а регулювання інших ринків фінансових послуг – Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг.

Зміст регулювання діяльності банків Національним банком України (згідно функцій НБУ) полягає у здійсненні впливу на банки та інші фінансово-кредитні установи з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці, сприяння дотриманню стабільності банківської системи та цінової стабільності.

Форми регулювання банківської діяльності відображають характер впливу НБУ на банки та інші фінансово-кредитні установи, засоби і прийоми його здійснення.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог Закону «Про банки та банківську діяльність» щодо здійснення банківської діяльності.

Система банківського нагляду визначена Положенням про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків: Постанова Правління Національного банку України від 17 листопада 1997р. № 380. Згідно з цим положенням система банківського нагляду має ієрархічну побудову і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних відділень НБУ.

До складу структури системи банківського нагляду в Україні входять:

➤ *на рівні Національного банку України:*

1. Комісія НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

2. Дирекція з банківського регулювання та нагляду, яка включає:

- департамент банківського регулювання і нагляду;
- департамент методології банківського регулювання і нагляду;
- департамент реєстрації та ліцензування банків;
- департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму.

➤ *на рівні територіального управління НБУ:*

- відділ банківського нагляду територіального управління НБУ;
- комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні НБУ;
- начальник відділу банківського нагляду;
- сектор реєстрації та ліцензування банків;
- сектор інспекційних перевірок банківських установ;
- сектор моніторингу банків.

Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків очолює Перший заступник Голови НБУ, а в разі його відсутності обов'язки Голови Комісії виконує заступник Голови НБУ з питань банківського регулювання та нагляду. (Постановою Правління НБУ від 9 листопада 1998 року № 470 затверджене Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, яким визначено завдання, права та регламент роботи Комісії).

До її основних **повноважень** належить:

- проведення комплексної оцінки фінансово-економічного стану банківської системи в цілому та надання пропозицій Правлінню щодо адекватного реагування;
- заслуховування керівників комерційних банків у разі порушення комерційними банками чинного законодавства з метою здійснення аналізу становища, що склалося в банку, і розроблення відповідних заходів щодо усунення негативних наслідків;
- прийняття рішень про відкликання у банку ліцензії на здійснення окремих банківських операцій;
- підготовка необхідних висновків для Правління Національного банку України про відкликання ліцензії на всі види банківських операцій;

- надання комерційним банкам рекомендацій щодо усунення порушень в їх діяльності з питань, які не потребують розгляду на засіданні Правління;
- надання пропозицій Правлінню щодо прийняття рішень про застосування санкцій у разі виявлення фактів порушення законодавства.

Заступник Голови НБУ:

- координує дії департаментів банківського нагляду і відділів банківського нагляду територіальних управлінь;
- затверджує плани контрольно-інспекційної роботи банківського нагляду;
- проводить з керівництвом банків спільні наради з обговорення проблемних питань у їх діяльності та прийняття рішень щодо зобов'язання виконавчих органів банків усувати виявлені порушення і недоліки;
- приймає рішення про проведення позапланових інспекцій комерційних банків та їх установ.

Департаменти банківського нагляду готують та подають на розгляд заступнику Голови НБУ матеріали з таких питань:

- проведення спільних нарад з членами спостережної ради та виконавчого органу комерційного банку;
- проведення позапланових інспекцій банків;
- надання пропозицій на ім'я голови ради банку щодо необхідності усунення керівництва банку від управління;
- підготовка матеріалів для винесення на розгляд Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України, зокрема про відкликання банківської ліцензії.

Начальник територіального управління Національного банку України бере участь у процесі реагування з боку банківського нагляду на порушення в діяльності банків шляхом:

- проведення спільних нарад з керівництвом банківської установи щодо проблемних питань;
- надсилання попередження банку;
- накладення штрафних санкцій;– видання розпорядження щодо усунення керівництва банківської установи від управління.

На рівні Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні здійснюються:

- надання рекомендацій щодо підвищення банку норми обов'язкових резервів;

- внесення пропозицій щодо встановлення або скасування банку режиму фінансового оздоровлення;
- внесення пропозицій щодо усунення керівництва банківської установи від управління;
- внесення пропозицій щодо відкликання ліцензії на здійснення окремих чи всіх банківських операцій, а також щодо припинення діяльності банків;
- прийняття рішень щодо відкликання дозволів філій на здійснення окремих чи всіх банківських операцій.

На рівні відділу банківського нагляду територіального управління на підставі відповідних матеріалів обґрунтовуються пропозиції до розгляду Комісії або начальника територіального управління щодо:

- проведення з керівництвом банку та банківської установи спільних нарад з обговорення проблемних питань;
- надсилання банку попередження;
- стягнення у безспірному порядку штрафу;
- проведення позапланових тематичних та комплексних інспекцій поточної діяльності банку або банківської установи;
- здійснення експертизи наданої банком програми фінансового оздоровлення;
- підвищення норми обов'язкових резервів, встановлення або скасування режиму фінансового оздоровлення, відкликання ліцензій та дозволів на здійснення окремих чи усіх банківських операцій, а також щодо припинення діяльності банку чи банківської установи. Безпосередньо процес нагляду за діяльністю комерційних банків здійснює територіальне управління Національного банку України, відділ банківського нагляду якого на підставі отриманої інформації та звітності здійснює контроль за фінансовим станом комерційних банків та їх установ і дотриманням банками встановлених економічних нормативів, банківського законодавства та нормативних актів Національного банку України.

У разі порушення комерційним банком вимог банківського законодавства територіальне управління вирішує питання з керівництвом комерційного банку про проведення спільної наради з метою обговорення проблем діяльності цього банку. При невизначенні шляхів вирішення зазначених проблем, а також якщо нарада не може бути проведена з будь-яких причин, начальник територіального управління приймає рішення про здійснення інспекції безпосередньо у банківській установі.

У разі виявлення недоліків у роботі банку начальник регіонального управління пропонує комерційному банку вжити заходів щодо їх усунення та надати листа із зобов'язаннями, а при невиконанні комерційним банком цих зобов'язань – надсилає попередження його керівництву.

За підсумками проведеної інспекції у разі необхідності начальник територіального управління інформує Голову Правління комерційного банку про подальші дії територіального управління, в тому числі про подання матеріалів до відповідних департаментів банківського нагляду Національного банку України.

Департаменти банківського нагляду Національного банку України проводять детальний аналіз матеріалів, наданих територіальним управлінням Національного банку України та отриманих з інших джерел, про наявність недоліків і порушень у діяльності комерційного банку та готують для Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків та Правління Національного банку України пропозиції щодо необхідності застосування таких заходів:

- проведення інспекції у комерційному банку та його установах, метою якої є отримання інформації про фінансовий стан банку в цілому, систему його внутрішнього контролю, підтвердження достовірності звітних документів, перевірку законності банківських операцій та ліквідності банку тощо;

- встановлення та скасування режиму фінансового оздоровлення;

- усунення керівництва комерційного банку (установи) від управління;

- призначення тимчасової адміністрації для управління комерційним банком;

- відкликання ліцензій на здійснення окремих або всіх видів банківських операцій;

- припинення діяльності банку, його реорганізацію чи ліквідацію;

- виключення банку з книги реєстрації банків у зв'язку з їх реорганізацією чи ліквідацією.

Правління Національного банку України, розглянувши матеріали, надані відповідним департаментом банківського нагляду та Комісією з питань нагляду і регулювання діяльності банків, приймає рішення.

Послідовність вжиття того чи іншого заходу впливу, визначена цим положенням, не обов'язкова в усіх випадках у зв'язку з тим, що заходи впливу мають бути адекватними допущеним порушенням.

Рішення про вжиття адекватних заходів впливу приймаються на відповідних рівнях системи банківського нагляду та Правлінням Національного банку України.

8.3. Механізм наглядового реагування та його вплив на проблемні банк

В процесі здійснення банківського нагляду особливого значення набуває питання виявлення та усунення будь-яких проблем у банківських установах зокрема, та банківській системі загалом. Саме в умовах впливу фінансової кризи кількість проблемних банків значно зросла. Оскільки керівництво окремих банків виявилось неспроможним самостійно вирішити проблемні питання, які виникли в їх діяльності.

Базельський комітет з питань банківського нагляду визначає слабкий, або проблемний банк, як банк, «ліквідність або платоспроможність якого ослаблена або буде ослаблена до тих пір, доки не будуть вжиті заходи зі значного поліпшення стану його фінансових ресурсів, профілю (сукупності параметрів) ризиків, з корекції стратегічного напрямку діяльності, з підвищення потенційних можливостей управління ризиком і/або підвищення якості управління» [2].

Основними причинами слабкості банку є:

- відсутність прибутковості,
- втрата капіталу,
- низька якість активів
- проблеми, пов'язані з ліквідністю або репутацією банку.

Відповідно до чинного законодавства України, неплатоспроможність банку – це неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку. Неспроможність банку є ознакою його фінансового становища, за якою банк неспроможний виконувати свої фінансові зобов'язання перед кредиторами, а також зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) [5].

Національний банк України відносить банк до **категорії проблемних за умови:**

1) банк допустив зменшення розміру регулятивного капіталу та/або нормативів капіталу банку, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України, на 10 і більше відсотків протягом звітного місяця;

2) банк не виконав вимогу вкладника або іншого кредитора, строк якої настав п'ять і більше робочих днів тому;

3) системне порушення банком законодавства, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

4) банк порушив вимоги законодавства щодо порядку подання та/або оприлюднення звітності, в тому числі подав Національному банку України та/або оприлюднив недостовірну звітність, що призвело до суттєвого викривлення показників фінансового стану банку;

5) систематичне незабезпечення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками, що створює загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку [5].

Проблемний банк у строк до 180 днів зобов'язаний привести свою діяльність у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, а також план фінансового оздоровлення, розроблений та затверджений згідно з вимогами.

Фінансове оздоровлення – відновлення платоспроможності банку та приведення фінансових показників його діяльності у відповідність із вимогами Національного банку України.

Проблемний банк зобов'язаний у строк до семи днів повідомити Національний банк України про заходи, які він вживатиме з метою приведення своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства, та на вимогу Національного банку України повідомляти його про хід виконання цих заходів.

План фінансового оздоровлення затверджується правлінням (радою директорів) та спостережною (наглядовою) радою банку. Строк виконання плану фінансового оздоровлення банку не може перевищувати 180 днів.

Національний банк має право надати пропозиції та зауваження до плану фінансового оздоровлення банку, які є обов'язковими для врахування банком, або вимагати надання пояснень, додаткової інформації (документів).

План фінансового оздоровлення банку має включати:

- аналіз причин погіршення фінансового стану;
- заходи щодо покращення фінансового стану з визначенням кількісних та/або якісних показників діяльності банку та строки їх виконання;
- найменування відповідального виконавця.

Банківська установа зобов'язана повідомляти Національний банк про результати виконання нею заходів плану фінансового оздоровлення.

Заходи фінансового оздоровлення є завершеними в разі виконання банком своїх зобов'язань, у тому числі дотримання економічних нормативів, порядку

формування і зберігання обов'язкових резервів, формування в повному обсязі резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями.

Національний банк України протягом 180 днів з дня віднесення банку до категорії проблемних має право прийняти рішення про визнання діяльності банку такою, що відповідає законодавству, або про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України, **ознаками неплатоспроможності банків є:**

1) не приведення банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, після віднесення його до категорії проблемних, але не пізніше ніж через 180 днів з дня визнання його проблемним;

2) зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України;

3) невиконання банком протягом 10 робочих днів поспіль 10 і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами [5].

У Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління НБУ розглядаються наступні факти виникнення в банку некерованої ситуації:

1) невиконання керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;

2) відсторонення керівників банків від посади;

3) виявлення за результатами безвиїзного нагляду або інспекційної перевірки фактів здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників та кредиторів, порушень банківського законодавства, а також одержання доходів із порушенням законодавства України, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку;

4) виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами і кредиторами;

5) потреба в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами та кредиторами;

б) потреба в контролі за діяльністю банку протягом шести місяців із дня втрати ним статусу перехідного;

7) наявність публічного конфлікту в керівництві банку [8].

Основними принципами роботи органів банківського нагляду зі слабкими банками є:

➤ **Оперативність.** Якщо не розв'язувати проблеми оперативно, то вони швидко ускладнюються, роблячи важчими та дорожчими зусилля з їх розв'язання, при потенційній можливості їх перетворення в масштабніші або системні проблеми.

➤ **Витрати-ефективність.** При виборі альтернативних дій, спрямованих на досягнення цілей усунення слабкості банку, банківський нагляд повинен керуватися найменшим вартісним критерієм.

➤ **Гнучкість.** Органам банківського нагляду необхідно діяти досить гнучко при розгляді всього арсеналу наявних у нього владних повноважень для роботи зі слабким банком.

➤ **Послідовність.** Послідовні й адекватно сприйняті дії органів банківського нагляду не будуть деформувати конкурентне середовище.

➤ **Проблема морального ризику.** Заходи органів банківського нагляду не повинні створювати стимулів для банків, діючи таким чином, щоб відшкодувати збитки, які вони понести, по суті, з власної вини.

➤ **Прозорість і співробітництво.** Банк і орган банківського регулювання та нагляду повинні бути спрямовані на високий ступінь прозорості й обміну інформацією, яка стосується спільних дій щодо заходів фінансового оздоровлення.

Національним банком України розроблена система показників раннього реагування, згідно з якою проводиться рання діагностика проблемності банку з метою превентивного втручання банківського нагляду в діяльність банківської установи в разі виникнення у неї певних проблем (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Система показників раннього реагування НБУ [11, с. 261]

Спрямованість оцінки	Показники
Оцінка рівня капіталізації банку	- Регулятивний капітал, скоригований на суму нарахованих доходів та переоцінки основних засобів - Відношення негативно класифікованих активів до регулятивного капіталу - Коефіцієнти ризику
Оцінка рівня ліквідності та платоспроможності банку	- Показник миттєвої ліквідності - Показник поточної ліквідності - Питома вага високоліквідних активів до загальних активів

	<ul style="list-style-type: none"> - Сальдо між розміщеними і залученими коштами на міжбанківському ринку - Стан платоспроможності банку
Оцінка якості та ризиковості активів банку	<ul style="list-style-type: none"> - Частка негативно класифікованих активів у загальних активах - Частка безпроцентних та малодоходних активів у загальних активах - Частка дебіторської заборгованості у загальних активах - Частка основних засобів у загальних активах - Відношення резерву під кредитні операції з клієнтами до загального обсягу кредитних операцій з клієнтами - Частка цінних паперів у загальних активах банку - Частка ЦП (без ОВДП) в загальних активах - Відношення сформованого резерву під операції з цінними паперами до портфеля ЦП (без ОВДП)
Оцінка стабільності та якості ресурсної бази банку	<ul style="list-style-type: none"> - Частка коштів клієнтів у пасивах - Частка залучених коштів до запитання у зобов'язаннях банку - Частка залучених вкладів фізичних осіб у зобов'язаннях
Оцінка ефективності діяльності банку	<ul style="list-style-type: none"> - Рентабельність активів - Вартість зобов'язань - Рентабельність статутного капіталу - Чиста процентна маржа - Чистий спред - Відношення адміністративних витрат до загальних витрат банку - Коефіцієнт ефективності

За показниками раннього реагування НБУ оцінці підлягають п'ять напрямків результативності роботи банку, а саме: рівень капіталізації, ліквідність і платоспроможність банку, якість і ризиковість активів, стабільність і якість ресурсної бази, а також ефективність діяльності банку. Кожна з цих позицій аналізується за певною кількістю показників, які мають установлені граничні значення, здебільшого встановлені окремо для кожної групи банків, з якими порівнюється визначена величина оцінюваного банку, і в результаті всіх порівнянь банківським наглядом виносяться рішення про необхідність і можливість застосування відповідних заходів наглядового реагування до даної банківської установи.

Наступним інструментом ранньої діагностики проблемності банку є **рейтингові системи** органів банківського нагляду, які використовуються для одержання інформації про оцінку різноманітних компонентів, що формують загальну картину фінансового стану банківської установи. Основна перевага рейтингової системи органів банківського нагляду полягає в тому, що вона надає структуровану та всеохоплюючу інформацію про фінансовий стан банківської установи. Кількісна та якісна інформація про діяльність банку вивчається й аналізується банківським наглядом на постійній основі, при цьому основна увага приділяється відхиленням від певних встановлених наглядом граничних значень.

Національний банк України використовує рейтингову систему CAMELS, згідно з якою визначається загальний стан банків на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють його діяльність за всіма напрямками. Відповідна рейтингова категорія присвоюється банку на основі оцінки основних показників банківської діяльності: достатність капіталу (capital adequacy), якість активів (assets quality), структура управління (management), дохідність (earnings), ліквідність (liquidity), чутливість до ринкового ризику (S). Метою оцінки діяльності банків за даною рейтинговою системою є визначення тих з них, у яких незадовільний фінансовий стан, операції або менеджмент мають недоліки, що можуть призвести до ліквідації банку та потребують посиленого контролю служби банківського нагляду НБУ і вжиття відповідних заходів для усунення цих недоліків у діяльності банку та стабілізації його фінансового стану та недопущення загрози інтересам вкладників і кредиторів банку [7].

Для розв'язання кризових ситуацій в банківській установі необхідним є застосування **ефективних заходів**, таких як:

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам [5].

Банк може бути реорганізований за рішенням власників банку. Національний банк України визначає перелік документів, які подаються для отримання дозволу на реорганізацію та затвердження плану реорганізації банку.

Національний банк України не дає дозволу на реорганізацію банку у разі, якщо є достатні підстави вважати, що реорганізація загрожує інтересам вкладників та інших кредиторів і банк, створений у результаті реорганізації та/або банк, який не припиняється як юридична особа у результаті приєднання до нього або виділу з нього, не будуть відповідати вимогам щодо економічних нормативів їх діяльності, порядку реєстрації банків і ліцензування їх діяльності.

Національний банк України надає дозвіл чи відмовляє у реорганізації банку протягом одного місяця з моменту отримання заяви банку на реорганізацію.

Рішення про реорганізацію банку, крім перетворення, має містити інформацію про:

- 1) угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;
- 2) призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;
- 3) призначення персонального складу ревізійної комісії для проведення інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);

- 4) призначення аудиторської фірми;
- 5) строки проведення реорганізації;
- 6) склад правління (ради директорів) після реорганізації [5].

Угода **про злиття або приєднання** укладається банками, що реорганізуються шляхом злиття або приєднання, у письмовій формі. Угода про злиття або приєднання набирає законної сили з моменту затвердження її більшістю у дві третини голосів акціонерів (учасників) на загальних зборах кожного з банків.

У випадку не виконання вище зазначених заходів банківська установа ліквідується. **Банк може бути ліквідований:**

- 1) за рішенням власників банку;
- 2) у разі відкликання Національним банком України банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Ліквідація банку з ініціативи власників здійснюється в порядку, передбаченому законодавством про ліквідацію юридичних осіб, у разі якщо Національний банк України після отримання рішення власників про ліквідацію банку не виявив ознак, за якими цей банк може бути віднесено до категорії проблемного або неплатоспроможного.

Власники банку мають право розпочати процедуру ліквідації банку за рішенням загальних зборів лише після надання на це згоди Національним банком України та за умови відкликання банківської ліцензії.

Якщо банк, який ліквідується за ініціативою власників, віднесено Національним банком України до категорії проблемних або неплатоспроможних, Національний банк України та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб вживають щодо нього заходи, передбачені Законом “Про банки і банківську діяльність” та Законом України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб”.

Національний банк України приймає рішення про відкликання у банку банківської ліцензії та ліквідацію банку за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб протягом п'яти днів з дня отримання такої пропозиції Фонду.

Процедура ліквідації банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з дня внесення запису про це до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців.

Національний банк України вносить запис до Державного реєстру банків про ліквідацію банку на підставі отриманого від Фонду гарантування вкладів

фізичних осіб рішення про затвердження ліквідаційного балансу та звіту ліквідатора.

Вагомим заходом розв'язання кризових ситуацій у проблемних банках є створення санаційного банку. Основною метою створення санаційного банку є захист інтересів вкладників та інших кредиторів банків, як тих, що здійснюють свою діяльність у загальному режимі, так і тих, у яких призначено тимчасову адміністрацію або які перебувають у процедурі ліквідації. Єдиним засновником санаційного банку є Національний банк України. Рішення про створення санаційного банку приймається Правлінням Національного банку України. Статут санаційного банку та зміни до нього затверджується Правлінням Національного банку України. Санаційний банк набуває статусу юридичної особи з моменту його державної реєстрації в порядку, встановленому законодавством України.

Національний банк України затвердив механізм діяльності санаційного банку на базі АТ "Родовід Банк" Постановою НБУ № 471 від 23 грудня 2011 р. Згідно з документом, "завданням санаційного банку є проведення роботи з активами державних банків і банків, у капіталізації яких взяла участь держава, спрямованої на максимізацію надходжень від повернення цих активів" [9].

У постанові зазначається, що на санаційний банк не поширюються вимоги, встановлені НБУ щодо обов'язкових економічних нормативів і лімітів валютної позиції, нормативів обов'язкового резервування коштів на коррахунку банку.

Згідно з текстом ліцензії, санаційному банку надається право:

- розміщувати кошти, у тому числі в іноземній валюті і банківських металах, від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- продавати майно, що перейшло у власність санаційного банку на підставі реалізації прав заставодержателя;
- здійснювати операції з державними цінними паперами, депозитними сертифікатами НБУ;
- здійснювати торгівлю іноземною валютою на валютному ринку України, операції з готівковою іноземною валютою та ін.

Таким чином, підсумовуючи викладена, зазначимо що органам банківського нагляду необхідно основну увагу зосередити на ранній діагностиці проблемності банків, з метою недопущення виникнення проблемних установ.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення банківського регулювання.
2. Розкрийте суть банківського нагляду.

3. Вкажіть основні завдання банківського регулювання і нагляду.
4. Розкрийте суть адміністративного регулювання. Назвіть його основні елементи.
5. Охарактеризуйте індикативне регулювання. Які елементи відносять до його складу?
6. У чому полягає суть вступного контролю?
7. Які інструменти використовуються на етапі пруденційного нагляду?
8. В чому полягає мета поточного контролю?
9. Дайте характеристику основним принципам ефективного банківського нагляду.
10. В чому полягає зміст регулювання банківської діяльності Національним банком України?
11. Охарактеризуйте склад структури системи банківського нагляду на рівні Національного банку України.
12. Які структурні підрозділи входять до складу структури системи банківського нагляду на рівні територіального управління НБУ?
13. Назвіть основні повноваження Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання.
14. Якими повноваження володіє заступник Голови НБУ?
15. В чому полягає специфіка діяльності департаментів банківського нагляду?
16. Яким чином Начальник територіального управління Національного банку України бере участь у процесі реагування з боку банківського нагляду на порушення в діяльності банків шляхом?
17. Які заходи здійснюються на рівні Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні?

Тестові завдання

1. Виберіть вірне тлумачення поняття «банківське регулювання»:

а) система норм, що регулюють функціонування банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства;

б) система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, щодо яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення

стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку;

в) система контролю за діяльністю банківських установ, яку здійснює Національний банк України з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку;

г) немає вірної відповіді.

2. До індикативних методів банківського нагляду належать:

а) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;

б) встановлення обов'язкових економічних нормативів;

в) надання рекомендацій щодо діяльності банків;

г) всі відповіді вірні.

3. Вступний контроль – це:

а) форма банківського регулювання, що передбачає контроль наглядових органів за процесом створення банківської установи, а саме перевірка установчих документів, наявності ліцензій, інших дозволів;

б) регламентація державної реєстрації банку;

в) форма банківського нагляду, мета якої полягає у перевірці банку, що відкривається, на дотримання законодавчо встановлених вимог щодо державної реєстрації та ліцензування;

г) надання ліцензії на здійснення банківських операцій.

4. Виберіть вірне тлумачення пруденційного нагляду:

а) форма банківського нагляду, мета якої полягає у перевірці банку, що відкривається, на дотримання законодавчо встановлених вимог щодо державної реєстрації та ліцензування;

б) форма банківського регулювання, яка полягає у регулярному дистанційному контролі за банківською діяльністю, та дає змогу попередити або своєчасно виявити фінансові проблеми;

в) форма банківського нагляду, мета якої полягає у перевірці банку, що відкривається, на дотримання законодавчо встановлених вимог щодо державної реєстрації та ліцензування;

г) форма банківського нагляду, мета якої полягає в забезпеченні дистанційного контролю за банківською діяльністю з метою попередження або своєчасного виявлення фінансових проблем.

5. Який департамент займається тим, що інформує управління НБУ про стан банківської системи?

а) департамент реєстрації та ліцензування банків;

- б) департамент банківського регулювання і нагляду;
- в) департамент методології та організації банківського нагляду;
- г) жоден з варіантів.

6. Які з нижче перелічених методів банківського нагляду не належать до адміністративних:

- а) регулювання кореспондентських відносин;
- б) визначення процентної політики;
- в) рефінансування банків;
- г) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру.

7. Що з переліченого нижче є завданнями банківського нагляду?

- а) розгляд пакетів документів щодо реєстрації банків;
- б) погодження статутів кредитних спілок;
- в) забезпечення прозорості діяльності банківського сектора в цілому і кожного банку окремо;
- г) управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного не інфляційного розвитку економіки.

8. До адміністративних методів регулювання банківської діяльності відносять:

- а) встановлення економічних нормативів;
- б) встановлення нормативів обов'язкового резервування;
- в) реєстрація та ліцензування;
- г) визначення процентної політики.

9. Який департамент займається веденням книги реєстрації банків та інших кредитно-фінансових установ?

- а) департамент реєстрації та ліцензування банків;
- б) департамент безвиїзного нагляду;
- в) департамент інспектування;
- г) жоден з варіантів.

10. Що з переліченого нижче є функцією банківського нагляду?

- а) організація проведення співбесід з кандидатами на керівні посади в банках;
- б) забезпечення стабільності та надійності банківської системи з метою сприяння економічному піднесенню;
- в) підтримання необхідного рівня стандартизації і професіоналізму в банківському секторі;
- г) жоден з варіантів.

ТЕМА 9. МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

9.1. Світовий досвід роботи служб банківського нагляду

У світовій практиці існують різні підходи до інституційної побудови системи державного регулювання фінансової сфери в цілому та банківської зокрема. Залежно від особливостей функціонування національного фінансового сектору умовно виділяють три основні моделі наглядових систем: за секторами (секторну), за завданнями та модель єдиного нагляду.

Відповідно до секторної моделі функції наглядових органів розподілені за окремими секторами фінансового ринку – банківським, страховим і фондовим. Така модель є базовою, адже становлення нагляду за фінансовою сферою в багатьох країнах починалося саме з неї. Так, сегменти фінансового ринку з'являлися незалежно один від одного і розвивалися неоднаковими темпами на основі різного законодавства та використовуючи власні інструменти й методи. Секторна модель дає змогу регулювати окремі сегменти фінансового ринку з врахуванням специфіки їх діяльності. Разом з тим, за такої моделі не завжди можна досягти узгодженості в діяльності регулятивних органів щодо одновекторної політики у фінансовій сфері. На сьогодні цю модель нагляду зберігають такі країни як Греція, Іспанія, (Італія, Португалія, Франція (в поєднанні з моделлю за завданнями) та Україна.

Модель за завданнями передбачає розподіл обов'язків наглядових органів на основі завдань і функцій нагляду: на пруденційний нагляд за діяльністю фінансових посередників та на регулювання бізнесу у фінансовій сфері. Це – так звана модель двох вершин. На сьогодні вона використовується лише в чотирьох європейських країнах: Нідерландах та частково у Франції, Італії, Португалії. Цю модель розглядають як перехідну від секторної до моделі єдиного нагляду.

Згідно з моделлю єдиного нагляду, єдиний спеціалізований наглядовий орган (мегарегулятор) виконує регулятивно-наглядові функції стосовно різних фінансових посередників грошового ринку. Єдиною функцією центрального банку при цьому залишається проведення монетарної політики для забезпечення цінової стабільності. Однією з перших таких орган створила Швеція у 1991 р.

На сьогодні не існує єдиної моделі фінансового мегарегулятора як з позиції концентрації наглядових функцій щодо різних фінансових посередників грошового ринку, так і з погляду інституційної структури. В деяких країнах (Чехія, Словаччина, Сінгапур, Ірландія) ці функції виконує центральний банк, а в

окремих країнах (Естонія, Латвія, Мальта, Угорщина, Великобританія, Німеччина, Китай) єдиний наглядовий орган відокремлено від центрального банку і він є незалежним спеціалізованим наглядовим органом.

Структурні зміни, які спостерігаються на фінансових ринках, спричинили виникнення небезпеки, оскільки проблеми в одному секторі можуть послабити інший чи фінансову систему держави в цілому. Все це потребує посилення взаємозв'язку між регуляторами різних сфер фінансових послуг з метою отримання комплексного, а не фрагментарного бачення проблем і перспектив розвитку фінансової системи. Зокрема, протягом останніх десяти років посилюються тенденції відходу від секторної моделі нагляду до моделі єдиного наглядового органу. Тому з кінця 90-х рр. минулого століття від секторної моделі відмовилися 13 європейських країн. Зокрема, в Німеччині з 2002 р. почала діяти нова система нагляду за фінансовими посередниками. Згідно із законом про нагляд за сектором фінансових послуг органи банківського, страхового і біржового нагляду були об'єднані в нове Федеральне відомство фінансового нагляду. У Великобританії в 1997 р. створено новий регулятивно-наглядовий орган – Управління з фінансових послуг з повноваженнями нагляду за діяльністю всіх фінансових посередників грошового ринку – банків, страхових та інвестиційних компаній, будівельних товариств тощо. В тих країнах, де не створено мегарегулятора, значно розширено повноваження центральних банків у здійсненні наглядової діяльності, зміцнено структури, що відповідають за координацію взаємодії між наглядовими органамими.

Рис. 9.1. Схема моделей організаційних структур наглядових органів

Сучасні моделі організаційних структур, що забезпечують нагляд та регулювання за різними секторами фінансових послуг наведено на рис. 9.1.

Показовими є зміни, які відбулися в інституційній структурі та механізмах регулювання й нагляду за фінансовим сектором в багатьох країнах світу. Вони полягають, з одного боку, посиленні тенденцій відходу від секторної моделі нагляду та концентрації діяльності наглядових органів, унаслідок чого у складі органів банківського нагляду кількість центральних банків і департаментів уряду скоротилася, а самостійних наглядових органів – зросла; з другого боку – розширенні наглядових функцій і повноважень центральних банків, що пов'язано з їх ключовою роллю в забезпеченні фінансової стабільності.

Зазначені зміни структури наглядових органів обумовлені низкою чинників, головними серед яких є такі:

- 1) посилення координації зусиль та уніфікації відповідальності наглядових органів;
- 2) інституційне, технологічне, технічне, правове й функціональне ускладнення бізнесу у фінансовій сфері;
- 3) підвищення взаємозв'язку окремих складових фінансового сектору;
- 4) поява конгломератів, що об'єднують різні ринки фінансових послуг.

Основною причиною створення мегарегуляторів послужили економічні зміни на фінансових ринках, які потребували адекватної відповіді від органів влади і були спрямовані на забезпечення стабільності фінансових систем. Нові структури фінансового нагляду дозволяють повною мірою досягти синергетичного ефекту. В результаті злиття всіх раніше існуючих наглядових структур в єдиний орган було узагальнено також знання і досвід фахівців, що особливо важливо у зв'язку з конвергенцією фінансових продуктів універсальних фінансових концернів. Відпала необхідність координації дій між різними відомствами, що раніше призводило до втрати часу.

Деякі країни пострадянського простору на сьогодні також мають досвід створення єдиного наглядового органу. Зокрема, з 1 січня 2004 року в республіці Казахстан за станом фінансового сектору країни здійснює нагляд мегарегулятор – Агентство з регулювання і нагляду фінансового ринку та фінансових організацій. Серед ключових причин створення цього органу були такі як:

- необхідність попередити можливий арбітраж. За умов жорсткішого банківського нагляду і недостатнього нагляду за страховим ринком, учаснику фінансового ринку простіше було акумулювати грошові кошти через створення страхової компанії. Цьому сприяли такі умови як можливість не розкривати про

себе інформацію, не нести відповідальність тощо. Завдання єдиного регулятора полягало у забезпеченні єдиних підходів і стандартів для всіх сегментів фінансового ринку;

➤ неможливість розвивати окремі сектори фінансового ринку. Так, пенсійні фонди та страхові компанії можуть акумулювати «довгі» гроші, необхідні для кредитування інвестиційних проектів чи надання іпотечних кредитів. Регулятор наділений функціями розвитку: він визначає основні напрямки розвитку ринків і повинен мотивувати їх до нього.

Мегарегулятори створені в Грузії (2008 р.), Киргизії (2005 р.), Естонії (2002 р.), Латвії (2001 р.). Загалом, за окремими оцінками не менше 35% суверенних держав притримуються моделі інтегрованого нагляду.

Проте не припиняються дискусії щодо доцільності існування спеціалізованих наглядових органів чи мегарегуляторів на національних фінансових ринках, які б виявляли прогалини і невідповідності в регуляторній та наглядовій практиці, несприятливі ситуації та вразливі місця у фінансовому секторі (стосовно банківської системи, страхового і фондового ринків), а також щодо ролі центрального банку в системі банківського регулювання та нагляду.

Розглянемо аргументи, що висловлюються на користь створення єдиного фінансового мегарегулятора.

По-перше, фінансові сектори багатьох розвинутих країн еволюціонують у напрямку універсалізації. Вони урізноманітнюють свої продукти й послуги, пропонуючи єдиний пакет, що містить кредити, цінні папери, страхові поліси, проводять сек'юритизації тощо. Чим різноманітнішими є фінансові продукти й послуги, тим складніше здійснювати їх класифікацію, оцінку і контроль використання. Відтак, діяльність спеціалізованих органів нагляду може бути ускладненою.

По-друге, складнішою стає структура фінансового сектору. Фінансові посередники, що працюють на розвинених фінансових ринках, об'єднуються в конгломерати, холдинги, що значно ускладнює нагляд. У такій ситуації спеціалізовані органи нагляду не в змозі оцінити сукупні ризики конгломерату. Єдиний мегарегулятор має можливість здійснювати нагляд за фінансовими конгломератами на консолідованій основі.

По-третє, усувається дублювання певних функцій та повноважень, об'єднуються інформаційні технології та системи, створюються єдині бази даних і реєстрів. Тобто, відбувається зменшення витрат (економія масштабу).

По-четверте, забезпечується комплексний та повний контроль за набором фінансових послуг у кожному конкретному випадку та створення інституту на єдиних методологічних і методичних засадах (перевірок, звітності тощо).

По-п'яте, відбувається ефективно забезпечення захисту прав усіх учасників ринку фінансових послуг.

Оцінюючи ефективність здійснення мегарегулятором контролю за діяльністю кредитних організацій, професійних учасників фондового ринку, страхових компаній, виявлено, що в основі здійснення його діяльності має лежати функціональний принцип. Останній враховує вид конкретної функції або операції (залучення грошових коштів, кредитування вкладення в цінні папери, управління портфелем цінних паперів та ін.). Це є особливо важливим в умовах поєднання банками та іншими кредитними організаціями традиційних і нетрадиційних функцій і операцій. Так, банки, крім основних функцій із залучення коштів на вклади, кредитування та обслуговування рахунків своїх клієнтів паралельно здійснюють брокерську діяльність, а також створюють власні страхові компанії, тоді як небанківські фінансово-кредитні інститути надають окремі види кредиту.

Таким чином, універсальна наглядова інстанція має широкі повноваження і комплексно охоплює фінансовий ринок у цілому, що дозволяє їй ефективніше виконувати свої функції для забезпечення стабільності фінансового ринку. Це дає можливість також уникати негативного впливу на конкурентне середовище, який виникає в умовах різного регулювання з боку розрізаних наглядових інстанцій. Одноманітна наглядова практика виробляє єдині правила для однакових ризиків і таким чином гарантує рівні конкурентні умови для всіх учасників фінансового ринку. Крім того, наявність єдиного контрольно-наглядового органу спрощує діяльність іноземних фінансових інститутів, які пропонують різні продукти. Адже вони матимуть справу лише з одним державним органом. Існування єдиного центрального наглядового органу спрощує і робить ефективнішою співпрацю із зарубіжними органами фінансового нагляду.

Разом з тим, діяльність мегарегулятора може не враховувати специфіку роботи різних видів фінансових посередників. Існують й інші негативні моменти, які необхідно брати до уваги, здійснюючи вибір форми організації фінансового нагляду:

1. Наявність альтернативних схем взаємодії між наглядовими органами без здійснення дорогих реформ.

2. Відсутність впевненості, що при слабкому нагляді, який здійснюється окремими наглядовими органами, їх злиття здатне підвищити ефективність нагляду.

3. Небезпека втручання в поточну діяльність фінансових інститутів.

Крім того, поки що відсутні практичні докази, що інтегроване регулювання є більш ефективним під час фінансово-економічної кризи, ніж спеціалізоване. Про ефективність роботи мегарегулятора можна буде робити висновки через десятки років, коли буде зібрано достатньо фактів.

Отже, у світовій практиці існують різні моделі інституціональної побудови системи банківського регулювання та нагляду, проте для всіх їх дуже важливо, щоб регулятивно-наглядові органи мали всі необхідні повноваження для ефективного виконання поставлених перед ними завдань. Крім того, ці повноваження мають бути передбачені на законодавчому рівні.

Не можна стверджувати, що та чи інша модель організаційної структури органів нагляду за фінансовим сектором є кращою чи оптимальнішою. Кожна країна повинна вибрати ту з них, яка буде ефективною, дієвою і відповідатиме архітектурі фінансової системи саме цієї країни. Аналіз світового досвіду побудови системи регулювання фінансово-банківського сектору та загальні закони еволюції кредитних систем свідчать, що побудова регулюючих органів не за функціональним принципом, а за принципом суб'єктів регулювання характерна для нерозвинених фінансових ринків. Це сприяє гармонійному розвитку його окремих секторів, оскільки в кожному секторі ринку діє свій регулятор. На стадії сталого економічного зростання, універсалізації кредитної системи на перший план виходить доцільність створення єдиного органу, який має повноваження з нормативно-правового регулювання, контролю та нагляду щодо різних сегментів фінансового ринку.

9.2. Базельський комітет як координатор роботи з банківського нагляду

Базельський комітет з банківського нагляду створений наприкінці 1974 року при Банку міжнародних розрахунків у місті Базель (Швейцарія) керівниками центральних банків таких держав: США, Канада, Японія, Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Люксембург, Швеція. На сьогодні до них приєдналися Ірландія та Іспанія (всього 14 країн).

Комітет є наднаціональним наглядовим органом, підзвітним Комітету керуючих центральними банками. Він розробляє нормативи і директиви щодо

здійснення нагляду, а також оприлюднює рекомендаційного характеру заяви країн щодо найбільш ефективної практики банківського нагляду. Ухвалені Базельським комітетом документи не мають юридичної сили (набуття якої ніколи і не було метою). Саме високий авторитет Базельського комітету сприяє тому, що більш як у 130 країнах світу дотримуються практики розроблених ним підходів, в т.ч. і в Україні. Даний комітет розробляє перелік стандартів, вказівок та рекомендацій щодо здійснення банківського нагляду, з метою керування ними наглядовими органами. Основною метою Базельського комітету з питань банківського нагляду є зміцнення фінансової стабільності, використовуючи ефективний інструментарій, тобто встановлення вимог та стандартів, які висуваються до банків та стандартів, які сприяють ефективному розвитку банківської діяльності.

Завданням Базельського комітету є гармонізація світової практики регулювання банківського бізнесу. Воно вирішується шляхом дотримання двох основних **принципів**:

- 1) жодне банківське утворення не повинне уникнути нагляду;
- 2) нагляд має бути адекватним, надійним.

Для реалізації цих принципів Базельським комітетом з початку свого створення було прийнято ряд послідовних директив. Основними з них стали перша та друга угода про капітал, а також основні принципи ефективного банківського нагляду.

“Основні Принципи ефективного банківського нагляду“ вперше опубліковано Базельським комітетом з питань банківського нагляду у вересні 1997 року. В рамках перегляду документу у 2006 році внесено кілька незначних змін.

Основні принципи використовуються країнами у якості стандартів пруденційного регулювання і нагляду для оцінки якості систем нагляду та пруденційного регулювання, а також для планування діяльності у цій сфері з метою досягнення базового рівня ефективної та надійної практики наглядової та регулятивної політики.

Окрім самих Принципів Комітет розробив детальні інструкції щодо оцінки відповідності окремим Принципам, що містяться у документі під назвою “Методологічні роз'яснення до Основних принципів“, який вперше був опублікований у 1999 році, та що також був оновлений у процесі перегляду “Основних принципів ефективного банківського нагляду“.

Принципи ефективного банківського нагляду розкривають:

– передумови ефективного банківського нагляду (**принцип 1**), який передбачає необхідність чіткого визначення відповідальності та повноважень, правових норм та захисту органів банківського нагляду;

– ліцензування та правовий контроль за капіталом та інвестиціями банків (**принципи 2-5**) – передбачає необхідність чіткого визначення умов і порядку ліцензуванні банків, а також погодження змін у їх власності та участі в капіталі інших юридичних осіб;

– пруденційні правила та вимоги (**принципи 6-16**) – передбачає необхідність установлення економічних нормативів та нагляду за якістю ризик-менеджменту банку;

– організація внутрішнього банківського контролю (**принципи 17-18**) – передбачає необхідність нагляду за якістю організації внутрішнього аудиту та фінансового моніторингу банківських операцій;

– форми та методи нагляду (**19-21**) – передбачає необхідність професійної компетентності наглядових органів, їх забезпечення засобами для збирання та аналізу звітності банків у процесі виїзних та невиїзних перевірок;

– вимоги щодо інформації (**принцип 22**) – передбачає необхідність контролю за достовірністю та повнотою звітності банків та обов'язковим її оприлюдненням;

– офіційні повноваження наглядових органів (**принцип 23**) – передбачає необхідність делегування органам нагляду повноважень щодо застосування заходів впливу до банків у разі порушення ними законодавства;

– консолідований характер банківського нагляду (**принципи 24-25**) – передбачає необхідність міжнародного співробітництва у сфері банківського нагляду.

Суть застосування зазначених принципів полягає не у суворому їх дотриманні, а в розумній перевірці їх реалізації в реальній банківській діяльності. Це дає змогу виявляти переваги та недоліки методології банківського нагляду для її подальшого вдосконалення шляхом обміну досвідом між країнами.

Крім того, визначені принципи є основою для проведення Міжнародним валютним фондом та Світовим банком аналізу якості системи банківського нагляду держав.

Вітчизняна нормативно-правова база з питань банківського регулювання та нагляду розвивається з урахуванням основних принципів ефективного банківського нагляду, до яких передовсім відносять: законність, незалежність,

гласність, постійність, плановість, обов'язковість і компетентність фахівців, які проводять перевірки. Принцип законності закріплює вимогу дотримання норм Конституції і чинного законодавства України та є визначальним у роботі центрального банку. Зокрема, у статті 8 Конституції України закріплено принцип верховенства права, тобто закони і нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України і мають відповідати їй.

Принцип незалежності теж є одним із вітчизняних принципів банківського нагляду і випливає із правового статусу Національного банку України та ґрунтується на нормах Конституції України і банківського законодавства. Принципу незалежності банківського нагляду сприяє і те, що на законодавчому рівні, окрім незалежного правового статусу, закріплені загальні функції та повноваження Національного банку України. Так, відповідно до статті 72 Закону України «Про банки і банківську діяльність», Національний банк України має право здійснювати перевірку осіб, які охоплюються його наглядовою діяльністю, з метою дотримання банківського законодавства.

Одним з основних принципів ефективності діяльності системи банківського нагляду є об'єктивність.

Цей принцип передбачає неупередженість до об'єкта контролю. Відповідно до статті 63 Закону України «Про Національний банк України» центральний банк не має права вимагати від банків виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та його нормативно-правовими актами.

Із вищерозглянутих принципів випливає принцип компетентності органів контролю. Він передбачає професійну придатність фахівців органів банківського нагляду виконувати свої службові обов'язки у сфері здійснення банківського нагляду та контролю.

Для організації банківського нагляду вагоме значення має принцип гласності. Основи цього принципу закладені в статті 57 Конституції України та полягають у тому, що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права та обов'язки банківських установ, мають бути доведені до їх відома в порядку, встановленому законом. В іншому випадку вони не є чинними.

При здійсненні інспекційних перевірок органи банківського нагляду керуються принципом плановості, законодавчі основи якого закладені в Законі України «Про банки і банківську діяльність» та у відповідних актах Національного банку України, що регулюють порядок проведення інспекційних перевірок. Згідно зі статтею 71 цього Закону кожний банк є об'єктом інспекційної перевірки, яку здійснюють інспектори Національного банку України.

Виходячи з принципу постійності, за банками закріплені обов'язки подавати Національному банку України фінансову й статистичну звітність про свою діяльність, здійснені операції, ліквідність, платоспроможність, прибутковість, а також інформацію про афілійованих осіб банку з метою оцінювання його фінансового стану (стаття 69 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Вищевикладені принципи, закріплені у вітчизняній нормативно-правовій базі, слід розглядати як додаткові до Основних принципів ефективного банківського нагляду, що розроблені Базельським комітетом.

9.3. Характеристика компонентів “Угоди про капітал” – Базель-I

Першим вагомим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняте у 1988 р. «Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу» (International Convergence of Capital Measurment and Capital Standards), відоме також як «Угода про капітал» (Capital Accord), або Базельська угода (Basel Accord) [22] або «Базель I». Суть угоди Базель I полягала в тому, що традиційну міру достатності капіталу – відношення капіталу до активів – було замінено на досконалішу – відношення капіталу до активів з урахуванням ризику. Різні категорії активів залежно від ступеня їх ризикованості множилися на вагові коефіцієнти (0 %, 10 %, 20 %, 50 % або 100 %). Правила розрахунку капіталу і саме значення нормативу достатності (на рівні 8 %) відображали компроміс учасників угоди, початковою метою якої було обмеження кредитної експансії мало капіталізованих японських і французьких банків.

Базель-I у редакції 1988 р. містив **три основні постулати**:

1) капітал банку складається з основного та додаткового (в Україні це передбачено Законом України «Про банки і банківську діяльність»);

2) банки повинні утримувати капітал для покриття кредитного ризику. Кредитний ризик оцінювався за допомогою вагових коефіцієнтів (в Україні передбачено розрахунок резерву під кредитні ризики згідно з Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих утрат за кредитними операціями банків);

3) в будь-який момент часу співвідношення між капіталом банку та його активами, взятими з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику, не повинне бути меншим від 8% .

Прийняття «Угоди про капітал» стало переломним етапом розвитку банківського нагляду у світі, оскільки органи банківського регулювання отримали у своє розпорядження перший стандарт міжнародного рівня, на який можна було орієнтуватись. Ця угода спочатку мала спрямування на міжнародні банки та була обов'язковою для дотримання лише для країн-членів Базельського комітету. Однак відносна простота й доступність запропонованих методик і підходів сприяла її поширенню у світовій практиці і до 2004 р. «Угода про капітал» повністю або частково була запроваджена майже у 130 країнах світу, в тому числі і в Україні, причому стосовно всіх банків – об'єктів нагляду незалежно від рівня їх міжнародної активності.

Подальша практика показала, що й ця угода мала окремі недоліки. По-перше, у редакції з урахуванням Поправки 1996 р. угодою передбачалося, що капіталом повинні перекриватися лише дві широкі категорії банківських ризиків – кредитний і ринковий. Перший із них – кредитний – є традиційним ризиком, без якого неможливо уявити діяльність жодного банку. Згідно з угодою окремо розглядався кредитний ризик за балансовими та позабалансовими операціями банку. Другий ризик – ринковий – відносно новий для банківського бізнесу, а його врахування за розрахунку адекватності капіталу вказує на істотну загрозу, яку спричиняють для банків сучасні ринки з їх швидкими темпами зміни кон'юнктури. Крім того, категорія ринкового ризику виявилася досить широкою і включала чотири окремі компоненти: відсотковий, пайовий, валютний і товарний ризики.

Водночас, цілком очевидно, що насправді банківських ризиків набагато більше і охоплюють вони не лише сферу кредитних чи ринкових відносин. Тому жоден банк, який дотримувався вимог щодо адекватності капіталу з огляду на врахування двох категорій ризиків, не мав гарантії повного захисту від інших банківських ризиків. Свідченням тому стали гучні скандали, пов'язані з банкрутством кількох світових банків, зокрема Barings Bank у 1995 р. та Allied

Irish Bank у 2002 р. Таким чином, першим недоліком «Угоди про капітал» був вузький діапазон ризиків, які бралися до уваги під час оцінювання достатності капіталу.

По-друге, проста й універсальна методика визначення еквівалента зважених за ризиком активів має істотний недолік – фактичне нехтування специфікою роботи окремих банків, передусім у сфері управління ризиками. В «Угоді про капітал» намагалися оцінити кількість ризику, не беручи до уваги якість систем і процесів управління ними. Тому банки просто втрачали стимул до поліпшення своїх систем ризик-менеджменту, адже якими б ідеальними вони не були, проста формула зважування за ступенем ризику нівелювала результат щодо його кількості, а відтак і щодо необхідної величини капіталу [23].

По-третє, в «Угоді про капітал» увага зосереджувалася лише на розрахунку регулятивного капіталу та еквівалента зважених за ризиком активів, однак не приділялася увага тому, як цю важливу інформацію повідомити органам нагляду та іншим зацікавленим особам, зокрема клієнтам банку. Відтак, ще одним недоліком стала ілюзія, що дотримання адекватності капіталу на рівні 8 % є гарантією стабільної роботи банку.

Необхідність усунення цих істотних недоліків і спонукала Базельський комітет з банківського нагляду розпочати роботу над новою редакцією угоди.

9.4. Компоненти “Угоди про капітал” – Базель-II

Метою створення нової угоди стало забезпечення одноманітності методик оцінювання достатності капіталу, вживаних у різних країнах, і встановлення мінімальної величини капіталу банку. Ці вимоги спрямовано на підвищення ефективності нагляду на основі контролю та управління ризиками. У червні 1999 р. Базельський комітет запропонував для обговорення нову угоду з достатності капіталу [29], яку було спрямовано на внесення значних змін у роботу фінансових установ усіх країн Європи та посилення впливу на діяльність центральних банків, які є невід’ємною частиною світової банківської сфери. Після майже п’ятирічного обговорення у червні 2004 р. Базельський комітет з банківського нагляду прийняв переглянуту концептуальну основу «Угоди про капітал», а у листопаді 2005 р. оприлюднив виправлену та доповнену версію угоди, яка отримала назву «Базель II» [30]. Разом з нею було представлено виправлену та доповнену версію «Поправки на врахування ринкових ризиків».

Основні відмінності угоди «Базель II» порівняно з попередньою угодою про капітал полягають у формуванні нових підходів до: оцінювання кредитних

ризиків, що передбачає наявність у банків власних рейтингових систем, які уможливають класифікацію клієнтів за ступенем надійності; прозорості діяльності банку через уточнення обсягу інформації, яку банки мають надавати наглядовим органам та ринку; оцінювання кредитного, ринкового та операційного ризиків, що дають змогу підвищити чутливість банку до ризиків, пропонуючи альтернативні методи оцінювання ризиків та надаючи право банкам і наглядовим органам обирати прийнятний метод залежно від рівня розвитку банківської діяльності та інфраструктури фінансового ринку.

Нова угода містить положення про вдосконалення методики оцінювання та управління кредитними ризиками, а також щодо розвитку нагляду на основі ризиків, якості системи ризик-менеджменту, стану ринкової дисципліни в банках. Нові методики визначення величини активів, зважених за ступенем ризику, дають змогу покращити якість оцінювання ризиків, що проводиться банками, і в такий спосіб підвищити інформативність коефіцієнтів капіталу, отриманих у результаті розрахунків.

«Базель II» доповнює «Угоди про капітал» попередню редакцію, тому є черговою поправкою до угоди, аніж новим самостійним документом. Тому він не містить ні порядку розрахунку регулятивного капіталу, ні вказівок щодо мінімально необхідного значення адекватності капіталу – ці вимоги лишаються незмінними з попередніх версій документа.

Угода «Базель II» складається із трьох компонентів (так звані «стовпи» або «опори»): мінімальні вимоги до величини власного капіталу, процедура наглядового аналізу і ринкова дисципліна (розкриття інформації перед громадськістю) та передбачає три рівні регулювання достатності капіталу [13].

Дані опори взаємодоповнюють одна одну і не можуть розглядатись порізно (рис. 9.2).

Перша компонента «Мінімальні вимоги до капіталу» містить методику розрахунку мінімально необхідної величини капіталу для трьох ризиків: кредитного, ринкового та операційного [32]. Згідно даної опори банку надається вибір методу оцінювання ризиків, тобто наявність декількох альтернативних варіантів.

Методика розрахунку самого регулятивного капіталу залишається практично незмінною з першої угоди про капітал. Єдиний виняток зроблено для випадку, коли кредитний ризик розраховується методом внутрішніх рейтингів. У цьому разі загальні резерви не вважаються компонентою додаткового капіталу.

Незмінним із першої угоди залишилося й числове значення адекватності капіталу банку – 8%.

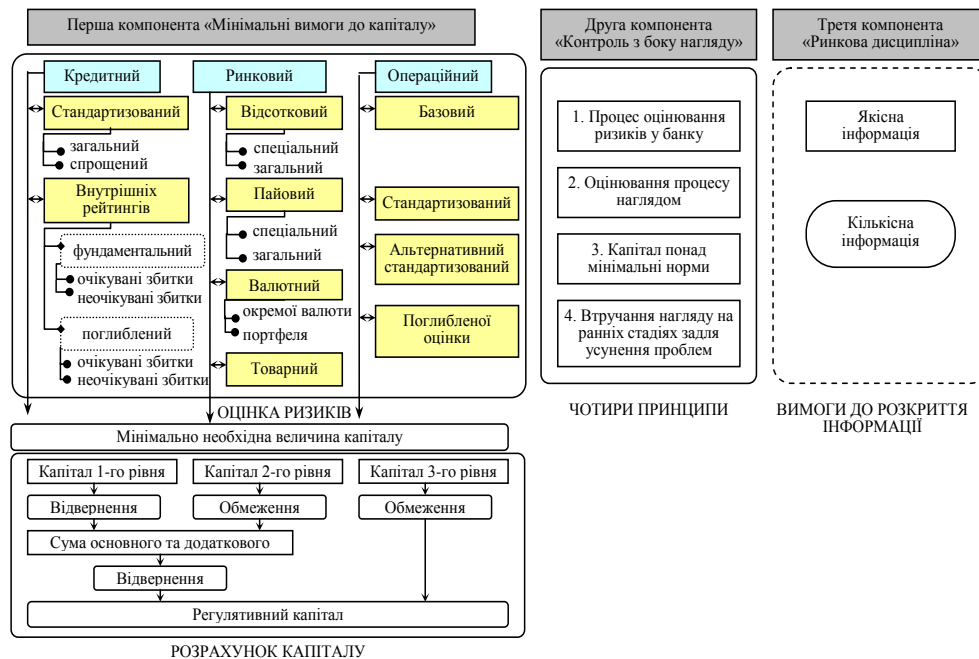

Рис. 9.2. Три компоненти (стовпи) Базеля II [13]

Друга компонента угоди «Контроль з боку нагляду» передбачає, що наглядові органи вважають, що капіталу, який виділяється банками, недостатньо, вони вимагають від кредитних інститутів збільшити його розмір [32]. Відповідно до даної опори орган банківського нагляду ретельно контролює порядок та результати розрахунку адекватності капіталу кожного банку. Друга компонента базується на чотирьох принципах, які регламентують обов'язки і повноваження, з одного боку, банків, а з другого — органів регулювання щодо оцінювання адекватності капіталу.

1. Банки повинні мати процедуру оцінювання достатності загального обсягу капіталу відносно своєї структури ризиків, а також стратегію підтримання обсягів капіталу.

2. Наглядові органи повинні проводити огляд та аналіз внутрішнього оцінювання достатності капіталу банків, їх стратегій, а також їх спроможність проводити моніторинг та забезпечувати виконання ними нормативних коефіцієнтів капіталу.

3. Органи нагляду повинні вживати відповідних заходів впливу, якщо їх не задовольняють результати аналізу та оцінювання, а також мати повноваження вимагати від банків підтримання капіталу на рівні, вищому за мінімальний.

4. Органи нагляду повинні бути готовими втручатися на ранній стадії зниження обсягу капіталу нижче мінімального рівня, адекватного прийнятим

банком ризикам, та вимагати вжиття термінових заходів, якщо капітал не підтримується на відповідному рівні або його не відновлено до норми [32].

Остання компонента Базель II «Ринкова дисципліна» передбачає, що в банку має бути сформована загальна методологія управління ризиками, а для кожного ризику (кредитного, ринкового, операційного, відсоткового та ін.) банк повинен розробити окрему методику його оцінювання та управління [32]. Здійснюючи управління ризиками дана методологія повинна містити стратегію та процедури; висвітлювати структуру та організацію управління ризиком; обґрунтовувати обсяги та способи інформування та системи вимірювання; визначати методику хеджування та пом'якшення ризику.

До основних прорахунків Базеля II, які не витримали випробування кризою слід віднести:

- критичний рівень співвідношення запозиченого та власного капіталу в банківській та фінансовій сферах та, відповідно, недостатній рівень якості капіталу для абсорбації збитків;

- надмірне зростання кредитування з використанням слабких критеріїв відбору позичальників у кредитній політиці банків;

- неналежне управління ризиками та низька мотивація для побудови зваженої системи управління ризиками, націленої на довгострокові результати, в т.ч. через неадекватні компенсаційні системи;

- недостатній резерв ліквідності і надмірно агресивна трансформація строків платежів (як пряма, так і зворотна);

- надто значний вплив системних ризиків на велику кількість пов'язаних учасників фінансового ринку, що разом із впливом глобальної економіки підвищило вразливість до фінансових потрясінь, викликаних світовою фінансовою кризою. Відповідно, недостатній нагляд за впливом кореляції діяльності учасників ринків один на одного, який повинен був пом'якшити дану залежність.

9.5. Базель-III: нові підходи до регулювання банківського сектору

Світова фінансова криза 2007-2009 рр., яка вплинула на економіки майже всіх країн світу не залишили поза увагою економістів міжнародних організацій, які прийняли відповідні рішення щодо удосконалення регулювання банківської діяльності.

Першими регуляторну функцію у світі фінансів за результатами економічної кризи стали запроваджувати американці – в червні в США був прийнятий закон Додда-Франка, який посилював роль нагляду, обмежував ризикові операції банків і дозволяв державі ліквідувати проблемні компанії.

В Європі Базельський комітет з банківського нагляду прийняв 12 вересня 2010 року глобальну реформу світового банківського сектору, яка одержала назву «Базель-III». Систему заходів «Базель III» спрямовані на:

- покращення здатності банківського сектору до потрясінь, пов'язаних з фінансовими і економічними потрясіннями, незалежно від джерела;
- покращення управління ризиками;
- зміцнення прозорості банків і розкриття інформації.

Процес реформування системи включає два підходи: *microprudential* – регулювання, які сприятимуть підвищенню стійкості окремих банківських установ в періоди нестабільності; *macroprudential* – регулювання ризиків, які можуть накопичуватися в банківському секторі, а також проциклічне посилення цих ризиків з плином часу [13].

Реформування банківського нагляду та регулювання відповідно до Базеля III має проводитись в напрямках: реформа капіталу, що в свою чергу включає: якість капіталізації, охоплення всіх ризиків, контролювання рівня фінансового важеля; новий порядок щодо ліквідності; системний ризик і взаємозв'язаність.

Планується, що мінімальні вимоги до достатності капіталу банків будуть поступово посилюватися протягом десяти років. «Базель III» підвищує мінімальний рівень достатності звичайного акціонерного капіталу з 2% до 4,5%. Банки повинні виконувати цю вимогу з 1 січня 2015 р. Крім того, у випадку глобальних криз банки повинні будуть створити спеціальний буферний резервний капітал в розмірі 2,5% від обсягу акціонерного капіталу. Таким чином, вимоги до достатності звичайною акціонерного капіталу банків зростуть до 7%. Кредитним організаціям доведеться до початку 2015 р. підвищити з 4% до 6% коефіцієнт основного капіталу першого рівня, що представляє собою найбільш високоякісний власний капітал банку. Введення нових норм на вимогу до структури активів і капіталу банків почнеться з січня 2013 року і повністю завершиться до січня 2015 року. При цьому, з січня 2016 до січня 2019 банки повинні створити буферний резервний капітал [21].

Основним наміром регуляторів є боротьба за допомогою буферів із банківськими ризиками, а саме: створювати більш жорсткі умови до капіталу у період економічної стабільності та так званих кредитних бумів, що повинно б

попередити “надування і лопання кредитних бульбашок”, та пом’якшені умови в складні економічні періоди.

Однак, на думку аналітиків, окремі країни можуть запровадити більш високі вимоги до капіталізації банків, аніж того вимагає Базель III. Наприклад, Швейцарія і США при обговоренні нових стандартів пропонували більш жорсткий підхід, тоді як у Франції та Німеччині настояли на пом’якшенні вимог. Однак такий перехід до нових вимог є досить проблемним для європейських банків. В Німеччині підраховали, що десяткам найбільших банків необхідно буде залучити додаткового капіталу на суму більш ніж 140 млрд. доларів США. Однак із найбільшими труднощами стикнуться саме регіональні банки.

Основними позитивними моментами від запровадження нових норм регулювання Базель III вважаємо формування більш стійкої та стабільної банківської системи у довгостроковому періоді, зниження ймовірності банкрутств, покращення здатності банків протистояти системним економічним кризам. Негативним аспектом даних нововведень є подорожчання кредитів, уповільнення темпів росту світової економіки і банківського сектору.

Перехід до правил банківського капіталу, закріплених в угоді "Базель III", підвищує ризики для кредитних рейтингів європейських банків. На думку віце-президента агентства Moody's з кредитної політики "Базель III" є позитивним кроком, але таким, який може нести в собі неминучий перехідний ризик і здатність якого до підтримки кредитоспроможності і, отже, рейтингів європейської банківської системи серйозно обмежена" [33].

Банківських установ у всьому світі чекає складне завдання: знайти 354 млрд. євро, щоб збільшити частку власного капіталу. Збільшення власного капіталу є однією з вимог правил "Базель III", яку банкам необхідно виконати вже до середини наступного року. Дослідження VCG було проведено на основі даних 145 банків з Європи, США і Азіатсько-Тихоокеанського регіону, чиї активи в цілому становлять близько 70% усіх банківських активів цих регіонів [3].

Найбільше нестачу капіталу відчувають європейські банки. Їм не вистачає 221 млрд. євро, щоб досягти мінімального показника співвідношення капіталу Tier 1 до 7%. І це при тому, що з початку фінансової кризи вони вже збільшили капітал на 73 млрд. євро. Американським банкам трохи легше: вони більш чутливі до тиску з боку ринків капіталів, ніж з боку регуляторів.

Щоб збільшити власний капітал, всім банкам необхідний високий прибуток. Але ось уже четвертий рік поспіль додана економічна вартість банків є

негативною. Минулого року вона склала в цілому мінус 164 млрд. євро, і за підсумками 2011 р. ситуація не показала кращих результатів [3].

Для України запровадження нових вимог Базель III неоднозначне, оскільки на даний момент банківський сектор України адаптований і приведений у відповідність до вимог стандартів Базель I. Імплементация стандартів Базель II – це лише виняток із правил, адже ці вимоги впровадили у свою діяльність в першу чергу банки за участю іноземного капіталу. Нині Національний банк України не буде приводити свою нормативну базу до нових світових стандартів, оскільки про це говорити завчасно, однак матиме місце підвищення вимог до розміру капіталу банків. Свідченням цього є затвердження постанови №273 в липні 2010 року НБУ, згідно з якою банки зобов'язані сформувати регулятивний капітал в розмірі не менше 120 млн. грн. до 1 січня 2012 року [1]. Вважаємо, що така ситуація може призвести до зміни кількості банківських установ на ринку банківських послуг в Україні, спостерігатимуться процеси концентрації капіталу шляхом злиття та поглинання.

Водночас вважаємо за доцільне відмітити, що запровадження базельських стандартів у довгостроковій перспективі є необхідним для стабілізації банківської системи, українського фінансового ринку, а також важливою і невід'ємною часткою у напрямі міжнародної інтеграції України у світовий економічний простір.

9.6. Діяльність Ради з міжнародних стандартів фінансової звітності

Впливовою міжнародною організацією щодо регулювання секторів фінансових послуг є Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (International Accounting Standard Board) – IASB), створена у травні 2000 року. Правонаступниця заснованого у 1973 році Комітету з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБ), який за роки свого існування видав 41 міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (сьогодні діючими з них є 32). До складу IASB входять представники більш ніж 100 країн. 1 квітня 2001 року – IASB взяв на себе відповідальність за встановлення і розробку бухгалтерських стандартів, які були визначені як International Financial Reporting Standards – IFRS (Міжнародні Стандарти Фінансової Звітності) [9].

Відповідно до нового Статуту РМСБО у своїй діяльності має такі цілі:

1) розроблення в інтересах громадськості єдиної системи високоякісних, зрозумілих і глобальних стандартів бухгалтерського обліку, що мають обов'язкову

силу, відповідно до яких у фінансовій звітності повинна розкриватися якісна, прозора і порівнянна інформація для того, щоб учасники фондових ринків та інші користувачі могли приймати обґрунтовані економічні рішення;

2) поширення і забезпечення суворого дотримання цих стандартів;

3) забезпечення максимального зближення (конвергенції) національних стандартів бухгалтерського обліку з міжнародними стандартами виходячи з найбільш оптимального розв'язання питань бухгалтерського обліку і звітності.

Нові цілі МСБО більше, ніж раніше, орієнтовані на забезпечення практичного застосування міжнародних стандартів і їхню конвергенцію з національними системами обліку. Стандарти в основному визначають методи оцінки і підходи до подання інформації у фінансовій звітності. Тому після реорганізації в 2001 р. МСБО перейменувала стандарти з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (International Accounting Standards - IAS) на Міжнародні стандарти фінансової звітності – МСФЗ (International Financial Reporting Standards – IFRS).

Наближення української системи обліку до МСФЗ розпочалося в 1998 році з прийняттям урядом Програми реформування системи бухобліку із застосуванням МСБО (рішення від 29.10.1998 р. № 1706). В 1999 році було прийнято Закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», в статті першій якого міститься наступне положення: «Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку – нормативно-правовий акт, затверджений Міністерством фінансів України, який визначає принципи та методи ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам». В 2007 році Кабінетом міністрів було затверджено стратегію застосування МСФЗ (розпорядження от 24.10.07 № 911-р). Одним з головних напрямів було визначено «законодавче регулювання порядку застосування міжнародних стандартів, зокрема з 2010 року обов'язкове складення фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності згідно з міжнародними стандартами підприємствами-емітентами, цінні папери яких перебувають у лістингу організаторів торгівлі на фондовому ринку, банками і страховиками, за власним рішенням іншими емітентами цінних паперів і фінансовими установами» [19].

Позитивними сторонами застосування МСФЗ як для суб'єктів господарювання, які складають фінансову звітність, так і для зовнішніх користувачів є:

- можливість отримання необхідної інформації для прийняття управлінських рішень;
- забезпечення порівнянності звітності з іншими організаціями, незалежно від того, резидентом якої країни вони є і на якій території здійснюють господарську діяльність;
- можливість залучення іноземних інвестицій і позик, а також виходу на зарубіжні ринки;
- престижність, забезпечення більшої довіри з боку потенційних партнерів;
- у багатьох випадках велика надійність інформації;
- прозорість інформації, що забезпечується шляхом дотримання правил її складання, а також численними поясненнями до звітності.

Отже, переваги складання фінансової звітності за міжнародними стандартами дійсно є і вони незаперечні для більшості користувачів фінансової звітності. МСФЗ можна розцінювати як інструмент глобалізації економіки і світових господарських зв'язків. Принципи, закладені в порядок формування звітності згідно МСФЗ, роблять її адекватнішою і здатною відобразити істинний майновий стан організації. У зв'язку з цим цінність МСФЗ важлива не тільки для іноземних, але й для національних інвесторів також.

9.7. Міжнародна організація комісій з цінних паперів

Впливовою та авторитетною міжнародною організацією, яка координує діяльність світового ринку капіталів і поєднує комісії з цінних паперів більш, ніж 120 країн світу є Міжнародна організація комісій по цінним паперам (IOSCO), яка створена в 1974 році як Міжамериканська асоціація Комісій з цінних паперів. Ця організація, членами якої стали регулятивні органи фондових ринків країн-учасниць, на початку 90-х років виконувала в основному функції інформаційно-координуючого центру. Штаб-квартира IOSCO знаходиться у Монреалі. **Метою створення** даної міжнародної організації було:

- об'єднання державних органів країн світу для забезпечення кращого регулювання ринків цінних паперів;
- обмін досвідом у відповідних галузях економіки для сприяння розвитку внутрішніх ринків;
- об'єднання зусиль, спрямованих на визначення стандартів щодо ефективності здійснення міжнародних операцій з цінними паперами;

- взаємодопомога у забезпеченні інтеграції ринків цінних паперів;
- введення стандартів з ефективного правозастосування проти зловживань на фондовому ринку.

Структура даної організації побудована наступним чином:

Президентський комітет, що збирається раз на рік під час щорічної конференції, складається з керівників усіх установ-учасниць (постійних та асоційованих членів) та має усі необхідні та відповідні повноваження щодо досягнення цілей організації.

Виконавчий комітет складається з 19 членів:

- Голови технічного комітету та комітету ринків, що розвиваються;
- Голови кожного регіонального комітету;
- по 1 звичайному члену, обраному кожним регіональним комітетом серед постійних членів цього регіону;
- 9 звичайних членів, обраних президентським комітетом.

До складу організації входять наступні *регіональні комітети*, які збираються з метою обговорення специфічних регіональних проблем членів організації, що входять до їх складу:

- Азіатський/Тихоокеанський Регіональний Комітет;
- Регіональний Комітет в Африці/Середній Азії;
- Міжамериканський Регіональний Комітет;
- Європейський Регіональний Комітет.

Існує три категорії членів організації: постійні, асоційовані та афілійовані.

Кожен *постійний член* IOSCO має один голос. *Асоційовані члени* не мають права голосу та не можуть бути обраними до Виконавчого Комітету, проте вони можуть обиратися до Президентського Комітету. *Афілійовані члени* IOSCO не мають права голосу, не обираються ні до Виконавчого, ні Президентського Комітетів.

Фінансування діяльності організації здійснюється за рахунок щорічних внесків її членів. Розмір внеску на даний момент становить 15 000 Євро.

Крім співпраці між членами організації, та враховуючи те, що міжнародний ринок капіталів є невід'ємною частиною світової економіки, у розробці своїх документів IOSCO тісно співпрацює з такими міжнародними фінансовими організаціями, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, регіональні банки розвитку (включаючи Європейський банк реконструкції та розвитку), Міжнародний Комітет зі стандартів бухгалтерського обліку, Базельський Комітет з банківського нагляду та ін., що свідчить про діяльність організації згідно з

загальними принципами розвитку, які підтримуються провідними міжнародними організаціями світу.

26 вересня 1996 року Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку України було прийнято до зазначеної організації в якості постійного члена. Велика практична користь для ДКЦПФР від членства в IOSCO полягає, головним чином, у безпосередньому доступі до бази даних цієї організації, у можливості працювати з нормативними документами, що регулюють ринок цінних паперів у різних країнах світу, у можливості знайомитись зі світовим досвідом у цій галузі та отримувати консультативну допомогу від найбільш компетентних спеціалістів IOSCO.

Основним документом організації є *Цілі та Принципи IOSCO*. Цей документ визначає 38 принципів регулювання ринків цінних паперів, які базуються на 3 основних цілях регулювання фондового ринку. Цими цілями є:

- захист інвесторів;
- забезпечення функціонування справедливого, ефективного та прозорого ринку;
- зниження системних ризиків.

Дані 38 принципів регулювання фондового ринку повинні бути практично запроваджені у відповідній законодавчій базі таким чином, щоб відповідати визначеним вище трьом цілям регулювання ринку цінних паперів. Принципи об'єднані у дев'ять категорій.

А. Принципи, які стосуються регулятора ринку цінних паперів:

1. повноваження регулятора повинні бути зрозумілими та конкретно визначеними;
2. регулятор повинен бути операційно незалежним та підзвітним у прийнятті рішень, здійсненні своїх функцій та повноважень;
3. регулятор повинен мати відповідні повноваження, належні ресурси та здатність виконувати свої функції та покладені обов'язки;
4. регулятор повинен забезпечувати чіткий та послідовний процес регулювання;
5. співробітники регулятора повинні відповідати найвищим професійним стандартам, включаючи відповідні стандарти конфіденційності.
6. регулятор повинен здійснювати або робити внесок до процесу моніторингу, мінімізації та управління системними ризиками, які входять до його компетенції.

7. регулятор повинен постійно здійснювати або робити внесок до процесу перегляду обсягу (периметру) регулювання.

8. регулятор повинен намагатись забезпечити уникнення, усунення, розкриття або управління іншим чином конфліктів інтересів та розбіжностей намірів.

В. Принципи щодо саморегулювання:

9. Якщо в регуляторній системі використовуються саморегулівні організації (СРО), які здійснюють окремі прямі повноваження з нагляду у їх відповідній сфері компетенції, такі СРО повинні підлягати нагляду регулятора та відповідати стандартам справедливості та конфіденційності при виконанні делегованих ним обов'язків.

С. Принципи щодо правозастосування під час регулювання ринку цінних паперів:

10. Регулятор повинен мати всеохоплюючі повноваження щодо проведення перевірок, розслідувань та нагляду за ринком.

11. Регулятор повинен мати всеохоплюючі повноваження щодо правозастосування.

12. Регуляторна система повинна забезпечувати ефективне та надійне використання повноважень з перевірок, розслідувань, нагляду та правозастосування та застосування ефективних програм з дотримання законодавства.

Д. Принципи співробітництва у регулюванні:

13. Регулятор повинен мати повноваження отримувати як відкриту, так і неоприлюднену інформацію стосовно діяльності національних та іноземних партнерів.

14. Регулятори повинні встановлювати механізми обміну інформацією, в яких вони встановлюватимуть, коли та як вони обмінюватимуться оприлюдненою та неоприлюдненою інформацією з національними та іноземними партнерами.

15. Регуляторна система повинна дозволяти надання допомоги іноземним регуляторам, які потребують її при виконанні своїх функцій та обов'язків.

Е. Принципи щодо діяльності емітентів:

16. Необхідно забезпечити повне, достовірне та своєчасне розкриття інформації про фінансові результати, ризики та іншої інформації, яка є суттєвою для прийняття рішень інвесторами.

17. Ставлення до власників цінних паперів компанії повинно бути справедливим та рівноправним.

18. Стандарти бухгалтерського обліку, які використовуються емітентами для підготовки фінансових звітів, повинні бути високими та якісно відповідати міжнародним стандартам.

Ф. Принципи щодо діяльності аудиторів, кредитних рейтингових агентств та інших надавачів інформаційних послуг:

19. Аудитори повинні підлягати відповідним рівням нагляду.

20. Аудитори повинні бути незалежними від осіб, які здійснюють емісію, та аудит яких вони проводять.

21. Стандарти аудиту повинні бути високими та якісно відповідати міжнародним стандартам.

22. Кредитні рейтингові агентства повинні підлягати відповідним рівням нагляду. Регуляторна система повинна забезпечувати реєстрацію та поточний нагляд за рейтинговими агентствами, рейтинги яких використовуються в регуляторних цілях.

23. Інші особи, які пропонують інвесторам аналітичні послуги або послуги з оцінки повинні підлягати нагляду та регулюванню відповідно до впливу, який їх діяльність має на ринок, або рівню, відповідно до якого регуляторна система покладається на них.

Г. Принципи щодо схем колективного інвестування:

24. Регуляторна система повинна встановлювати стандарти відповідності, управління, організації та операційної поведінки для осіб, які мають бажання здійснювати ринкові операції або управління схемами колективного інвестування.

25. Регуляторна система повинна забезпечувати правила для юридичної форми та структури схем колективного інвестування, у тому числі сегрегацію та захист активів клієнтів.

26. Регулювання повинно вимагати розкриття інформації, як це встановлено у принципах, що стосуються емітентів, яке є необхідним для оцінки прийнятності схем колективного інвестування для конкретного інвестора та розмір інтересу інвестора у схемі.

27. Регулювання повинно забезпечувати належну та відкриту основу для оцінки активів, а також ціноутворення та погашення одиниць участі у схемах колективного інвестування.

28. Регулювання повинно забезпечувати, що хедж фонди/управляючі хедж фондами/радники підлягають відповідному нагляду.

Н. Принципи щодо діяльності ринкових посередників:

29. Регулювання повинно забезпечувати мінімальні стандарти для входу на ринок ринкових посередників.

30. Для ринкових посередників повинні бути встановлені вимоги до початкового та поточного розміру капіталу та інші розумні вимоги, які відображають ризики, які беруть на себе посередники.

31. Ринкові посередники є предметом вимог щодо встановлення внутрішніх функцій, які забезпечують дотримання стандартів внутрішньої організації та операційної поведінки, та мають на меті захист інтересів клієнтів та їх активів, забезпечення належного управління ризиками - та згідно яких управління посередника приймає на себе основні обов'язки із зазначених питань.

32. Повинні бути встановлені процедури на випадок невиконання посередником своїх професійних обов'язків, які мінімізуватимуть шкоду та втрати інвесторів та зменшать систематичні ризики.

I. Принципи, які стосуються вторинного ринку:

33. Створення торговельних систем, включаючи фондові біржі, повинно підлягати регуляторній авторизації та нагляду.

34. Повинен забезпечуватися безперервний регуляторний нагляд за фондовими біржами та торговельними системами, який матиме на меті створення цілісності торговельного процесу та підтримуватиметься завдяки справедливим та рівним для всіх учасників правила регулювання, що забезпечать баланс між вимогами різних учасників ринку.

35. Регулювання повинно сприяти розвитку прозорості торгівлі.

36. Регулювання повинно дозволяти виявляти та усувати маніпулювання та інші види недобросовісної торгівлі цінними паперами.

37. Регулювання повинно мати на меті забезпечення належного управління активних операцій (які ставлять під ризик значну частину капіталу банку), ризику невиконання своїх обов'язків сторонами та ситуацій негативного впливу на ринок.

38. Системи клірингу та розрахунків угод із цінними паперами повинна підлягати регуляторним та наглядовим вимогам, які розроблені з метою забезпечення ефективності, дієвості та справедливості таких систем, зменшуючи тим самим систематичний ризик [10].

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України приєдналася до Резолюцій IOSCO, включаючи Резолюцію "Про відповідність основним принципам IOSCO щодо високих стандартів регулювання, співробітництва та взаємної підтримки", Резолюцію "Про затвердження принципів нагляду за

електронними системами торгівлі похідними цінними паперами”, Резолюцію “Про відмивання коштів”, Резолюцію “Про транснаціональні порушення законодавства на ринку цінних паперів”.

Приєднання до Резолюцій IOSCO означає прийняття на Комісією обов’язків щодо поступового запровадження світових стандартів регулювання ринку цінних паперів в Україні.

9.8. Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмивання грошей

Метою значної кількості злочинних дій є отримання прибутку окремою особою або групою людей, які здійснюють цей злочинний акт. *Відмивання грошей* – це процес, який дозволяє приховати незаконне походження таких грошей. Цей процес має небезпечний характер, оскільки він дозволяє злочинцям користуватися своїм прибутком без створення загрози для джерела таких прибутків [5].

Для захисту міжнародної фінансової системи від ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму, та з метою підвищення рівня додержання стандартів по боротьбі з ними, на зустрічі керівників країн Великої Сімки в Парижі було створено групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму FATF (Financial Action Task Force). Метою даної групи є розробка та поліпшення політики як на національному, так і на міжнародному рівнях з метою протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. FATF має право застосовувати певні “заходи впливу”, що можуть виражатися у направленні попереджень окремій країні, внесенні країни до “чорного списку” (списку країн, що не співпрацюють з FATF з питань боротьби з відмиванням коштів), аж до застосування рекомендацій щодо обмеження співробітництва з країнами-порушниками. Наслідком застосування таких санкцій можуть бути обмеження та зупинення розрахунків, блокування коштів на кореспондентських рахунках банків та рахунках підприємств, закриття цих рахунків.

Діяльність FATF спрямована на виконання таких **основних завдань**:

- поширення інформації про заходи у сфері боротьби з відмиванням грошей на всіх континентах і в усіх регіонах світу;
- здійснення моніторингу за реалізацією сорока рекомендацій в країнах – членах FATF
- здійснення огляду тенденцій у сфері відмивання грошей та відповідних контрзаходів (проведення „типологічних досліджень”) [5].

FATF співпрацює з низкою міжнародних та регіональних організацій, причетних до боротьби з відмиванням грошей. У роботі FATF беруть участь такі

організації та органи: Група країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону з відмивання грошей (APG), Азіатський банк розвитку, Група країн Карибського басейну з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (CFATF), Секретаріат Співдружності, Рада Європи, Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD), Міжнародний валютний фонд (IMF), Банк розвитку країн Південної та Північної Америки (IDB), Комісія контролю за обігом наркотиків Організації країн Північної та Південної Америки (OAS/CICAD), Інтерпол, Міжнародна організація комісії з цінних паперів (IOSCO), Група представників офшорних країн у сфері банківського нагляду (OGBS), Комітет ООН з контролю за обігом наркотичних речовин та запобігання злочинності (UNODCCP), Світовий банк та Всесвітня митна організація (WCO).

В Україні з метою адаптації економіки до світових стандартів було створено Раду з питань дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансування тероризму. Основними завданнями Ради є сприяння забезпеченню координації дій органів влади у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; проведення аналізу актів законодавства у даній сфері та підготовлення відповідних пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства.

9.9. Форум фінансової стабільності

З метою вчасного попередження та усунення чинників фінансової нестабільності у 1999 р. країнами «Великої сімки» було створено Форум фінансової стабільності (Financial Stability Forum, FSF). З 2009 р. на Лондонському саметі була створена «Велика двадцятка» [31]. Метою даного форуму є сприяння міжнародній фінансовій стабільності через інформаційний обмін та міжнародне партнерство у сфері фінансового контролю та нагляду. На регулярній основі форум об'єднав національні органи влади, відповідальні за фінансову стабільність, у міжнародні фінансові центри; міжнародні фінансові інститути, міжнародні угруповання за секторами та комітети експертів центральних банків. Так, у листопаді 2010 р. в Сеулі відбувся саміт лідерів країн „Великої двадцятки” (G20). За підсумками Саміту прийнято низку програмних документів, зокрема, Декларацію та додатки до неї: „Сеульський консенсус у галузі розвитку для економічного зростання”, План дій у галузі розвитку, Антикорупційний план [14]. Аналіз цих документів засвідчує, що розгортання світової фінансово-економічної кризи вдалося зупинити, проте значні глобальні

ризиків і загрози залишаються у багатьох сферах. У разі покращення інвестиційного клімату, Україна має шанс збільшити обсяги іноземних інвестицій, насамперед з економічно розвинених країн. При цьому, особливу увагу варто приділити контролю за рухом капіталів, оскільки потужні припливи та відпливи іноземного капіталу (особливо спекулятивного характеру) здатні суттєво розбалансувати валютний ринок України та похитнути стабільність національної валюти. Україна, також отримує можливість активізувати свою участь у програмах фінансової допомоги, яка надається країнам, що розвиваються, та країнам з низьким рівнем доходу для проведення реформ, а також посилити свою присутність у МВФ та активізувати співпрацю з іншими міжнародними фінансовими організаціями після їх реформування. Покращення інвестиційного клімату, підвищення рівня прозорості та передбачуваності економічної політики України, зниження рівня корупції надає їй додаткові конкурентні переваги порівняно з іншими країнами, що розвиваються, та країнами з низьким рівнем доходу у боротьбі за інвестиційний капітал економічно розвинених країн та розширення торгівельних зв'язків.

9.10. Адаптації банківського нагляду в Україні до стандартів міжнародної банківської практики

В сучасних умовах одним із важливих завдань органів банківського нагляду є розроблення стратегій подальшого розвитку та адаптація до стандартів міжнародної банківської практики.

На виконання Указу Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року "Про хід виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні" N 659/2007 від 20 липня 2007 року робочою групою в складі представників Держфінпослуг, Національного банку України та ДКЦПФР було розроблено Проект стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 року [15].

Місія Стратегії полягає у розбудові ефективного фінансового сектору, здатного забезпечувати реальний сектор економіки необхідними фінансовими ресурсами та підтримку соціального розвитку країни, її інтеграцію у світовий фінансовий простір без загроз національним інтересам та економічній безпеці України.

Основними цілями стратегії є досягнення стійкості, відкритості та конкурентноспроможності фінансового сектору України.

В даній стратегії подано напрями підвищення ефективності та вдосконалення вітчизняної системи регулювання та нагляду за банківською діяльністю відповідно до сучасних кризових і стресових явищ та тенденцій глобалізації світового фінансового простору.

Розвиток регулювання та нагляду на вітчизняному фінансовому секторі потребує урахування нових підходів та основних складових перебудови регулювання, що зараз відбувається у світі, і які передбачають:

- уніфікацію процедур регулювання;
- впровадження нагляду, що базується на ризиках, та стандартизованих процедурах управління ризиками;
- посилення контролю за власниками та керівниками банківських установ;
- концентрація та інтеграція регуляторних функцій, їх зосередження у єдиному державному органі;
- активізацію участі об'єднань професійних учасників ринку у вирішенні проблем, що стримують розвиток фінансового ринку, у тому числі, залучення їх ресурсів для фінансування діяльності регуляторних органів;
- здатність та готовність національних регуляторів до ефективної співпраці з міжнародними фінансовими органами та їх об'єднаннями;
- посилення боротьби з відмиванням грошей.

З огляду на це реформування регулювання та нагляду на фінансовому ринку України повинне здійснюватися за чотирма основними напрями:

по-перше, шляхом уніфікації норм і правил державного регулювання на фінансовому ринку з поступовою концентрацією регуляторних функцій в одному державному органі;

по-друге, відокремлення наглядових функцій від регуляторних та впровадження системи пруденційного нагляду в усіх основних сегментах фінансового ринку;

по-третє, підвищенням ролі саморегулювних організацій професійних учасників і встановленням їх більш тісного зв'язку регуляторними органами;

по-четверте, суттєвим поліпшенням фінансування державних регуляторів, у тому числі з ринкових джерел.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, подальший розвиток і вдосконалення системи банківського нагляду на період до 2015 року має зосереджуватись на таких напрямках [53, с. 34]:

1. Удосконалення системи організації банківського нагляду

➤ визнати несвоєчасність створення єдиного регуляторного органу фінансового сектору України, з таких причин: незавершеність перебудови вітчизняної банківської системи; невідповідність рівня розвитку різних сегментів фінансової та банківської системи України, відсутність професійних і матеріально-технічних можливостей у інших потенційних регуляторів грошово-фінансових відносин для здійснення ефективного нагляду за діяльністю вітчизняних банківських установ на постійній основі; необхідність впливу на діяльність банків з метою грошово-кредитного регулювання економіки України;

➤ розпочати роботу з уніфікації та консолідації фінансового законодавства України з метою формування цілісного погляду на фінансову систему з боку всіх регуляторів фінансового ринку: Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та Національного банку України, з метою поступового переходу до мегарегулювання фінансового сектору України;

➤ з метою підвищення ефективності банківського регулювання та нагляду внести зміни до Закону України «Про Національний банк України» стосовно питань його персональної та фінансової незалежності;

➤ розробити та запровадити методичне й організаційно-правове забезпечення кураторства фахівців банківського нагляду щодо конкретних банків;

➤ розширити повноваження Національного банку України з отримання інформації, що дозволяє скласти повне уявлення про структуру консолідованої групи та її власників;

➤ на рівні територіальних відділень здійснити розподіл структур банківського нагляду на сектори безвізного нагляду та інспектування й забезпечити участь працівників останнього в інспекційних перевірках банків 3 і 4 груп;

➤ в напрямку вдосконалення організації проведення нагляду за діяльністю філій банків розробити та запровадити критерії віднесення філій до групи великих філій та групи філій, які здійснюють високоризикові операції, та зосередити зусилля нагляду на великих і висоризикових філіях.

2. Удосконалення порядку створення та ліцензування банків і банківських об'єднань:

- посилити ліцензійні вимоги щодо здійснення банками окремих операцій через встановлення термінів дії ліцензії;
- розробити конкретні пропозиції щодо встановлення сприятливого режиму реєстрації та ліцензування спеціалізованих банків;
- розробити на внести до законодавчих актів України поправки щодо обмеження переліку операцій спеціалізованих банків;
- розробити та запровадити у законодавчому порядку вимоги до компетентності, чесності та професіоналізму кандидатів на посади директорів і керівників банку у вигляді обов'язкової періодичної державної атестації керівного складу банку;
- внести у законодавчому порядку положення про відмову у реєстрації банківської установи у разі неможливості НБУ виявлення реальної структури власності та власників банку.

3. Удосконалення безвизного нагляду та інспектування банків (згідно з вимогами Базеля II):

- розробити та запровадити нормативний законодавчий акт України щодо правил здійснення пруденційного регулювання та нагляду;
- запровадити стратегію нагляду за кожним банком на основі оцінки ризиків його діяльності та якості управління ними в напрямку спрямування основних зусиль банківського нагляду на ті банки, які не мають взагалі або в яких неефективно працюють системи управління банківськими ризиками;
- удосконалити методологічну базу щодо оцінки ризиків та оцінки стану банку на основі поєднання систем оцінки ризиків і CAMELS;
- встановити порядок здійснення консолідованого нагляду за фінансовими групами в частині визначення повноважень регуляторів фінансового сектору (Національного банку України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг), їх взаємодії, а також взаємодії з уповноваженими органами інших країн;
- удосконалити склад консолідованої звітності банків та забезпечити її достовірність, розробити процедури аналізу впливу учасників консолідованої групи на діяльність банку та показники його консолідованої звітності;
- скоротити тривалість та періодичність перевірок банків;
- посилити контроль за виконанням прийнятих наглядових рішень, у тому числі за результатами комплексного інспектування, шляхом проведення позапланових перевірок банку;

- сприяти внесенню змін до законодавства України в частині забезпечення правових підстав для забезпечення належної взаємодії банківського нагляду і зовнішнього аудиту;
- посилити нагляд за системами внутрішнього аудиту банків;
- удосконалити комплексну систему індикативних показників діяльності банків, у тому числі системи раннього реагування;
- надалі впроваджувати системи стрес-тестування з метою визначення чутливості банків та банківської системи в цілому до окремих ризиків;
- законодавчо встановити, що основою для визначення достатності капіталу банківських установ України є співвідношення, згідно з яким вісім і більше відсотків регулятивного капіталу банку повинні покривати резерви за кредитним, ринковим й операційним ризиком банківської установи;
- розробити та нормативно закріпити положення про необхідність дотримання банками капіталу на рівні, вищому за мінімальні вимоги; затвердити методику визначення перевищення мінімального банківського капіталу в залежності від величини активів та ризику банку;
- розробити пропозиції щодо принципів та механізмів формування «антициклічних буферів» (задекларованих Базелем III) в структурі капіталу банків і винести їх на загальне обговорення;
- підготувати обґрунтування необхідності зниження нормативу кредитного ризику на одного контрагента (Н7) до 20% та внести відповідні зміни до значення нормативу після проведення обговорень з представниками банків;
- вдосконалити методику оцінки кредитного ризику, а саме розробити відповідну нормативно-законодавчу базу щодо запровадження в українську банківську практику методу грошової оцінки кредитного ризику, розробити шкалу критеріїв визначення ймовірності дефолту вимоги банку, що містить кредитний ризик, розробити механізм контролю за правильністю визначення банками кредитного ризику за даною методикою й адекватністю формування ними резервів;
- прийняти відповідні поправки до регулятивних актів банківської діяльності на предмет включення до величини банківського капіталу загальних резервів за кредитними операціями банку не в повному обсязі, а в розмірі 10%;
- вдосконалити методику розрахунку рівня ринкового ризику та розмірів резервів в напрямку запровадження VaR-методу;
- вдосконалити методику розрахунку рівня операційного ризику та розмірів резервів в напрямку запровадження індикативного підходу;

➤ розробити пропозиції щодо вдосконалення управління ліквідністю в банках згідно документу Базельського Комітету «Принципи ефективного управління ризиком ліквідності і контролю», а також нових вимог Базеля III та винести їх на загальне обговорення.

4. Удосконалення процедур нагляду та роботи з проблемними банками:

➤ внести зміни до законодавства України щодо розширення повноважень служби банківського нагляду в роботі з банками, діяльність яких потребує посиленого нагляду;

➤ удосконалити методику щодо визначення критеріїв проблемності в діяльності банків;

➤ довести до відома банків найважливіші показники раннього реагування НБУ, які відіграють вирішальну роль при формуванні результату діагностики проблемності банку;

➤ з метою наближення до світових стандартів виявлення проблемності банків розробити пропозиції щодо включення до сучасної рейтингової системи НБУ показника чутливості банків до операційного ризику;

➤ розробити пропозиції щодо створення спеціалізованої державної установи по роботі з проблемними активами банків та винести їх на загальне обговорення;

➤ у законодавчому порядку врегулювати процедуру примусової реорганізації та продажу банку;

➤ розробити нову редакцію Положення про реорганізацію банків;

➤ вдосконалити існуючу нормативно-правову та методологічну базу для врегулювання питань злиття і поглинання банківських установ;

➤ вдосконалити законодавче врегулювання механізму застосування мораторію в період дії тимчасової адміністрації в банку;

➤ створити інститут кризових менеджерів банків (тимчасових адміністраторів і ліквідаторів).

5. Зміцнення нагляду у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом:

➤ продовжувати впровадження стратегії нагляду за діяльністю банків на основі оцінки ризиків їх використання для легалізації злочинних доходів та/або фінансування тероризму, а також якості управління такими ризиками;

➤ розробити та запровадити системи фінансового моніторингу, що спрямовані на виявлення, оцінку та ефективне управління ризиками, визначеними стандартами Базельського Комітету „Знай свого клієнта”;

➤ продовжити запровадження разом з інспекційними перевітками системи дистанційного контролю за ефективністю здійснення банками заходів з фінансового моніторингу;

➤ посилити відповідальність посадових осіб банку за виявлені правопорушення у сфері легалізації незаконних доходів;

➤ створити спеціальний реєстр банків, через які здійснюється найбільший обсяг сумнівних операцій, та проводити в них спеціальні періодичні тематичні перевітки.

6. Забезпечення прозорості банківської системи:

➤ розширити перелік та посилити вимоги до змісту інформації, яка оприлюднюється (інформації про власний фінансовий стан, власників, структуру управління, якісні характеристики менеджменту, основні інвестиції тощо);

➤ удосконалити порядок розкриття у звітності банків інформації щодо їх власників і найбільших акціонерів та її оприлюднення;

➤ надалі запроваджувати й забезпечувати функціонування Єдиного електронного реєстру банків та їх установ;

➤ розробити та запровадити критерії оцінки якості корпоративного управління в банку;

➤ розробити пропозиції щодо підвищення рівня захисту прав міноритарних акціонерів;

➤ продовжувати формувати ефективну систему зберігання та використання кредитних історій;

➤ сприяти становленню широкої мережі рейтингових агентств як незалежних оцінювачів фінансового стану банків та їх ризиків.

7. Реформування банківського нагляду в контексті європейської інтеграції:

➤ розробити спеціальну програму заходів в напрямку використання інвестиційного потенціалу іноземних банків для розвитку вітчизняної банківської системи;

➤ посилити вимоги щодо надання дозволів на відкриття в Україні філій іноземних банків;

➤ укласти угоди з наглядовими органами країн походження банків, що передбачають зобов'язання наглядових органів країн місцезнаходження материнських банків щодо здійснення нагляду за їх філіями на території України та обміну інформацією;

➤ надалі запроваджувати в банківську практику принципи Базельського комітету з питань банківського нагляду, зокрема Базеля II;

➤ розширювати транскордонне співробітництво органів банківського нагляду, зокрема в напрямку зміцнення зв'язків з фінансовими групами.

8. Розвиток співробітництва з іншими державними наглядовими органами та органами банківського нагляду зарубіжних країн і міжнародними організаціями у сфері банківського нагляду:

➤ укладати двосторонні угоди щодо співробітництва з органами банківського нагляду, насамперед тих держав, які мають найбільший вплив на розвиток вітчизняного банківського сектору;

➤ продовжувати співробітництво з міжнародними організаціями (МВФ, Світовим банком, Європейською Комісією) з метою вивчення світового досвіду та вдосконалення банківського нагляду.

9. Підвищення кваліфікації та матеріальне стимулювання працівників банківського нагляду:

➤ підвищити вимоги до якості роботи працівників банківського нагляду, вживати дієві заходи з метою уникнення конфлікту інтересів під час виконання ними службових обов'язків;

➤ розробити та запровадити заходи, спрямовані на залучення і закріплення висококваліфікованих кадрів;

➤ урегулювати на законодавчому рівні питання про правовий захист працівників банківського нагляду від позовів до суду щодо дій під час добросовісного виконання ними своїх обов'язків;

➤ запровадити періодичне професійне тестування фахівців виїзного та безвиїзного нагляду центрального апарату та територіальних управлінь.

Питання для самоперевірки

1. Дайте характеристику секторної наглядової моделі.
2. Опишіть налядову модель за завданнями.
3. Охарактеризуйте модель єдиного нагляду.
4. Порівняйте переваги й недоліки функціонування мегарегулятора
5. Яку роль виконує Базельський комітет як координатор роботи з банківського нагляду?
6. Які аспекти банківської діяльності розкривають принципи ефективного банківського нагляду?
7. Дайте характеристику компонентів “Угоди про капітал” – Базель-I.
8. Розкрийте суть компонентів “Угоди про капітал” – Базель-II.
9. Охарактеризуйте систему заходів «Базель III».

10. Опишіть діяльність Ради з міжнародних стандартів фінансової звітності.
11. Міжнародна організація комісій по цінним паперам як координатор діяльності світового ринку капіталів.
12. Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмивання грошей: мета та завдання діяльності.
13. Вкажіть які цілі переслідує Форум фінансової стабільності.
14. Розкрийте основні напрями адаптації банківського нагляду в Україні до стандартів міжнародної банківської практики.

Тестові завдання

1. Виберіть модель банківського нагляду, відповідно до якої функції наглядових органів розподілені за окремими секторами фінансового ринку:

- а) секторна модель;
- б) модель за завданнями;
- в) модель єдиного нагляду;
- г) немає вірної відповіді.

2. Згідно з якою моделлю банківського нагляду здійснюється розподіл обов'язків наглядових органів на основі завдань і функцій нагляду: на пруденційний нагляд за діяльністю фінансових посередників та на регулювання бізнесу у фінансовій сфері:

- а) моделлю за завданнями;
- б) моделлю єдиного нагляду;
- в) секторною моделлю;
- г) немає вірної відповіді.

3. Відповідно до якої моделі єдиний спеціалізований наглядовий орган (мегарегулятор) виконує регулятивно-наглядові функції стосовно різних фінансових посередників грошового ринку:

- а) моделі за завданнями;
- б) секторної моделі;

- в) моделі єдиного нагляду;
- г) немає вірної відповіді.

4. Вкажіть у якому році було створено Базельський комітет з банківського нагляду:

- а) 1974р.;
- б) 1984 р.;
- в) 1994 р.;
- г) 2004 р.

5. Які з наведених постулатів не входять до складу Базеля-I:

- а) капітал банку складається з основного та додаткового;
- б) в будь-який момент часу співвідношення між капіталом банку та його активами, взятими з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику, не повинне бути меншим від 8%;
- в) капітал банку складається з основного, додаткового та оборотного;
- г) банки повинні утримувати капітал для покриття кредитного ризику.

6. Які з наведених компонентів входять до складу Угоди «Базель II»:

- а) мінімальні вимоги до величини власного капіталу;
- б) процедура наглядового аналізу;
- в) ринкова дисципліна;
- г) всі вказані компоненти.

7. «Базель-III» було прийнято:

- а) 12 вересня 2009 р.;
- б) 12 вересня 2010 р.;
- в) 12 вересня 2008 р.;
- г) 12 вересня 2007 р.

8. Міжнародною організацією щодо регулювання секторів фінансових послуг є:

- а) Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності;
- б) Міжнародна організація комісій з цінних паперів;
- в) Форум фінансової стабільності;

г) Базельський комітет.

9. Міжнародна організація, яка координує діяльність світового ринку капіталів і поєднує комісії з цінних паперів більш, ніж 120 країн світу – це:

- а) Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму;
- б) Форум фінансової стабільності;
- в) Міжнародна організація комісій з цінних паперів;
- г) Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності.

10. З метою захисту міжнародної фінансової системи від ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму було створено:

- а) Базельський комітет;
- б) Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму;
- в) Раду з міжнародних стандартів фінансової звітності;
- г) Форум фінансової стабільності.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- адміністративне регулювання – 170
- активи, чутливі до зміни процентної ставки – 99
- активний портфель цінних паперів – 69
- активний або агресивний підхід регулювання процентного ризику – 95
- “американський” опціон – 105
- Базель-III – 203
- Базельський комітет з банківського нагляду – 194
- базовий ризик – 88
- базисні свопи – 106
- банківське регулювання – 169
- банківські інвестиції – 66
- банківський ризик – 10
- банківський нагляд – 169
- безнадійні кредити – 30
- валютний ризик – 17, 186
- валютна позиція – 143
- валютний своп – 154
- внутрішні банківські ризики – 17
- внутрішня норма дохідності – 77
- внутрішні чинники банківських ризиків – 11
- види кредитного ризику – 35
- види ризикових кредитних стратегій – 29
- вимірювання ризику – 21
- виявлення ризику – 21
- вступний контроль – 171
- галузевий ризик – 73
- Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмивання грошей – 214
- депозитний ризик банку – 89
- довга відкрита валютна позиція -151
- довготермінова ліквідність – 112
- документарний ризик – 18
- дохідність інвестицій – 76
- диверсифікація вкладень – 78
- диверсифікація кредитного портфеля – 51
- динамічна ліквідність – 42
- “європейський” опціон – 105
- збалансоване управління ліквідністю – 119
- загальні інвестиційні ризики (систематичні) – 72
- задовільна ліквідність банку – 112
- зовнішні банківські ризики – 15
- зовнішні чинники банківських ризиків – 11

економічний ризик – 16
екологічний ризик – 71
економічний ризик – 16
експертні методи кількісної оцінки кредитного ризику – 41
експозиція – 142
елементи системи управління ризиками – 41
інвестиційний ризик банку – 70
індивідуальний кредитний ризик – 36
індикативне регулювання – 170
інфляційні ризики – 16
капітальний ризик – 73
кількість ризику – 24
класифікація банківських ризиків – 12
коефіцієнтний метод – 120, 131
короткотермінова ліквідність – 112
консервативний підхід до управління процентним ризиком – 95
контроль ризику – 21
концентрація кредитного портфеля – 52
кон'юнктурний ризик – 72
кол-опціон – 105
коротка відкрита валютна позиція – 151
кредитний моніторинг – 47
кредитний ризик – 31
кредитний ризик щодо кредитної угоди – 31
кредитний ризик щодо позичальника – 31
кредитний ризик щодо способу забезпечення позики – 31
кредитний фактор інвестиційного ризику – 83
макрохеджування – 104
маніпуляції з кривою дохідності – 80
мегарегулятор – 184
метод внутрішнього виміру ризику – 164
метод загального фонду коштів (фондового пулу) – 128
метод операцій "своп" – 80
метод фінансових коефіцієнтів – 41
метод розподілу активів (структурування фондів) – 129
метод наукового управління – 131
метод ключового індикатора – 164
методи управління кредитним ризиком на рівні окремого кредиту – 43
метод управління процентною маржею – 97
метод управління розривом (гепом) – 98
метод "штанги" – 79
метод "щаблів" – 79

Міжнародна організація комісій з цінних паперів – 208
мікрохеджування – 104
модель за завданнями – 189
модель єдиного нагляду – 189
моніторинг ризику – 22
лімітування вкладень у цінні папери – 80
ліквідація банку – 184
ліквідність активів – 112
ліквідність банку – 112
ліквідність балансу – 112
ліквідність як запас – 110
ліквідні пасиви – 113
ліквідність як потік – 110
напряму ризику – 25
небезпечні кредити – 30
недостатньо забезпечені кредити – 29
незабезпечені кредити – 30
незадовільна ліквідність – 112
нестандартні кредити – 30
нечутливі активи – 98
нечутливі пасиви – 98
ознаки неплатоспроможності банків – 180
операційний ризик – 53
операційно-технологічний ризик – 159
оперативне управління – 120
опціон – 105
опціонні угоди – 156
оформлення кредитного договору – 40
основні принципи ефективного банківського нагляду – 195
очікувана чиста теперішня вартість проекту – 78
пасивний портфель цінних паперів – 69
персонал – 23
платоспроможність – 109
повна ліквідність – 112
позиційний процентний ризик – 87
політичний ризик – 16
помірований підхід до управління процентним ризиком – 95
портфель цінних паперів (інвестиційний портфель) – 68
портфельний кредитний ризик – 36
портфельні фінансові інвестиції – 68
поточний контроль – 171
правові ризики – 16

прості (“ванільні”) свопи – 106
процентний фактор інвестиційного ризику – 70
процентний ризик – 86
процеси – 22
принципи управління банківськими ризиками – 21
причини виникнення банківських ризиків – 10
пруденційний (попередній, документарний) нагляд – 171
положення – 22
прямі інвестиції банків – 68
пут-опціон – 105
Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності – 206
реальні (капітальні) банківські інвестиції – 68
рейтингові системи – 182
регіональний ризик – 73
регулювання процентного ризику банку – 92
регулювання процентного ризику за відхиленнями – 93
регулювання процентного ризику за критичними параметрами резервування – 94
реорганізація банку – 183
рівень (величина) кредитного ризику – 32
ризик – 8
ризик впровадження нових продуктів – 19
ризик втрати репутації – 19
ризик зміни ціни активів і пасивів – 87
ризик зміни кривої прибутковості – 87
ризик зміни ресурсної бази – 18
ризик зловживань – 19
ризик операцій – 159
ризик операційного контролю – 159
ризик країни – 15
ризик надлишкової концентрації (недостатньої диверсифікації) – 73
ризик незбалансованості – 73
ризик незбалансованої ліквідності – 117
ризик інвестиційного портфеля – 72
ризик ліквідності – 73
ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик) – 140
ризик трансакції (операційний ризик) – 140
ринковий ризик – 17
ринковий фактор інвестиційного ризику – 70
ризик трансакції – 19
розрив (геп) – 99
розподілення ризиків – 81
своп – 105

селективний ризик – 73
сек'юритизація кредитів – 55
секторна модель – 189
соціальні ризики – 16
соціально-політичний ризик – 71
специфічні ризики – 72
стандартні кредити – 30
стандартизований метод – 164
статистична ліквідність – 112
статистичні методи кількісної оцінки кредитного ризику – 41
стратегічний ризик – 19
стратегічне управління – 119
страхування – 56
страхування кредитних ризиків – 56
структурування кредиту – 44
структурне балансування валютних потоків – 153
структурний процентний ризик – 87
системи контролю – 23
системний ризик – 160
система показників раннього реагування НБУ – 181
сукупний ризик – 25
сумнівні кредити – 30
тактичне управління – 120
теорія комерційних позик – 125
теорія очікуваного доходу – 125
теорія управління пасивами – 126
теорія переміщення активів – 125
термін окупності – 76
теперішня вартість проекту – 76
форвардний контракт – 154
фінансові банківські інвестиції – 68
фінансове оздоровлення – 179
фінансові ризики – 17
форвардні контракти – 104
Форум фінансової стабільності – 215
форс-мажорні ризики – 16
функції банківських інвестицій – 67
функціональні ризики – 18
ф'ючерсні валютні контракти – 155
ф'ючерсний контракт – 105
угоди про капітал “БазельI” – 198
угоди про капітал “БазельII” – 200

управління банківськими ризиками – 20
управління валютною позицією – 153
управління кредитним ризиком – 37
управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля – 49
управління ліквідністю банку – 118
управління пасивами – 119
установлення лімітів кредитування – 52
цілі управління банківськими ризиками – 20
часовий ризик – 73
чинники кредитних ризиків – 32
хеджування – 103
юридичний ризик – 19
якість управління ризиком – 25

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. № 2121-III . – www.bank.gov.ua/B_zakon/index.htm.
2. Закон України “Про Національний банк України” від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. – www.bank.gov.ua/B_zakon/index.htm.
3. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України №368 від 28.08.2001 р. (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1424-07>
4. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджені постановою Правління Національного банку України № 104 від 15.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36986>
5. Методичні рекомендації щодо впровадження системи управління інформаційною безпекою та методики оцінки ризиків відповідно до стандартів Національного банку України від 01 березня 2011 року
6. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: постанова Правління НБУ: схвалена 02.08.2004 р. № 361. – 42 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/361.pdf
7. Методичні роз’яснення до Основних принципів ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Базельський комітет з питань банківського нагляду. – Банк міжнародних розрахунків. – Базель. – 2006. – 66 с. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/BCPMMethodology_ukr.pdf
8. Постанова Правління Національного банку України "Про затвердження Змін до Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень" від 07.10.2010 № 454, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16.12.2010 за № 1273/18568
9. Положення «Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS», затвердженого постановою НБУ №171 від 08.05.2002 р.
10. Положення «Про порядок застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства», затвердженого постановою НБУ №369 від 28.08.2001 р.
11. Положення «Про порядок накладання адміністративних штрафів», затвердженого постановою НБУ №563 від 29.12.2001 р.

12. Положення «Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття філій, представництв, відділень», затвердженого постановою НБУ №375 від 31.08.2001 р.

13. Положення «Про порядок створення дочірнього банку, філії і представництва українського банку на території інших держав, особливості їх закриття та здійснення нагляду», затвердженого постановою НБУ №45 від 30.01.2002 р.

14. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене постановою Правління Національного банку України від 06.07. 2000 р. № 279.

15. Положення про порядок формування та використання банками резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості, затверджене постановою Правління Національного банку України від 13.12.2002 р. № 505.

16. Положення про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами, затверджене постановою Правління Національного банку України від 05.03.2007 р. № 31.

17. Постанова Правління Національного банку України "Про затвердження Порядку формування банками резервів за кредитами і нарахованими за ними процентами та списання безнадійної заборгованості" від 13.09.2010 № 424, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27.10.2010 за № 998/18293

18. Постанова Правління Національного банку України "Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні" від 10.09.2009 № 541, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.10.2009 № 928/16944.

19. Постанова Правління Національного банку України "Про внесення змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні" від 20.12.2010 № 564, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12.01.2011 за № 37/18775

20. Постанова Правління Національного банку України "Про внесення змін до Спеціального порядку здійснення заходів щодо фінансового оздоровлення банків " від 30.06.2011 № 213, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.07.2011 за № 906/19644.

21. Постанова Правління Національного банку України "Про внесення зміни до Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків" від 31.05.2011 № 170, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 06.06.2011 за № 677/19415.

22. Постанова Правління Національного банку України "Про внесення змін до Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України" від 04.05.2011 № 134, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 24.05.2011 за № 627/19365.

23. Постанова НБУ № 104 від 16.03.2004 р. «Про затвердження методичних вказівок з інспектування банків на основі «Системи оцінки ризиків» /

- Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>.
- 24.Постанова Правління Національного банку України "Про затвердження Порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву " від 01.06.2011 № 172, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.06.2011 за № 722/19460.
- 25.Постанова Правління Національного банку України "Про схвалення Методичних рекомендацій до Положення про порядок встановлення Національним банком України лімітів відкритої валютної позиції та контроль за їх дотриманням уповноваженими банками" від 28.02.2009 № 109 із змінами і доповненнями, внесеними постановою Правління Національного банку України від 13.04.2011 № 110.
- 26.Балянт Г.Р., Івашук О.О. Банківські ризики і регулювання банківської діяльності: Навч.-метод. посіб. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 132 с.
- 27.Банківський нагляд [Текст] : навчальний посібник / В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
- 28.Банківський нагляд: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. : / В. І. Грушко, С. М. Лаптев, О. С. Любунь, К. Є. Раєвський. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.
- 29.Банковский надзор и аудит [Текст] : учебное пособие / ред. И. Д. Мамонова. – М. : Инфра-М, 1995. – 112 с.
- 30.Вовк В.Я. Кредитування і контроль: Навч. посібник / В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко. – К.: Знання, 2008.– 463 с.
- 31.Волошин И.В. Оценка банковских рисков: новые подходы. – К.: Ника – центр, 2004. – 216 с.
- 32.Вітлінський В. В., Верченко П. І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.
- 33.Вітлінський В. В., Наконечний С. І. Ризик у менеджменті. – К.: Борисфен-М, 1996. – 326 с.
- 34.Грушко В.І., Лаптев С.М., Любунь О.С., Раєвський К.Є. Банківський нагляд: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.
- 35.Грюнинг Х. Ван, Брайович Братанович С. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Пер. с англ. К.Р. Тагирбекова – М: Издательство «Весь Мир», 2003. – 304 с.
- 36.Методологічні роз'яснення до Основних принципів ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216
- 37.Коваленко В. В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції / Коваленко В. В. // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №5 (83).

– С. 169–175.

38. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посіб. / В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко; За ред. В.В. Вітлінського. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.

39. Любунь О. С. Національний Банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності [Текст] : навчальний посібник / О. С. Любунь, В. С. Любунь, І. В. Іванець. – К.: Центр навчальної літератури Ун-т екон. та права «КРОК», 2004. – 351 с.

40. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.bank.gov.ua/bank_supervision/VSP%20Core%20Principles_ukr%20.pdf

41. Основи банківської справи та управління кредитними ризиками: Навч. посіб. / О.В. Геєць, В.М. Домрачєєв, С.Л. Лондар. – К.: Вид-во Європ. Університету, 2004. – 237 с.

42. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації [Текст] / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.

43. Орлюк О. П. Банківське право [Текст]: навч. посібник / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.

44. Офіційний сайт БКНБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>.

45. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

46. Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі: Монографія. – К. – КНЕУ, 2002. – 316 с.

47. Примостка Л. О. Банківський менеджмент. Хеджування фінансових ризиків: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 108 с.

48. Примостка Л. О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: Монографія – К.: КНЕУ, 2001. – 263 с.

49. Центральний банк та грошово-кредитна політика [Текст] : підручник / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук, та ін. ; за заг. ред. А. М. Мороза і М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.

50. Севрук В. Т. Банковские риски. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 72 с.

51. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках / Пер. с англ. 4-го перераб. изд.; Под ред. Р. Я. Левиты, Б. С. Пинскера. – М.: Catallaху, 1994. – 820 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз банківської діяльності: Підручник/ За ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2003

2. «Базель-3» ужесточает нормы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prime-tass.ru/articles>
3. «Базель-3»: глобальная реформа банковского сектора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ru/biznes-i-finansy/obzory/bankovskii-sector>.
4. Банки у всьому світі в 2012 р. чекає складне завдання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/finance/show>
5. Банківські операції. Підручник: – 2-ге вид., випр. і доп./ А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
6. Банківський менеджмент: Навч. посіб. / О.А. Кириченко, І.В. Гіленко, С.Л. Роголь та ін.; За ред. О.А. Кириченка. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2002. – 438 с.
7. Банковское дело / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Банковский и биржевой науч.-консульт. центр, 1992. – 428 с.
8. Барановський О. На шляху до нової фінансової архітектури// Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 3–10.
9. Барановський О. Регулювання і нагляд у банківській сфері: quo vadis // Вісник НБУ. – 2010. – № 5. – С. 6–11.
10. Белых Л. П. Устойчивость коммерческих банков. Как банкам избежать банкротства. – М.: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1996. – 192 с.
11. Брегеда О., Савлук С. Розвиток вимог Базельського комітету щодо міжнародних стандартів банківської діяльності // Вісник НБУ. – 2010. – № 12. – С. 3–7.
12. Васюренко О.В. Банківський менеджмент. – К.: Академія, 2001.
13. Версаль Н., Кредитні ризики як важлива складова ризиків банківської діяльності / Н. Версаль, С. Олексієнко // Фінанси України. – 2009. – № 8. – С. 86–95.
14. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику. – К.: ДЕМІУР, 1996. – 212 с.
15. Вітлінський В., Великоіваненко Г., Наконечний Я., Пернарівський О. Концепція стратегії кредитного ризику // Банківська справа. – 2000. – № 1. – С. 39–42.
16. Вітлінський В., Великоіваненко Г., Наконечний Я., Пернарівський О. Поглиблений кількісний аналіз кредитоспроможності позичальника як спосіб зниження ризику // Банківська справа. – 1998. – № 6. – С. 17–19.
17. Вітлінський В., Наконечний Я. Методи формування резервів на покриття кредитних ризиків // Фінанси України. – 1998. – № 12. – С. 46–54.

18. Вітлінський В., Пернарівський О. Кредитний ризик та його врахування при обчисленні ставки відсотка // Банківська справа. – 1997. – № 5. – С 63–66.
19. Головка А. Т. Система банківського менеджменту: Навч. посіб./ А. Т. Головка, В. І. Грушко, М. П. Денисенко. – К.: “ІНКОС”, 2004. – 480 с.
20. Група з розвитку фінансових заходів боротьби з відмивання коштів та фінансування тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua/articles>
21. Дзюблюк О. Перспективи удосконалення механізму управління процентним ризиком діяльності комерційних банків // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. – 2005. – №19. – С. 122–126.
22. Довгоруک П. Методи оцінки кредитного ризику в банках // Інформаційний бюлетень Міністерства статистики України. – 1996. – № 11–12. – С.24.
23. Домрачєєв В. Банківські ризики: причини виникнення та передумови подолання / В. Домрачєєв, С. Кульпінський // Вісник Київського національного торгово-економічного університету. – 2005. – С. 10–15.
24. Дмитренко М. Управління ризиками в комерційних банках // Вісник НБУ. – 1998. – №9. – С.23.
25. Д’яконова І. І. Державне регулювання банківської діяльності: вивчення моделей, обґрунтування категорійного апарату / І. І. Д’яконова // Вісник Української академії банківської справи. – 2007. – № 2(23). – С. 9–16.
26. Камінський А. Ідентифікація, аналіз та управління операційними ризиками в українських банках / А. Камінський, А. Ким // Вісник НБУ. – 2005. – №10. – С.7–11.
27. Ковальов О.П. Ризики банківської системи України в умовах приєднання до Світової організації торгівлі і дотримання вимог угоди Базель–2 // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №6. – С. 28–35.
28. Ковальов О.П. світовий досвід управління кредитним ризиком і можливості його використання в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №3. – С. 11–18.
29. Ковальов О.П. Стратегічне управління кредитним ризиком і можливості його використання в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №5. – С. 21–30.
30. Кох Т. У. Управление банком / Пер. с англ.: в 5-ти кн. – Уфа: Спектр, 1993. – Кн. 2. – 164 с.
31. Іванова Т. ризики за активними операціями комерційного банку і його прибутковість // Вісник НБУ. – 1998. – №12. – С.40.

32. Мельничук М. Концептуальні підходи до управління операційним ризиком банку Вісник Київського національного торговельно – економічного університету. – 2006. – №1. – С. 82–88.
33. Міщенко В. Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2010. – № 8. – С. 4–9.
34. Міщенко В. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід / В. Міщенко, В. Крилова, Є. Швець // Вісник НБУ. – 2007. – № 7. – С. 5–11.
35. Ніздельська І.А. Кредитні ризики та їх наслідки для банківської системи України в умовах поглиблення фінансової кризи // Фінанси України. – 2009. – №8. – С. 21–30.
36. Нікіфоров П. Формування нової парадигми банківського нагляду в Україні / П. Нікіфоров, Н. Швець // Банківська справа. – 2008. – № 4. – С. 3–10.
37. Павлюк С.М. Кредитні ризики та управління ними // Фінанси України. – 2003. – №11. – С. 105–112.
38. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – 464 с.
39. Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. – 347 с.
40. Пернарівський О. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків // Вісник НБУ. – 2004. – №4. – С. 44–48.
41. Потемнин С.А. Базель II: Новые подходы к оценке рисков: [Банковский риск] // Мир денег. – 2005. – № 11. – С. 30–37.
42. Раєвська Т. Практичні підходи до оцінки ризиків у діяльності банків // Вісник НБУ. – 2005. – №8. – С. 9–25.
43. Слобода Л. Класифікація та характеристика чинників кредитних ризиків банківських установ // Регіональна економіка. – 2005. – №2. – С. 185–193.
44. Стукало Н. Державне антикризове регулювання банківського сектору: досвід ЄС та України/ Н. Стукало, М. Литвин // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 20–25.
45. Уваров К. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: орієнтир на майбутнє / К. Уваров, О. Куценко // Вісник НБУ. – 2005. – № 1. – С. 60–63.
46. Чернышенко В. Стратегические риски деятельности банка: состав методов оценки и управления и инструменты // Финансовая консультация. – 2005. – № 22. – С. 9–12.
47. Твердомед А. Процентна позика: територія невизначеності // Збірник систематизованого законодавства. – 2005. – №8. – С. 221–226.
48. Тичина В. Проблеми та практика управління банківськими ризиками у світлі Базеля II // Вісник НБУ. – 2008. – №1. – С. 9–25.

- 49.Ткаченко Ю. Врахування рівня банківського ризику при формуванні цінової стратегії комерційного банку / Конкуренція. Вісник антимонопольного комітету України. – 2005. – №4. – С. 24–27.
- 50.Фабер С. Нагляд на основі оцінки ризиків : українська перспектива / С. Фабер, І. Пожарська, О. Куценко // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 6. – С. 24–26.
- 51.Хазин М. “Базель III”: глобальна реформа банківського сектора / М. Хазин. [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http:// www. fintimes.km.ru/ obzory/ bankovskii-sektor/12860](http://www.fintimes.km.ru/obzory/bankovskii-sektor/12860)
- 52.Шевельова Л. Страхування кредитних ризиків // Збірник систематизованого законодавства. – 2005. – №8. – С. 165–169.
- 53.Ширинская Е. Б., Пономарева Н. А., Купчинский В. А. Финансово – аналитическая служба в банке: Практ. пособие. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1998. – 144 с.
- 54.Швець Н. Сучасні завдання банківського нагляду/ Н.Швець // Вісник НБУ. – 2010. – № 9. – С. 34–39.
- 55.Швець Н. Теоретичні доміанти банківського нагляду / Н.Швець // Банківська справа. – 2010. – № 5. – С. 83–92.
- 56.Швець Н.Р. Принципи ефективного банківського нагляду відповідно до вимог Базельського комітету з банківського нагляду / Н.Р. Швець // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. – 2009. – Вип. 456. – С. 85-87.
- 57.Шульга Н. П., Гаманкова О. О., Ковганич І. М. Оцінка кредитоспроможності клієнта: Рекомендації банкіру при видачі кредиту. – К.: Київ, ін-т банкірів банку «Україна», 1995. – 59 с.
- 58.Чуб О.О. Банки в глобальній економіці: [монографія] / О.О. Чуб– К.: КНЕУ, 2009. – 340 с.
- 59.Чуб О.О. Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації / Чуб О.О. / Фінанси України. – 2008. – №1. – С. 138-146.
- 60.Чуб О.О. Ефективність банківського нагляду в контексті Базельської угоди / О.О. Чуб // Науковий вісник Національної академії Державної податкової служби України. – 2008. - №1 (40). – С. 67-74.
61. Чуб О.О. Концептуальні засади банківського нагляду в умовах глобалізації / О.О. Чуб // Фінанси України. – 2009. – №7. – С. 47-53.
- 62.Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks. Basel Committee of Banking Supervision. – Basel. – Updated November 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.bis.org](http://www.bis.org)
63. Basel Committee on Banking Supervision. Consultative Document. The New Basel Capital Accord. – 2003. April [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.bis.org/press/p030429.htm](http://www.bis.org/press/p030429.htm) Core Principles for Effective Banking Supervision //

- Basle Committee on Banking Supervision. – Basle. – June. – 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.bis.org](http://www.bis.org)
64. International Convergence of Capital Standards. A Revised Framework // Basel Committee of Banking Supervision. – Basel. – Updated November 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.bis.org](http://www.bis.org)
65. International Convergence of Capital Standards. Basel Committee of Banking Supervision. – Basel. – June 1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>
66. Financial Stability Board [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.financialstabilityboard.org](http://www.financialstabilityboard.org)
67. Moody's вважає "Базель III" небезпечним для банків Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rss.novostimira.com/n_1935158.html

Додаток А

Керівнику установи

АТ "Укресімбанк"

п. _____

Анкета – заява на одержання кредиту
(заповнюється фізичною особою – підприємцем сегменту малого бізнесу)

_____ (прізвище, ім'я та по батькові)

_____ (місце проживання)

Прошу надати мені кредит/ кредит у формі "овердрафт" відкрити невідновлювану/ відновлювану кредитну лінію у сумі (з лімітом заборгованості):

_____ (цифрами та прописом, тис. одиниць)

для _____ (вказати мету кредиту)

_____ (вказати кредитний продукт: "Комерційна іпотека", "Транспортні засоби", "Розвиток бізнесу", "Обладнання, устаткування", "Овердрафт")

на термін _____, зі сплатою _____% річних.

У забезпечення виконання зобов'язань пропонуються:

_____ (необхідно навести особливі характеристики майна, яке пропонується у забезпечення, та зазначити ринкову вартість)

Загальні відомості про себе та господарську діяльність наведені далі

Загальні відомості			
1.	Контактна інформація	Телефон домашній/стаціонарний контактний	
		Телефон робочий	
		Телефон мобільний	
		Адреса електронної пошти (e-mail)	
2.	Дата народження	Дата народження	
3.	Громадянство	☐ Україна	☐ Інша країна _____ (назва країни)
		☐ Резидент	☐ Нерезидент
5.	Паспортні дані	Серія та номер паспорта	
		Ким виданий	
		Коли виданий	
6.	Адреса реєстрації	Область, район, місто/село, вулиця, будинок, корпус, квартира	
		Дата реєстрації	

		<i>Тип реєстрації</i>	☐ <i>Тимчасова</i> ☐ <i>Постійна</i>
7.	Місцезнаходження згідно із свідоцтвом про державну реєстрацію	<i>(Область, район, місто/село, вулиця, будинок, корпус, квартира)</i> (п.7 доповнено відповідно до наказу від 27.04.10 №220)	
8.	Адреса для кореспонденції	<i>(Індекс, область, район, місто/село, вулиця, будинок, корпус, квартира)</i> (п.8 доповнено відповідно до наказу від 27.04.10 №220)	
9.	Ідентифікаційний код		
10.	Адреса фактичного місця проживання	<i>Область, район, місто/село, вулиця, будинок, корпус, квартира</i> <i>Строк проживання за вищезазначеною адресою</i>	
11.	Сімейний стан	☐ <i>Одружений / заміжня</i> ☐ <i>Неодружений / Незаміжня</i> ☐ <i>Розлучений / Розлучена</i> ☐ <i>Громадянський шлюб</i>	<i>Реквізити документа (свідоцтво про шлюб, розлучення)</i>
12.	<i>Відомості про чоловіка/дружину</i>	<i>ПІБ чоловіка/дружини (у т.ч. у разі громадянського шлюбу)</i>	
		<i>Дата та місце народження</i>	
		<i>Адреса реєстрації</i>	
		<i>Адреса фактичного місця проживання</i>	
		<i>Контактні телефони (домашній, робочий, мобільний)</i>	
		<i>Місце роботи</i>	
		<i>Посада</i>	
13.	Відомості про дітей	<i>ПІБ</i>	
		<i>Дата народження</i>	
		<i>ПІБ</i>	
		<i>Дата народження</i>	
14.	Відомості про утриманців	<i>ПІБ</i>	<i>Рік народження, ступінь зв'язків, дієздатний/недієздатний</i>
15.	Освіта Позичальника	☐ <i>Вища</i> ☐ <i>Неповна вища (базова) або професійно-технічна</i> ☐ <i>Середня</i>	
16.	Чи зареєстрована Ваша дружина /чоловік (у т.ч. у разі громадянського шлюбу) як приватний підприємець	☐ <i>Так, вид діяльності _____</i> ☐ <i>Ні</i>	
17.	Загальний трудовий стаж, у т.ч. за видом діяльності		
Дані про діяльність			

18.	Дата державної реєстрації		
19.	Орган державної реєстрації		
20.	Дата і номер реєстрації в податковій адміністрації		
21.	Ідентифікаційний номер платника податку		
22.	Наявність ліцензій/патентів на право здійснення окремих видів підприємницької діяльності, договорів оренди		
23.	Перелік основних видів діяльності із зазначенням кодів		
24.	Форма оподаткування		
25.	Кількість найманих працівників		
26.	Прострочена заборгованість по оплаті праці найманих працівників	☐ Так (сума) _____, тис. грн. ☐ Ні	
27.	Адреси офісних, виробничих, складських приміщень тощо, телефони	Адреса, телефон	Підстава для користування (власність, спільна власність, термін оренди)
28. Дані про доходи, витрати та активи			
Середньомісячний сукупний дохід, тис.грн.	Дохід від підприємницької діяльності		
	Додатковий дохід (заробітна плата за сумісництвом, орендні платежі за особисте нерухоме/рухоме майно, дивіденди, пенсії тощо)		
	Інші доходи (визначити)		
	Всього доходів		
Середньомісячні витрати, тис.грн.	Витрати, пов'язані із підприємницькою діяльністю		

	Щомісячні платежі за раніше одержаними позиками (з урахуванням процентів)	
	Сплачувані аліменти/витрати на утриманців	
	Інші витрати і платежі, пов'язані із підприємницькою діяльністю (визначити)	
	Всього витрат	
	у т.ч. середньомісячні умовно-постійні та інші зобов'язання, включаючи податкові платежі (єдиний податок тощо)	

29.

Власність у підприємствах (Позичальника та дружини/чоловіка Позичальника)

Назва підприємства	Код ЄДРПОУ	% внеску	Сума внеску

30.

Поточна заборгованість перед фінансово-кредитними установами (у т.ч. членів сім'ї)

Найменування кредитора	Загальна сума кредиту, тис. одиниць	Залишок заборгованості, тис. грн.(екв.)	Дата погашення кредиту (згідно з договором)	Процентна ставка	Розмір щомісячного платежу (основний борг та інші платежі), тис. грн. (екв.)	Кількість, строк та загальна сума прострочених зобов'язань, тис. грн. (екв.)
Разом						

31.

Кредитна історія

Кредитор	Сума кредиту, тис. одиниць.	Мета кредиту	Дата погашення	Погашено: вчасно, достроково, з простроченням, пролонгація, рефінансування (вказати причину)

32.	Основні види продукції (надані послуги)					
	Найменування продукту (групи)	Обсяг за рік, одиниць	Обсяг за рік, грн.	Примітки		
33.	Основні контрагенти-покупці, у т.ч. державні замовлення					
	Найменування	Тривалість співпраці (укладені договори), роки	Найменування товару, роботи, послуги	Частка контрагента у обсязі реалізації, %	Частка контрагента у обсязі реалізації, тис. грн.	Умови поставки (попередня оплата, фактично, інше)
34.	Дебіторська заборгованість станом на _____, всього _____ тис. грн., у т.ч. найбільші дебітори (10% від заборгованості та більше):					
	Підприємство / організація / група	Сума, валюта	Дата виникнення	Підстава виникнення	Строк погашення	
	Всього (екв. грн.):					
	прострочена заборгованість :					
35.	Основні контрагенти-постачальники					
	Найменування	Тривалість співпраці (укладені договори), роки	Найменування товару, роботи, послуги	Обсяг за рік, тис. грн. (екв.)	Умови поставки (попередня оплата, фактично, інше)	Примітки
36.	Кредиторська заборгованість станом на _____, всього _____ тис. грн., у т.ч. найбільші кредитори (10% від заборгованості та більше):					
	Підприємство / організація / група	Сума, валюта	Дата виникнення	Підстава виникнення	Строк погашення	
	Всього(екв. грн.):					
	прострочена заборгованість :					
37.	Залишки виробничих запасів, готової продукції, товарів станом на _____, всього _____ тис. грн., у т.ч.:					
	Назва	Залишкова вартість, тис. грн.	Кількість, одиниць	Примітки (термін реалізації)		
	Всього:					

Активи Позичальника/ дружини(чоловіка) Позичальника (у т.ч. громадянський шлюб)

Поточні рахунки в Банку(-ах)	Позичальник				Чоловік /дружина			
	Банк, дата відкриття		Находження за рік, тис. одиниць		Банк, дата відкриття		Находження за рік, тис. одиниць	
Депозитні рахунки в банках	Банк	Сума	Строк договору	%, річних	Банк	Сума	Строк договору	%, річних
Пластикові карти	Банк(емітент)	Тип карти	Кредитний ліміт		Банк (емітент)	Тип карти	Кредитний ліміт	
Транспортні засоби	Модель	Рік випуску	Ринкова вартість, тис. грн.		Модель	Рік випуску	Ринкова вартість, тис. грн.	
Інші ліквідні активи (ліквідне рухоме майно, цінні папери тощо, ринкова вартість)								
Нерухоме майно (П- власність позичальника, Ч/Д - власність чоловіка / дружини, СВ – спільна власність (часткова або сумісна); ПП – призначено для продажу (вказати період), О – надано в оренду; ДО – обтяжено зобов'язаннями –іпотека, податкова застава, арешт, заборона відчуження тощо, (вказати))								
Вид нерухомого майна (наприклад: гараж, житловий будинок, квартира, дача, земельна ділянка, незавершене будівництво будинку тощо)	ПП / О / ДО	Кому із подружжя належить, спільна власність			Місцезнаходження	Ринкова вартість (в тис. грн.)		
Разом	*	*			*			

Банк гарантує, що вся інформація, надана клієнтом, буде використана для розгляду цієї кредитної заявки.

Я, _____, засвідчую, що на дату подання цієї Анкети-заяви відсутні будь-які переслідування мене з боку правоохоронних органів, кримінальні справи, судові спори, а також не існує судових рішень стосовно обмеження дієздатності. Засвідчую, що вся наведена інформація є достовірною і актуальною на дату подання, про що засвідчую власноручно.

(підпис Позичальника)

(підпис Позичальника)

М.П. (при наявності)

Розписка

Я, _____

ознайомлений(а) із змістом ст. 190 та 192 , 222 Кримінального кодексу України.

Стаття 190. Шахрайство

1. Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, -

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

4. Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Стаття 192. Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою

1. Заподіяння значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства - караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

2. Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли майнову шкоду у великих розмірах, - караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.

Стаття 222. Шахрайство з фінансовими ресурсами

1. Надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності – карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

_____ “ ” 200__р
(прізвище, ім'я, по батькові Позичальника,) _____ підпис

З текстом Кодексу ознайомив:

Співробітник Банку, який прийняв Анкету-заяву _____ (П.І.Б.) Підпис _____